

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**MURÂDÎ'NİN EL-CENA'D-DÂNÎ ESERİ İLE İBNİ
HİŞÂM'IN MUĞNİ'L-LEBÎB ESERİ'NİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Mehmet ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Arap Dili Belagatı Programı

MAYIS 2022

**T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**MURÂDÎ'NİN EL-CENA'D-DÂNÎ ESERİ İLE İBNİ
HİŞÂM'IN MUĞNİ'L-LEBÎB ESERİ'NİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Tez Yazarı
Mehmet ÖZDEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÖZLİ

MAYIS 2022

ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “MURÂDÎ’NİN EL-CENA’D-DÂNÎ ESERİ İLE İBNÎ HİŞÂM’IN MUĞNÎ’L-LEBÎB ESERİ’NİN KARŞILAŞTIRILMASI” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

31.03.2022

Mehmet ÖZDEMİR

ÖN SÖZ

İslâm tarihinde, sarf, nahiv, belagat, şiir ve meâni'l-hurûf ilmi ile ilgili birçok eser telif edilmiştir. Bu çalışmalar yapılırken müellifler, farklı yollar izlemişlerdir. Yapılan çalışmaların kimisinde başka eserlerin etkisini görmek mümkün iken kimisi de özgün bir niteliğe sahiptir.

Dil bilimcilerin ele almış olduğu eserler, Arap dilinin inceliklerini kavramada yardımcı olmaktadır. Bu alanla ilgili yazılmış olan eserlerin incelenmesi ve karşılaştırılması önem arz etmektedir. Ayrıca karşılaştırma sonucu eserlerin birbirinden etkilenmeleri tespit edilmiş olacağından edatların tarihi süreci hakkında da bilgi elde edilmektedir.

Çalışmamızda edatların tarihi süreci hakkında bilgi elde edilebildiği gibi İbni Hişâm ile Murâdî'nin eserlerinde hangi metodu takip ettikleri, savundukları görüşleri hangi deliller ile savundukları ve bu delillerin güvenilir oluşu gibi birçok durum da bulunmaktadır. Özellikle kıraat çeşitleri, hadisin istiṣḥat oluşu, şiir türleri ve darb-ı meseller sıklıkla kullanılan delil türleridir. Bu delil türleri yanında diğer dil bilimcileri ve ilim dalları ile temasları araştırılıp ortaya konması istifadeye medar olan durumlardandır. Bu çalışmada mezkûr gerekçeler çerçevesinde Murâdî ile İbni Hişâm'ın eserleri ele alınarak bir mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır.

Her hangi bir eser okumasında müellifin bulunduğu ortamın genel durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve müellifin ıstılahlarını bilmek dikkat edilmesi gereken bir husustur. Biz de bundan hareketle konu başlarında ve istiṣḥat edilen delilleri açıklarken iki müellife göre de terimlere verilen manaları tespit edip açıkladıktan sonra konulara giriş yaptık. Bu sayede konu ile ilgili müelliflerin tarz ve metodu hakkında bir bilgi sahibi olunup mukayese durumu daha iyi anlaşılabilir.

Bu çalışmada başta emeği geçen saygı değer hocam Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÖZLİ olmak üzere fikirleri ve yönlendirmeleri ile bana destek olan Doç. Dr. Enes ERDİM ve Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu tez sürecinde bana desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır...

Mehmet ÖZDEMİR

ELAZIĞ – 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖN SÖZ	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi	1
1.4. Kaynak Tanıtımı	2
2. İBNİ HİŞÂM VE MURÂDÎ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	4
2.1. Murâdî ile İbni Hişâm'ın Yaşadıkları Döneme Genel Bir Bakış.....	4
2.1.1. Siyasal Hayat	4
2.1.2. Sosyal ve Ekonomik Hayat.....	5
2.1.3. Dini ve Kültürel Hayat.....	6
2.2. Murâdî ile İbni Hişâm'ın Hayatları	6
2.2.1. Murâdî'nin Hayatı ve Eserleri	7
2.2.1.1. Hocaları	7
2.2.1.2. Öğrencileri	8
2.2.1.3. Eserleri.....	8
2.2.2. İbni Hişâm'ın Hayatı ve Eserleri	9
2.2.2.1. Hocaları	9
2.2.2.2. Öğrencileri	10
2.2.2.3. Eserleri.....	11
2.3. Âlimlerin Murâdî ile İbni Hişâm Hakkındaki Görüşleri	13
2.3.1. Âlimlerin Murâdî'ye Dair Görüşleri.....	13
2.3.2. Âlimlerin İbni Hişâm'a Dair Görüşleri.....	13

3. İSTİŞHAT EDİLEN NAHİV DELİLLERİ.....	14
3.1. Nakli Deliller	14
3.1.1. Kur'an.....	14
3.1.2. Hadis.....	18
3.1.3. Arap Şiiri	23
3.1.3.1. Cahiliye Devri Şairleri.....	24
3.1.3.2. Cahiliye ve İslam Devri Şairleri	25
3.1.3.3. Emevi Devri Şairleri.....	26
3.1.3.4. Abbasi Devri Şairleri	26
3.1.4. Arap Atasözleri.....	30
3.1.5. Diğer Dilcilere Yaklaşım.....	31
3.1.6. Diğer ilimlere değinmesi	36
3.2. Akli Deliller.....	39
3.2.1. Kıyas.....	40
3.2.2. İstikra.....	43
4. EDATLAR.....	45
4.1. Harf Edatlar	45
4.1.1. Tek Harfli Olanlar.....	46
4.1.2. İki Harfli Olanlar	47
4.1.3. Üç harfli olanlar.....	48
4.1.4. Dört harfli olanlar	51
4.1.5. Beş harfli olanlar.....	52
4.2. İsim Edatlar.....	53
4.2.1. İki Harfli Olanlar	53
4.2.2. Üç Harfli Olanlar	54
4.2.3. Dört harfli olanlar	58
4.2.4. Beş harfli olanlar.....	59
4.3. Fiil Edatlar	59
4.3.1. Tek Harfli Olanlar.....	60
4.3.2. Üç Harfli Fiiller	60
4.3.3. Dört Harfli Olanlar	61

5. SONUÇ	64
KAYNAKÇA.....	66
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

MURÂDÎ'NİN EL-CENA'D-DÂNÎ ESERİ İLE İBNİ HİŞÂM'IN MUĞNÎ'L-LEBÎB ESERİ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Arap Dili Belagatı Programı

Nisan 2022 Sayfa: VIII+68

Edatlar, ilk zamanlarda nahiv kitaplarının bir bölümü olarak ele alınırken daha sonraki zamanlarda ayrı kitaplarda ele alınmaya başlanmıştır. Bu edat çalışmaları hem Basra ekolüne hem de Küfe ekolüne mensup kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Mısır'da da her iki ekolü değerlendiren müstakil çalışmalar yapılmıştır. Murâdî ve İbni Hişâm, Mısırda yaşayıp edatlarla ilgili yapılan çalışmaları değerlendiren müelliflerden ikisidir. İki müellif, aynı çağda yaşamaları, aynı dili kullanmaları ve kısa bir süreliğine de olsa ortak hocadan ders almaları ve benzeri sebeplerden dolayı birbirinden etkilenmişlerdir. Bu çalışmada, İbni Hişâm'a ait "Muğni'l-lebîb" ve Murâdî'ye ait "el-Cena'd-dânî" eserleri arasında bir mukayese yapılacaktır.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, kapsamı, amacı, yöntemi ve müelliflerin yaşadıkları dönem ele alınmıştır. Birinci Bölümde İbni Hişâm ile Murâdî'nin yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve dini ortam incelenmiştir. Ayrıca müelliflerin hayatları ve eserlerine de kısaca değinilmiş âlimlerin onlar hakkındaki görüşlerine de kısaca yer verilmiştir. İkinci bölümde, İstişat edilen nahiv delilleri ele alınmış ve iki müellife göre değerlendirmelerde bulunulmuştur. Üçüncü bölümde ise edatların taksimatı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edatlar, ekol, Nahiv, Murâdî, İbni Hişâm.

ABSTRACT

The Comparing Between Al-Jana al-Dânî fi Huruf al-Ma'ani That Belong To Al-Murâdî And Moughni al-Labib That Belong To İbn Hisham

Mehmet ÖZDEMİR

Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

BASIC ISLAMIC SCIENCE

Arabic Language and Rhetoric

April 2022, Page: VIII+68

Edats, firstly they were studied as a part of linguistical book. Later they were written as a different science in special books. And many Works have been written. These Works were written by the linguists that belong to Basra school and Küfe school. And in the Egypt many Works were formed that crisisted both previous schools and discussed their ideas. The scholars who made a review about them are Murâdî and İbni Hisham who have written numerous books with new ideas. We have discussed one of the books by Murâdî that called “al-jana’d-dânî fe hurufi’l-maani” and an other book by İbni Hisham that called “mughni’l-labeb ‘an qawa’idi’l-i’rab. Both have a lot of similarities and differences. We will discuss who affected who other reasons and indicators.

This work has an instruction and three sections. İn the İnstruction we have discussed the topic, target, method of the work and the Works that have been discussed up to that time. Then in the first section we have discussed about the social, democratical, economic and religion situations of İbn Hişâm and Murâdî time. Also we have touched on the life and Works of them. And we quoted what scholars said about them. İn the second section we have discussed about linguistic evidence that were brought for lingustic topics. Then we have evaluated their evidence. And in the third section we have touched on the prepositions.

Keywords: Islam, Culture, Field of sciences, Nahiv, Murâdî, İbni Hisham

KISALTMALAR

Kısaltmalar

b.y.	: Basım yeri belli değil
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA.	: Diyanet Ansiklopedi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye cumhuriyeti
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
y.y.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu Çalışmada Murâdî'nin el-Cenâ'd-dânî eseri ile İbni Hişamın Muğni'l-lebîb eseri karşılaştırılmıştır. Bu iki müellifin söz konusu eserleri çerçevesinde birbirinden etkilenip etkilenmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu etkilenme ve değerlendirme konular üzerinden yapılmıştır. Aynı çağ ve bölgede yaşamış iki müellif olarak birbirinden etkilenmeleri ve özgünlükleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Birbirinden etkilenmeleri değerlendirilirken konuları ele alış tarzları ve istişhat ettikleri kaynaklar da tespit edilmiş ve çıkarımlar yapılmıştır.

“el-Cena'd-dânî” kitabı tamamen edatlarla ilgili olduğundan tüm kitap çalışma kapsamındadır. Ancak “Muğni'l-lebîb” eseri, edatların yanında başka nahiv konularını da kapsadığından dolayı sadece birinci bölümü ele alınmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Arap olmayanların İslamla tanışması ile beraber Arap dili bozulmaya yüz tutmuştur. Arapçadaki bu bozulmayı engellemek için dilbilimcileri çaba sarfetmişlerdir. Dilbilimcileri bu alanda birçok kitap telif etmişlerdir. Bunlardan iki tanesi de “el-Cena'd-dânî” ile “Muğni'l-lebîb” eserleridir. Bu tez çalışmasındaki amaç bu iki eserin birbirinden etkilenme durumlarını araştırıp ortaya koymaktır.

Bu iki eserin müellifleri hem kendi zamanlarında etkili olmuş hem de sonraki çağları etkilemişlerdir. Kendinden sonrakileri de etkileyen iki müellifin birbirinden etkilenmelerini tespit etmek önem arz etmektedir. Bu nedenle “Muğni'l-lebîb” ve “el-Cena'd-dânî” eserleri üzerinden iki müellif değerlendirilmiştir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın yöntemi olarak kaynak tarama ve veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Çalışma esnasında öncelikle çalışma konusu olan iki eser taranmış ve notlar alınmıştır. Daha sonra farklı kaynaklara da başvurularak veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler ışığında bir takım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın konusu olan eserlerde ismi geçen müelliflerin vefat tarihlerini tespit etmek için Kâtip Çelebî'nin “Keşfu'z-zunûn”, Tantâvî'nin “Neşetu'n-nahv”, Suyûtî'nin “Buğyetu'l-vuat”, İbni Nedim'in “el-Fihrist” ve Kenan DEMİRAYAK'ın “Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi” eserlerinden istifade edilmiştir. Bu eserler yanında Şâmîle programından da kitap bulma konusunda istifade edilmiştir.

İbni Hişam ile Murâdî'nin istişhat ettiği ayetler tespit edilmiş ve gerek duyulduğunda açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca istişhat edilen hadislerin de kaynağı araştırılıp aslına uygunluğu incelenmiştir. Bir diğer taraftan şiirlerin de eksik tarafları mümkünse aslından değilse yardımcı kaynaklardan araştırmaya gayret edilmiştir.

Eserleri ve yazılma amacını daha iyi anlayabilmek için müelliflerin yaşadığı ortamın siyasi, dini, sosyal ve ekonomik açıdan araştırılması alanla ilgili kaynaklardan yapılmaya çalışılmıştır. Bu sayede eserleri daha iyi anlama imkânı doğmuştur. Ayrıca son bölümde edatlârin tanımı yapılıp örnek olması bakımından bazı edatlar daha detaylı incelenmiştir.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, kapsamı, amacı, yöntemi ve müelliflerin yaşadıkları döneme kadarki çalışmalar işlenmiştir. Birinci bölümde müelliflerin yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve dini boyutu ele alınmıştır. Ayrıca müelliflerin hayatları ve eserlerine de kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde, İstişat edilen nahiv delilleri ele alınmış ve iki müellife göre de değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise edatların taksimatı yapıp bazı edatlar üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonuç bölümünde ise değerlendirme ve çıkarımlar yapılmıştır.

1.4. Kaynak Tanıtımı

Kur'an ve Sünnetin anlaşılması çabalarının artmasıyla beraber kelimelere yüklenen manalar zenginleşmiş ve farklı manalar kazanmıştır. Bilinmeyen kelimeler araştırılmış, şairlerin sözleri incelenmiştir. Bir kelimenin olası tüm manaları kaydedilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar kitap haline getirilip bu alan ile uğraşanların hizmetine sunulmuştur.

Öncelikle dilin yapısı ve kelimenin kısımları üzerine çalışmalar yapılmıştır. Kelimelerin farklı manalarının bir araya getirildiği kamus çalışmaları ortaya konulmuştur. Bu alanda alfabetik olarak ilk çalışmayı gerçekleştirip sözlük tarzında ortaya koyan kişi Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/792) (et-Tantavi, 2005, s. 46) olup bu çalışmasını “Kitâbü'l-Ayn” adlı eserinde yapmıştır. (DEMİRAYAK, 2016, s. 238)

Sarf ve nahiv alanında da geniş çaplı çalışmalar yapılmıştır. Buna örnek olarak da Sibeveyh'in (ö. 188/805) (et-Tantavi, 2005, s. 61) “el-Kitâb” adlı eseri verilebilir. Daha sonra hem Basra ekolünden hem de Küfe ekolünden dil bilimcileri farklı eserler telif etmişlerdir.

Harflerin ve edatların manalarıyla ilgili genel ve özel çalışmalar yapılmıştır. Nahiv ile ilgili yazılan ilk eserlerde kitabın bir cüzünde edatlara yer verildiğini görmek mümkündür. Örnek olarak Sibeveyh'in “el-Kitâb” adlı eseri gösterilebilir. Mezkûr kitabında bu konu ile ilgili “babu iddeti ma aleyhi'l-kelim” adında ayrı bir bölüm ele almıştır. (Sibeveyh, 2009, c. 4, s. 339) Sibeveyh, bu babın altında bazı harflerin ve edatların manalarını açıklamıştır.

Gramer ve edebiyat alanında çalışmalar Emevi, Abbasi ve sonrasında hızla devam ederken harflerin manaları üzerinde özel olarak çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar başlangıçta dar bir çerçevede iken daha sonraki süreçlerde gelişerek geniş çaplı eserler olarak ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan örnek olarak bazıları aşağıda zikredilmiştir.

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, lügat ile ilgili çalışma yaptığı gibi edatlar hakkında da bir çalışma yapmıştır. İlk çalışmalar arasında yer alan eseri, “el-Hurûf” adını taşımaktadır. (DEMİRAYAK, 2016, s. 304)

Bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri de ez-Zeccâci'nin (ö. 337/949) (es-Suyuti, 2004) “el-Lâmât” adlı eseridir. Zeccâci bu eserinde sadece “lam” harfinin manalarını ele almış olup kırka yakın manasından bahsetmiştir. Sadece lam edatını ele aldığı için dar alanda yapılan bir çalışma olmuştur. (DEMİRAYAK, 2016, s. 304)

Er-Rummâni'nin (ö. 384/995) (et-Tantavi, 2005, s. 120) “Me'âni'l-hurûf”u da bu alanda yazılmış eserlerden biridir. Rumanî, bu eserinde harflerin konumlarını ele alıp incelemeye gayret etmiştir. (DEMİRAYAK, 2016, s. 305)

Edatlarla ilgili yapılan bir diğer çalışma da Ali b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 415/1025) (es-Suyuti C. , 2004) “el-Ezhiyye fi ilmi'l-huruf” adlı eseridir. Bu eser de harflerin yani edatların manaları ile ilgili yazılmış bir eserdir. (DEMİRAYAK, 2016, s. 304) Kâtip Çelebi'nin verdiği

bilgiye göre müellif bu eserini, “ez-Zehâir” adlı eserinde geniş olarak ele aldığı bilgileri toplayıp derleyerek ve üzerine başka bilgiler de ekleyerek oluşturmuştur. (Çelebî, 2010, c. I, s. 118)

Ahmed b. Abdunnur el-Malîkî’nin (ö. 702/1303) “Rasfu’l-mebani fi hurufi’l-me’ânî”si de edatlarla ilgili yazılmış önemli eserlerden biridir. (DEMİRAYAK, 2016, s. 305) el-Malîkî, İbni Hişâm ve Murâdî’ye yakın dönemlerde yaşamış olup edatlar ile ilgili geniş çaplı bir eser telif etmiştir. Murâdî, bu eserden oldukça bahsetmiş ve alıntı yapmıştır. İbni Hişâm ise kendisinin görüşlerine çok az miktarda yer vermiştir.

el-Murâdî’nin (ö. 749/1349) “el-Cena’d-dânî fi hurûfi’l-me’ânî”si bu alanda yazılmış en geniş çaplı eserlerden biridir. Dönem itibariyle sonradan gelmesi ve nakletme metodunu kullanmasından dolayı önceki dil bilimcilerinden çok fazla alıntı yapmıştır. Müellifin bu eseri çalışmamızın konusu olan eserlerden birisidir.

İbni Kayyim el-Cevzî, (ö. 751/1351) birçok alanda olduğu gibi bu alanda da çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalardan biri de “Me’ânî’l-edevât ve’l-hurûf” eseridir. Bu eserinde İbni Kayyim, edatların manalarını ele alıp incelemiştir.

İbni Hişâm’ın (ö. 761/1360) “Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârîb” adlı eseri bu konuda yapılmış çalışmalara bir başka örnektir. “Muğni’l-lebîb” başlı başına bir edat çalışması olmayıp nahvin diğer konularını da kapsamıştır. Ancak ilk faslı edatlarla ilgili olup edatlar genişçe ele alınmıştır.

“Muğni’l-lebîb” ile “el-Cena’d-danî” eserlerini karşılaştırma çalışması özelinde daha önce bir makale dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu iki eseri karşılaştıran makale, Necah Haşîş Badi ve Yusuf Halef tarafından yazılmış olup Zikar üniversitesi dergisinde basılmıştır. Ancak değerlendirmeler çok kısa tutulmuştur. Ayrıca örneklerle konu açıklanmadığından dolayı yeni bir çalışmayı gerektirmiştir. (Haşîş Badi & Yusuf Halef, 2009)

İki eseri karşılaştırmaksızın tek eser özelinde ise daha önce çalışmaların ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalar hem klasik dönemde hem de modern dünyada yapılmıştır. Klasik dönemde İbni Hişâm’ın eserini şerh edenler bulunmaktadır. İbni Hişâm, eserinde istihsat ettiği delilleri incelemek adına kendi eserine iki şerh yazmıştır. “Şerhu’ş-şevahid es-suğra” ve “Şerhu’ş-şevahid el-kübra” isimlerinde kendi eserinin istihsatlarını şerhetmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 105) Ayrıca “Muğni’l-lebîb” eserini Takiyuddin Ahmed b. Muhammed eş-Şemtenî (872/1468) (Çelebî, 2010, c. 2, s. 608) “el-Munsif mine’l-keîâm ‘alâ muğni İbni Hişâm” adında bir şerh yazmıştır. Muğni’l-lebîb üzerine başka şerhler de yapılmıştır. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 608)

Tek eser özelinde akademi dünyasında da çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Dler Gharib Hassan, 2020 yılında Elazığ Fırat Üniversitesinde “El-Cenâ’d-dânî Kitabı Özelinde el-Murâdî’nin Edatlara İlişkin Nahiv Görüşleri” isimli bir yüksek lisans çalışması yapmıştır.

2. İBNİ HİŞÂM VE MURÂDÎ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Eserleri üzerinden mukayese edilen ve değerlendirmeye tabi tutulan müelliflerin bulundukları ortam, hayatları, eserleri ve âlimlerin onlar hakkındaki sözleri tespit edildiğinde daha sağlıklı bir sonuca varılacaktır. Bu itibarla bu bölümde müelliflerin bulundukları ortam ve durum yanında hayatları, hocaları ve eserleri de ele alınmıştır. Ayrıca âlimlerin onlar hakkındaki sözlerine yer verilip daha sağlıklı bir değerlendirme yapma gayreti içerisine girilmiştir.

2.1. Murâdî ile İbni Hişâm'ın Yaşadıkları Döneme Genel Bir Bakış

İbni Hişâm ile Murâdî'nin hayatlarının çoğunluğu Mısır'da geçmiştir. İlim ve hac maksadıyla Mısır dışına da çıkmışlardır. Ancak genel olarak Mısırda yaşamış ve Mısırda vefat etmişleridir. Bu başlık altında, müelliflerin yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, dini ve kültürel hayatları ile ilgili bilgiler verilecektir.

2.1.1. Siyasal Hayat

Eserleri üzerinden değerlendirdiğimiz müelliflerin yaşadıkları dönem Memlûklülerin ilk dönemleridir. Bu dönemde yeni kurulmuş olan devlet, güçlü bir konumda olup âlimlere hürmet etmeyi prensip edinmiştir. Özellikle Baybars'ın Moğulları yenmesi ile beraber Memlûk devleti ayrı bir önem kazanmıştır. Bu zafer, Memlûklere hem siyasi alanda hem de diğer alanlarda önem kazandırmıştır.

Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zahir Baybars, Moğuların Bağdad halifeliğini yıkması ile Abbâsî soyundan olan Mustansır'ı Mısır'a davet etmiş ve âlimlerle devlet erkânının katıldıkları bir mecliste, soyu şahitlerle tespit ettirildikten sonra halife ilan edilmiştir. Bu faaliyetle Memlûk Devleti'nin itibarı ayrıca artmıştır.

Kuzeyde hâlihazırda Türkiye Cumhuriyetinin topraklarına tekabül eden güney doğu bölgesine kadar ilerleyip Malatya'yı topraklarına katmışlardır. Güneyde ise Sudan'ın bir kısmına hükmetmiştir. Arap yarımadasında Hicaz bölgesi, Mekke ve Medine'yi de topraklarına katmayı başarmışlardır. Doğu ve Batıda da sınırlarını genişletmiştir. Bu itibarla ilim merkezleri olan birçok şehir Memlûk Devleti hâkimiyeti altına girmiştir. Örnek olarak, Kahire, Mekke, Medine, Şam, Musul, Halep vb. şehirler verilebilir.

Devletin bu ilim merkezi olan şehirleri topraklarına katması ilim talep edenler için bir kolaylık sağlamıştır. Nitekim İbni Hişâm'ın hocası İbni Murahhal sıklıkla Kahire ve Musul arasında seyahatler gerçekleştirmiştir. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 407) İbni Hişâm'ın Musul ekolü etkisinde kalmasının bu yolla gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Murâdî ile İbni Hişâm'ın hayatları boyunca Memlûk Devletinde yaklaşık olarak on sultan hüküm sürmüştür. Murâdî'nin doğum tarihi net olarak bilinmediği için hangi Sultan zamanında doğduğu bilinmemektedir. Ancak İbni Hişâm'ın doğumu ile ilgili malumat bulunmaktadır. Tarihçilerin zikrettiğine göre İbni Hişâm hicri 709 senesinde Mısırda doğmuştur. Bu tarihte ise Memlûk sultanlarından el-Melik el-Muzaffer Baybars el-Çaşnigâr hüküm sürmüştür. Vefat tarihlerine bakıldığında ise Murâdî'nin vefatı el-Melik en-Nâsır Hasan'ın birinci dönemine, İbni Hişâm'ın vefatı ise el-Melik en-Nâsır'ın ikinci saltanat dönemine denk geldiği görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak İbni Hişâm'ın on Sultan dönemini yaşadığı, Murâdî'nin ise doğum tarihi

bilinmediğinden net bir bilgi verilememektedir. Bununla beraber, onun da yaklaşık on Sultan döneminde yaşadığı söylenebilir. (AYAZ, 2015, s. 172-173)

2.1.2. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Memlûk Devleti, adından da anlaşıldığı gibi kölelerin kurmuş oldukları “köle devleti”dir. Emir ve sultanlar tarafından alınıp yetiştirilen köleler devletin askeri gücünü temsil etmişlerdir. Başa geçen her sultan kendi köle ordusunu kurup onlarla taht savaşını kazandığı için memlûk devleti denmiştir. Ayrıca asker olabilmek için kölelikten geçme şartı koşulduğu için halktan asker alınmamıştır. Bundan dolayı yöneticiler ile halk arasında her zaman bir mesafe olmuştur. Halktan olmayan askerler yönetici olduklarında halkı anlamakta güçlük çekmişlerdir. Vergileri artırmış halka zulmetmişlerdir. Bu da halkın yöneticilere karşı soğumasına sebep olmuştur. Neticede MEmlûk devletinin yıkılmasında etkin bir sebep olmuştur. (es-Sallabî, 2017, s. 206)

Emir ve Sultanlar, köle satın alıp yetiştirdikten sonra azat etmişlerdir. Azat ettikleri askerlere köle muamelesi yapılmamış ve hakları da elinden alınmamıştır. Sultanlar ve emirler yetiştirdikleri köleleri asker yapıp Devlet kademesinde görevlendirmiştir. Halkla iletişimini ise kısıtlamışlardır. Hatta evliliklerini dahi Türk cariyelerinden seçmeye gayret etmişlerdir. Bu gibi sıkı kurallardan dolayı halk ile yöneticiler arasında bir mesafe oluşmuştur. (AYAZ, 2015, s. 118)

Yöneticiler, halk ile aralarında bir köprü vazifesi gören âlimlere önem vermişlerdir. Âlimler yöneticilerin sağlamış olduğu imkânlardan dolayı rahatlıkla ilmi faaliyetlerini gerçekleştirme imkânı bulabilmişlerdir. Memlûk Devleti başından itibaren âlimlere gösterdiği ihtimamdan dolayı çok sayıda âlimi kendine çekmiştir. Meşhur sosyolog ve tarihçi İbni Haldun da Endülüste çıkan kargaşalardan dolayı Memlûk diyarına göç etmiştir. Bu göçler sayesinde farklı ilim dallarında tarihe ve geleceğe ışık tutan âlimler yetişmiştir. Tıp alanında İbnu’n-Nefis gibi şahsiyetler yetişirken hadis alanında da İbni Hacer ve Suyutî gibi zatlar yetişmiştir. Nahiv alanında Ebu Hayyân, Murâdî ve İbni Hişâm gibi hocalar yetişirken Fıkıh alanında da İbni Teymiye gibi âlimler yetişmiştir. (AYAZ, 2015, s. 137-140)

Memlûkler zamanında Sultanlar, sultan hanımları ve kızları sosyal hizmet için çok sayıda han, hamam, kervansaray ve medrese inşa ettirmişlerdir. Özellikle Kahire ve Şam’da çok sayıda sosyal amaçlı eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerde Türk, Arap ve Afrika sanatı karışımı bir tarz uygulanmıştır. Bu şekilde üç kültürün karışımı bir tarz ortaya konmuştur. (el-Makrîzî, 1418, c. 2, s. 170)

Sosyal hizmetlere önem verildiğinin bir göstergesi de çok sayıda medrese inşa edilmiş olmasıdır. Bu medreselerde dersler okutuluş ilim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. İlmi faaliyetler ayrıca camilerde ve ribatlarda gerçekleştirilmiştir. Bu tür sosyal imarlara önem verilmiş Devletin zayıf zamanında dahi inşaatlar devam etmiştir. (el-Makrîzî, 1418, c. 2, s. 170)

Memlûk devletinin ekonomisi kurulduğu ilk zamanlarda büyük ölçüde tarıma dayalı olmuştur. Ancak doğu ve Batı’yı birleştiren bir konumda olması hasebiyle zamanla ticaret yaygın hale gelmiştir. Hindistandan baharat türü mallar gelmiş, Avrupa’dan da Maden ve kereste nakliyatı yapılmıştır. Memlûkler zikredilen malları ithal ettiği gibi kendisi de keten ve pamuk üretiminde üst seviyeye çıkmıştır. Bu dönemde üretilen her türden kumaşlar Avrupa’ya ihraç edilmiştir. (AYAZ, 2015, s. 111)

Portekizliler ve diğer Avrupa ülkeleri, Hindistan’a gidebilmek için Memlûk Devleti sınırlarını kullanmıştır. Bundan dolayı Memlûk ekonomisi güçlenmiş ve limanları saygınlık elde

etmiştir. Ekonomi güçlendikçe âlimlere verilen imkân da artmıştır. Bu da ilmi faaliyetlerin daha da hız kazanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak gümrük vergilerinin artmasından dolayı Avrupa ülkeleri, yeni yollar keşfetme çabasına girişmişlerdir. Bu girişimler sonucu “ümit burnunu” keşfetmişlerdir. Bu keşif de Memlûklerin ekonomisinin çökmesine etki etmiştir. (es-Sallabî, 2017, s. 206)

İbni Hişâm ve Murâdî, Devletin ekonomik olarak güçlü olduğu ilk dönemlerde yaşamışlardır. Bu ilk zamanlarda ilim faaliyetleri için her türlü imkân sağlanmıştır. Mekke, Medine, Kudüs ve Şam gibi ilim merkezlerine rahatlıkla ulaşılabilmiştir. İbni Hişâm da bu imkândan yararlanarak hac yolculuğuna çıkmıştır. Muğni’l-lebîb eserini ilk telif ettiğinde hac yolculuğunda kaybetmiştir. Kitabın ehemmiyetinden dolayı ilim merkezlerinden biri olan Mekke’de eserini yeniden yazabilme fırsatı bulmuştur. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 608)

2.1.3. Dini ve Kültürel Hayat

Mısır, Hz. Ömer zamanında Amr b. As tarafından fethedildikten sonra Müslüman beldesi haline gelmiştir. Ancak her asırda Hristiyanlık ve Yahudilik gibi diğer din mensupları bulunmuştur. Bu din mensupları ile karşılıklı saygı içerisinde geçinilmiştir. Onlar vergilerini verir Devletler de dinlerini yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Bu da kültür açısından zenginlik kabul edilmektedir. Memlûkler döneminde de bu durum devam etmiştir.

Memlûklerin Moğulları yenmesi ile İslam âleminde itibarı yükselmiş ve Doğuda Moğul baskılarına, Batıda ise Haçlı akınlarına maruz kalan Müslümanlar için yeni bir ışık yanmıştır. Dört bir taraftan Müslümanlar buraya göç etmişlerdir. Özellikle ilim ehli, Memlûklerin ilim ehline değer vermesi ve imkân tanınmasından dolayı Memlûk topraklarına göç etmişlerdir. Bu Sayede kısa süre içerisinde Memlûk Devletinde kültürel canlılık oluşmuştur. Ayrıca ilimde de her alanda kıymetli eserler ortaya çıkmıştır. Göç eden âlimlerden biri de İbni Haldun’dur. Ayrıca konumuz dâhilinde olan Murâdî’nin ailesi de Memlûk Devletine göç edenlerdendir.

Memlûklerde Dımeşk ve Kahirede iki yüz elliye yakın medrese inşa edilmiştir. Sadece bu iki şehirde bu kadar medrese bulunması kültürel faaliyeti ifade etmekte yeterli olmaktadır. Ayrıca bunun yanında birçok han, kervansaray, hankah ve cami yapılmıştır. Her alanda ilim ehline hürmet edilmiştir. Pozitif ilimlere de imkân verilmiş yeni keşifler yapılmıştır. Örnek olarak İbnü’n-Nefîs verilebilir. Çünkü yaptığı çalışmalar neticesinde küçük kan dolaşımını keşfetmiştir. (AYAZ, 2015, s. 134)

Memlûklerin inşa ettiği medreselerde ders aldıktan sonra diğer İslam beldelerine gidip ilmi faaliyet gerçekleştiren âlimler olmuştur. Örnek olarak Osmanlı Devletinde ilmi faaliyet gerçekleştiren önemli ilim ehlerinden Dâvud-u Kayserî ve Molla Fenârî bu âlimlerden ikisidir. (AYAZ, 2015, s. 134)

2.2. Murâdî ile İbni Hişâm’ın Hayatları

Murâdî ve İbni Hişâm muasır iki müelliftir. Mısırdaki yaşamış ve ilim tahsil etmişlerdir. Tahsilleri sonucu birçok eser telif etmiş ve istifadeye sunmuşlardır. Burada, iki müellifin hayatlarına, eserlerine, hoca ve talebelerine değinilecektir.

2.2.1. Murâdî'nin Hayatı ve Eserleri

Murâdî'nin tam adı, Ebu Ali Bedrettin Hasan b. Kasım el-Murâdî el-Hâverânî (749/1349)'dir. (Çelebî, 2010, c. 5, s. 236) Kâtip Çelebî, bazı yerlerde lakabını “Bedrettin” olarak verirken bazı yerlerde de “Şemsüddin” olarak vermiştir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 173) “el-Hâverânî” nisbesini de yine Kâtip Çelebî’de görmekteyiz. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 625)

Murâdî, aslen Endülüslü’dür. Kendisi daha doğmadan ailesi Mısır’a gelip yerleşmiştir. Doğumu ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece Mısır’da doğup büyüdüğü kaydedilmektedir. Ancak vefat tarihi ile ilgili bilgi, tarih ve vefeyat kitaplarında bulunmaktadır. Murâdî’nin vefat tarihi ile ilgili iki görüş vardır. Bunlardan birincisi çoğunluğun belirtmiş olduğu hicri 749 senesidir. (et-Tantavi, 2005; es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 428)

İkinci bir görüş ise İbni Hacer’in “ed-Dürerü’l-kamine” adlı eserinde zikretmiş olduğu hicri 755 senesidir. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 33) Ancak bu ikinci görüş zayıf durumundadır. Çünkü 755 tarihini veren İbni Hacer, “nereden naklettiğimi bilmediğim bir yazımda vefat tarihinin 755 senesi olduğunu gördüm” demektedir. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 33) Bu ifade, 755 tarihinin zayıf olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla diğer tarih ve biyografi eserlerinde de belirtildiği gibi Murâdî’nin vefat tarihi h. 749 senesi olması kuvvetle muhtemeldir. (et-Tantavi, 2005, s. 163; Çelebî, 2010, c. 5, s. 236; es-Suyutî, c. 1, s. 428.)

2.2.1.1. Hocaları

Murâdî, pek çok hocadan ders almıştır. Ders aldığı hocalardan bir kısmını şu şekilde zikredebilir;

Ebu Zekeriya Yahya b. Ebubekr el-Gumarî (ö. 724/1325) (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 328): Murâdî, Ebu Zekeriya’dan Arapça dersler almıştır. İbni ‘Usfûr ve İbni Malik gibi önemli şahsiyetlerden ders alan Ebû Zekeriya’nın nahiv alanında iyi olmadığı belirtilmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 328)

Ebu Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yusuf el-Endülüsi el-Hayyânî (ö. 745/1345) (et-Tantavi, 2005, s. 156): Ebu Hayyân, Murâdî’nin sıkı bağılı olduğu hocasıdır. Kendisinden nahiv, tefsir gibi dersler almış olup yanından mümkün oldukça ayrılmamıştır. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 33; el-Murâdî, 2016, c. 1, s. 428) Ayrıca eserlerinde hocasının görüşlerini aktarmaya önem vermiştir. Örnek olarak, bu çalışmanın konusu olan “el-Cena’d-dânî”de yirmiye yakın yerde kendisinden saygı ile bahsetmiş olup her defasında da saygı ifade eden *قَالَ الشَّيْخُ أَبُو حَيَّانٍ* yani, “Ebu Hayyan hocamız dedi ki” ifadesini kullanmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 544)

Ebu Abdillâh et-Tancî (ö. ?): Murâdî, et-Tancî’den Arapça dersler almıştır. Kaynaklarda hakkında fazlaca bilgi bulunmayan ve birçok hocadan ders alan et-Tancî nahivci kimliği ile tanınmıştır. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 106)

El-Mecd İsmâil b. Muhammed et-Şüşterî (ö. 748/1348): Murâdî, hem Arapça hem de kıraat derslerini hocası İsmâil’den ders almıştır. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 428) Suyûtî et-Şüşterî diye kaydetmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 428) İbni Hacer’in “ed-Dürerü’l-kamine” eserinde ise eş-Şüşterî şeklinde zikredilmiştir. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 33)

Şemsettin Muhammed b. Ahmed b. Abdulmümin İbnu’l-Lebbân (ö. 749/1349) (Çelebî, 2010, c. 1, s. 174): İbnu’l-Lebbân’dan usul derslerini tahsil etmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 428)

İbnu'l-Lebbân, bir çok eser yazmıştır. İbni Malik'in "Elfiye"sine bir şerh yazmıştır. Hicri 749 senesinde vefat etmiştir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 174)

Siraceddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Ali ed-Demenhûrî (ö. 752/1352): es-Serrac, Murâdî'nin Arapça ders aldığı hocasıdır. Ayrıca es-Serrac Mekke ve Medine'de kıraat dersleri vermiştir. Suyûtî, ed-Demenhûrî'nin nahiv, kıraat, hadis ve fıkıh alanında harika olduğunu ifade etmiştir. Vefat tarihi ile ilgili ise h. 751 senesinin de zikredildiğini belirttikten sonra h. 752 senesini zikretmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 234)

2.2.1.2. Öğrencileri

Kaynaklarda Murâdî'nin öğrencilerinden bahsedilmemektedir. Kendisi hakkında da fazlaca bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Murâdî'nin şöhreti dahi kendinden olmayıp "şeyha" denilen babaannesine sayesinde olduğu da belirtilmiştir. Çünkü Annesi Mısır'a geldiğinde âlim ve takvalı kişiliğinden dolayı kısa sürede tanınmış olup halkın takdirini kazanmıştır. Murâdî'nin "Hasan b. Kasım" yerine "İbni Ümmü kasım" ünvanıyla tanınmış olması bundan dolayıdır. Murâdî'nin babaannesinin meşhur olmasına rağmen haklarında fazlaca bilgi bulunmamaktadır. Hatta Mısır'a ne zaman geldikleri ve Murâdî'nin ne zaman doğduğu dahi bilinmemektedir. Murâdî'nin hakkında bilinenler, Mısırdaki doğduğu, ders aldığı hocalar ve telif ettiği eserlerle sınırlı kalmıştır. (es-Suyuti, 2000, s. 427-428)

2.2.1.3. Eserleri

Murâdî, sarf ve nahiv ile ilgili birçok eser yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır;

a) el-Cena'd-dânî fi hurufi'l-me'anî: Bu eserini ilk olarak şiir tarzında yazmıştır. Ancak daha sonra düz yazı tarzında tekrar ele almıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser, ikinci defa ele alınmış halidir. Bu noktadan Muğni'l-lebîb ile bir benzerlik arz etmektedir. Çünkü Muğni'l-lebîb de ikinci defa ele alınmış ve bu ikinci nüshası günümüze ulaşmıştır.

b) Şerhu'l-İsti'aze ve'l-Besmeleti: Eserinde Murâdî, adından da anlaşılacağı gibi sadece istiaze ve besmele cümleleri üzerinde durmuştur. Konusu dar olduğu için hacmi küçük bir eserdir. Suyûtî, müellifin kendi el yazması olan bir nüshasının eline geçtiğini ifade etmektedir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 428)

c) Şerhu'l-Elfiye: İbni Malik'in "el-fiye" eserine yazmış olduğu "Şerhu'l-el-fiye" Murâdî'nin kıymetli eserleri arasında sayılmaktadır. Keşfu'z-zunûn, bu şerh için "el-fiye üzerine yazılmış meşhur şerhlerdendir" demiştir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 173)

d) Şerhu't-Teshil: Eseri de İbni Malik'in "et-Teshîl" eserine şerh olarak yazılmış bir kitaptır. Teshil kitabının tam ismi "Teshîlu'l-fevaid ve tekmîlu'l-mekâsıd" şeklindedir. Bu kitabın nahvin tüm meselelerini ve kaidelerini barındırdığı ve kıymetinin de buradan geldiği ifade edilmiştir. Bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Onlardan biri de Murâdî'ye ait olup "Şerhu't-teshîl" olarak meşhurdur. (Çelebî, 2010, s. 339)

Murâdî'nin bu son iki eseri İbni Malik'in eserlerine yazılmış şerh çalışmalarıdır. Hem eserlerine şerh yazması hem de İbni Malik kitaplarının etkisinde kalması nedeniyle eserlerinde birçok yerde İbni Malik'in görüşlerine değinmiştir. Neredeyse her meselede bunu görmek mümkündür.

e) Şerhu’ş-Şatıbiyye: Eseri de Murâdî’nin ele almış olduğu başka bir şerh çalışmasıdır. Bu çalışmasında İmam Şatıbî (590/1195)’nin (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 266) ele almış olduğu “Hırzu’l-emânî” eserini şerhetmiştir. (Çelebî, 2010, c. 5, s. 236)

f) Şerhu’l-Mufasssal: Eseri, Zemahşeri’ye ait olan “el-Mufasssal” eserinin şerhidir. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 625) Murâdî, eseri incelemiş ve üzerine bu şerhi yazmıştır. Bu vesile ile Zemahşeri’nin görüşlerine daha iyi vakıf olmuştur. Hem bu eserinden hem de “Keşşaf”tan görüşler beyan etmiş, delil getirmiştir.

2.2.2. İbni Hişâm’ın Hayatı ve Eserleri

İbni Hişâm, tam adı Ebu Muhammed Cemalettin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensari’dir. Hicri 709 senesinde doğup hicri 761 senesinde vefat etmiştir. (et-Tantavi, 2005, s. 166) Kâtip Çelebi İbni Hişâm’ın vefat tarihi ile ilgili h. 762 bilgisini vermektedir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 339) Ancak başka bir yerde de h. 763 bilgisini vermektedir. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 468) Kâtip Çelebi’nin, vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler vermesi istifade ettiği farklı kaynaklardan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

2.2.2.1. Hocaları

İbni Hişâm, birden fazla hocadan ders almıştır. Arapça, kıraat, tefsir ve diğer ilimleri farklı hocalardan okumuştur. Hocalarını ve ders aldığı ilimleri şu şekilde zikredilebilir;

Bedrettin Muhammed b. İbrahim İbni Cema’a (ö. 733/1332): Bu hocasından da hadis ilmini ders almış ve Şatıbiyye’de hadis dersi vermiştir. Kâtip Çelebi, h. 733 senesinde vefat ettiğini kaydetmiştir. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 544)

Tacettin Ömer b. Ali b. Salim el-Lahmî el-Fakihani (ö. 734/1333): Bu hocasından da “Şerhu’l-İşaret” kitabını okumuştur. Son sayfa hariç tamamını okumuştur. “el-İşaret fi’n-nahv” kitabı el-Fâkihânî’ye aittir. İbni Hişâm da hocasının telif etmiş olduğu risaleyi kendisinden okumuştur. Tacettin el-Fâkihânî h. 734 senesinde vefat etmiştir. (Çelebî, 2010, c. 5, s. 629) Ancak aynı eserde “el-İşaret fi’n-nahv” kitabını açıklarken ise el-Fâkihânî’nin vefat tarihini 731 vermektedir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 135) Bu vefat tarihleri de İbni Hişâm’ın çok erken dönemlerinde ondan ders aldığını göstermektedir.

Şihabettin Abdullatif b. el-Murahhal (ö. 744/1343) (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 407): Bu hocasından Arapça dersleri almıştır. Hocasından feyz almış onda mutmain olduğu ilmi bulmuştur. Zamanında meşhur olan Ebu Hayyân’dan ders almak yerine İbni Murahhal’i tercih etmiştir. Hatta bu konu hakkında şöyle demektedir; “kendi zamanında isim Ebu Hayyân’ın, faydalanma ise İbni Murahhal’in idi.” (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 407)

Tacettin Ali b. Abdullah et-Tebrizi (ö. 746/1345) (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 190): Bu hocasından da fıkıh derslerini tahsil etmiştir. Tacettin, birçok alanda ilim sahibi olmuş bir âlimdir. Suyûtî ondan bahsederken “kendi döneminde benzeri olmayan ve farklı ilimleri bir araya getirebilenlerden biriydi” demiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 190)

Şemsettin Muhammed b. Muhammed b. Nümeyr Ebu Ferec (ö. 747/1347) (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 194): Bu hocasından da kıraat dersleri almıştır. İbni Nümeyr kıraat alanıyla ilgilenmiştir. Kıraat ilmi yanında nahiv dersleri de okutmuştur. Yetmiş yalında vefat etmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 194)

Ebu Hayyân en-Nahvi el-Endülüsî (ö. 745/1344) (et-Tantavi, 2005, s. 156): Ebu Hayyân'dan sadece Züheyr b. Ebi Sülma'nın divanını dinlemiştir. (et-Tantavi, 2005, s. 162) Ancak derslerine devam etmemiş ve başka da ders okumamıştır. İbni Hişâm Suyûtî'nin de ifade ettiği gibi Ebu Hayyân'a çokça itiraz etmiş muhalefet etmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 104) Bu muhalefeti İbni Hişâm'ın eserlerinde görebilmekteyiz. Ebû Hayyân'ın görüşünü yer yer zikredip eleştirmektedir. Ayrıca Ebu Hayyân'ın "el-Lemha" adlı eserine bir şerh de yazmıştır. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 105)

Murâdî, Ebu Hayyan'ı tercih etmesine mukabil İbni Hişâm, İbni Murahhal'ı tercih etmiştir. Bu tercihinin sebebini ise yukarıda da değinildiği gibi İbni Murahhal'i daha donanımlı görmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı İbni Hişâm, eserinde Ebu Hayyan'ı sürekli olarak eleştirmiştir. Murâdî ise Ebu Hayyân'dan saygıyla bahsetmiştir. İbni Hişâm, Ebu Hayyân'dan bahsederken Murâdî gibi "Şeyh Ebu Hayyan şöyle dedi" dememiş, eleştirdiği diğer nahivciler gibi künyesi ile bahsetmiştir. "Ebu Hayyan böyle dedi, Ebu Hayyân'ın şu sözü bundan dolayı kabul görmemiştir" tarzında bahsetmektedir.

Ebu Hayyân'ın hocaları arasında da İbni Murahhal bulunmaktadır. Ancak Ebu Hayyân'ın hocası olan İbni Murahhal, hicri 699 senesinde vefat etmiş olan "Malik b. Abdurrahman b. Ferec b. Ezrak el-Malîkî"dir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 276) Ancak İbni Hişâm'ın ders aldığı İbni Murahhal ise hicri 744 senesinde vefat etmiştir. Aynı zamanda Ebu Hayyân'ın çağdaşı olup tam ismi "Şihabeddin Abdullatif b. Murahhal"dir. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 407) Çünkü İbni Hişâm'ın doğumu olan hicri 708 senesi göz önüne alındığında hicri 699 senesinde vefat eden İbni Murahhal el-Malîkî'den ders alması tarihi gerçeklere aykırı olmaktadır.

İbni Hişâm'ın yazdığı eserlerden çoğu günümüze ulaşmış bazıları ise günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşamamış olan eserlerine örnek olarak on beş cilt olarak zikredilen "et-Tezkire" eseri gösterilebilir. İmam Suyûtî, bu eserden bahsetmekle beraber günümüzde bu esere dair bir iz bulunmamaktadır. (es-Suyûtî, 2000, c. 2, s. 105) Günümüze ulaşan eserlerin çoğu basılmış olup bir kısmı ise hâlâ el yazma şeklindedir. Berlin, Paris gibi farklı kütüphanelerde bu eserlere ulaşılabilmektedir.

2.2.2.2. Öğrencileri

İbni Hişâm'ın birden fazla öğrencileri olmuştur. Onlardan bazıları ise şunlardır;

Oğlu Muhibbuddin Muhammed (ö. 799/1397) (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 123): İbni Hişâm'dan ders alanların başında oğlu Muhibbuddin Muhammed gelmektedir. Suyûtî, "Buğyetu'l-vuat" eserinde Muhammed'in H. 750 Senesinde doğduğunu keydetmiştir. Babasından ve başka âlimlerden ders almıştır. Ayrıca Suyûtî, hocası Kadi'l-kudât Alemu'd-dîn el-Bulkînî (ö. 868/1464)'den "babam, İbni Hişâm'ın oğlu Muhammed, babasından daha iyi nahiv bildiğini söylerdi" ifadesini nakletmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 123)

Ali b. Ebubekir el-Balîsî (ö. 767/1365) (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 173): İbni Hişâm'dan ders almış olup kendisi otuz veya kırklı yaşlarda vefat etmiştir. Kısa sürede ilmini tamamlayıp ustalaşmıştır. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 173)

Şeyh Cemalettin İbrahim b. Muhammed el-Lahmi (ö. 790/1380) (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 352): İbni Hişâm'dan nahiv derslerini almış olup "Şerhu Banet su'ada" eserini de ihtisar etmiştir. Eserin ismini de "Muhtasaru Şerhi Banet Su'ada" koymuştur. H. 790 senesinde Mekke'de vefat etmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 352)

Abdulhalık b. Ali b. Hüseyin b. el-Furât el-Maliki (ö. 794/1391): Abdulhalık b. Ali b. Hasan veya Hüseyin şeklinde farklı görüşler vardır. İbni Hişâm'dan ders almış olup h. 794 senesinde vefat etmiştir. Kâtip Çelebi “Teysîru ‘İsmeti’l-insan fi’n-nahv” ve “Şerhu Muhtasari’ş-Şeyh Halil” adında iki eserinin varlığından bahsetmiştir. (Çelebî, 2010, c. 5, s. 415)

Ebu Hafs Siracettin Ömer b. Ali b. Ahmed İbnu’l-Mulakkin el-Ensari (ö. 804/1501): Siracettin Ömer birçok alanda eser telif etmiştir. Bunlardan büyük bir kısmı ise Hadis ile ilgilidir. (Çelebî, 2010, c. 5, s. 630)

İbrahim b. Muhammed b. Osman b. İshak ed-Dicevi el-Mısırî (ö. 830/1427) (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 352): İbni Hişâm’dan ve İbni Murahhal’dan ders almıştır. Tüm çabası “Elfîye” kitabını incelemek olmuştur. Suyûtî’nin verdiği bilgilere göre seksen yaşını geçmiş ve h. 830 senesinde vefat etmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 352) Bu bilgiler ışığında, kendisi çok genç yaşlarda iken İbni Hişâm’dan ders almıştır, denilebilmektedir.

İbni Hişâm’dan istifade edenlerin sayısı çok fazladır. Hem kendi zamanında hem de günümüze kadar birçok kişi onun eserlerinden istifade etmesi yönüyle onun öğrencisi sayılabilmektedir. Ancak kendi zamanında ondan ders alanların bazı isimlerine rastlanılabılır. Zikredilenler de onlardan bazılarıdır.

2.2.2.3. Eserleri

Tarih ve tabakat kitaplarında İbni Hişâm’a nispet edilen kitapları şu şekilde zikredebiliriz:

a) el-İ’rab ‘an Kava’idi’l-İ’rab ve İbni Hişâm’ın Muğni’l-Lebîb: eserinden önce yazmış olduğu bir eserdir. “Muğni’l-lebîb” eserinin çekirdeği hükmündedir. Konular basit ve kısa tutulmuştur. Çok beğenilmesi, İbni Hişâm’a “Muğni’l-lebîb” eserini yazma fikrini vermiştir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 476; es-Suyûtî, c. 2, s. 104)

b) Katru’n-neda ve bellu’s-sada ve Şerhu katri’n-neda ve belli’s-sada: Bu eserler İbni Hişâm’ın nahivle ilgili yazmış olduğu iki eserdir. Daha çok mübtediler için ele almış olup nahvin tüm konularına değinmeye gayret etmiştir. Önce metni yazıp sonra kendi kitabına şerh yazmıştır. “Şerhu katri’n-neda ve belli’s-sada” Medreselerde ve ihtisas merkezlerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bazı medreselerde ise hâlâ ders kitabı olarak okutulmaktadır. (et-Tantavi, 2005, s. 163)

c) Şuzuru’z-zeheb: “Katru’n-neda” gibi nahiv konularını içermektedir. Müellif bu eserini de yine kendisi şerhetmiştir. Konuları klasik tarzda ele almıştır. “Merfû’ât, mansûbât vb.” tarzında konular ele alınmıştır. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 105)

d) Evdahu’l-mesalik ila elfiyyeti İbni Malik: Eser adından da anlaşılacağı üzere İbni Malik’in telif etmiş olduğu bin beyitlik manzum eserine yazılmış bir şerhtir. Dil bilimcilerinin yanında kabul görmüş bir eserdir. Bu eser birçok defa tahkik edilip basılmıştır. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 104)

e) Şerhu’ş-şevahid es-suğra ve Şerhu’ş-şevahid el-kübra: Müellif bu iki eserinde de istihsat etmiş olduğu şiirlerin tahkikini yapmıştır. İbni Hişâm’ın eserlerine daha sonra başka âlimler de bu tarz eserler yazmışlardır. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 104)

f) Şerhu’l-cümel li’z-Zeccâcî: Bu eser de Zeccâcî’nin yazmış olduğu “el-Cümel” adlı eserinin şerhidir. Müellif bu şerhte Zeccâcî’nin görüşlerini değerlendirmiştir. Bu sayede Zeccâcî’nin görüşlerine daha iyi vakıf olmuş ve eserlerinde yer yer atıfta da bulunmuştur. Kâtip

Çelebî, İbni Hişâm'ın bu eserinin aynı zamanda bir şevahid şerhi olduğunu da belirtmiştir. (Çelebî, 2010, c. 1, s. 474)

g) Şerhu'l-lemheti li Ebî Hayyân: İbni Hişâm'ın bir diğer eseri de Züheyr b. Ebi Sûlmâ'nın divanının bir kısmını dinlediği Ebû Hâyyân'ın "el-Lemha" eserine yazmış olduğu şerhtir. Eserin ismi "Şerhu'l-lemheti li Ebî Hayyân"dır. İbni Hişâm bu eserinde hocasının görüşlerini eleştirmiş ve değerlendirmiştir. (Çelebî, 2010, c. 2, s. 468)

h) Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb: İbni Hişâm'ın yazmış olduğu bir diğer eseri de "Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb" eseridir. İbni Hişâm, kitabının başında bu eseri için 'hiç kimse bu kitabın minvalinde gitmemiştir' demektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 7) Bu ifadeyi kullanması, eserinin özgün, sistematik ve birçok konuyu ele almasından kaynaklanmaktadır. Yoksa tarih, bu ifadenin aksini söylemektedir. Çünkü İbni Hişâm, hicri 761 senesinde vefat ederken el-Murâdî, hicri 749 senesinde vefat etmiştir. İbni Hişâm'ın "Muğni'l-lebîb" eserini vefatından önce yazdığı göz önüne alınca durum netlik kazanmaktadır. Dolayısıyla el-Murâdî'nin, eserini daha önce kaleme almış olduğu ortaya çıkmaktadır. İki eser arasındaki üslup benzerliği ve el-Cena'd-dânî'nin daha önce yazılması göz önüne alınca İbni Hişâm'ın eseri ilk olmaktan çıkmaktadır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi hem nahiv hem de edat yönü göz önüne alınırsa İbni Hişâm'ın sözü daha iyi anlaşılmaktadır.

İbni Hişâm'ın bunlar dışında da çok fazla eseri bulunmaktadır. İbni Hişâm'ın bazı eserleri Avrupa dillerine de çevrilmiştir. Örnek olarak Fransızcaya çevrilen "Muğni'l-Lebîb" ve "Katrû'n-neda" eserleri verilebilir. (ÖZBALIKÇI, 1999)

İbni Hişâm'ın eserleri kendi zamanında kısa bir süre içerisinde farklı bölgelere yayılmıştır. Hatta bunun ile ilgili İbni Haldun, "Şu zamanlarda bize, Mısır'ın âlimlerinden olan Cemalettin İbni Hişâm'a nispet edilen bir divan ulaşmıştır ki özet ve detaylı bir şekilde konuları barındırmıştır" deyip ardından "onun eserinde, bu alandaki büyüklüğüne işaret eden derin bir ilim gördük" cümlesini eklemiştir. İbni Haldun'nun bu sözü onun ve eserlerinin kıymetini ve ününü göstermektedir. (İbni Haldun, ts., s. 626)

Muğni'l-Lebîb, İbni Hişâm'ın diğer eserlerine kıyas edildiği zaman daha sonra telif ettiği anlaşılmaktadır. Diğer kitapları nahiv için bir giriş niteliğinde iken bu eser nahiv ile ilgili konuları daha derli toplu ele almıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere başka esere ihtiyaç bırakmayacak derecede donanımlı bir eserdir. Diğer kitaplarında mübtediler için veya belli konularda eser telif ederken bu eserinde daha olgun davranmıştır. el-İ'rab 'an Kava'idi'l-İ'rab eserine bakıldığında Muğni'l-lebîb için bir çeyrek niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü orada da Cümle, kısımları, irap ile ilgili bazı hususlar ve edatlar ele alınıp incelenmiştir. Muğni'de ise konular daha geniş ve tafsilatlı işlenmiştir. Bu da İbni Hişâm'ın bu eserini daha sonra ve bilgilerini hazmettikten sonra telif ettiğini göstermektedir.

Muğni'l-lebîb eseri iki defa telif edilmiştir. İlk telifi hac yolunda kaybolmuştur. Eserin kıymeti ve şamil oluşundan dolayı İbni Hişâm yeniden eserini yazma gereksinimi duymuştur. Eserin meşhur oluşu bu ikinci defadan sonra olmuştur. Günümüze kadar gelişi de bu ikinci yazılış haliyle olmuştur. Bu eserini olgunluk çağına yazmış olduğundan dolayı da birçok bölgede ders olarak okutulmuştur. İbni Hişâm'ın ünü de bu eser ile olmuştur. Örnek olarak Endülüs'te İbni Hişâm bu eseriyle tanınmıştır. İbni Haldun a buna değinmektedir. (İbni Haldun, ts., s. 626)

2.3. Âlimlerin Murâdî ile İbni Hişâm Hakkındaki Görüşleri

Müelliflerimiz hakkında, onlarla çağdaş olan ve sonraki dönemlerde yetişmiş olan birçok âlim tarafından övücü sözler sarfedilmiştir. Kronolojik olarak bu görüşlere yer verilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Âlimlerin Murâdî'ye Dair Görüşleri

Murâdî hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte biyografisini ele alan eserlerde övücü nitelikler kullanılmıştır. Örnek olarak İmam Suyûtî, Murâdî'nin biyografisini verirken onun hakkında şöyle demiştir: “Arapça ve kıraat ilmini iyi bilen ve bu alanda ustalaşmış biridir. Ayrıca takvalı ve salih bir kişidir.” (es-Suyuti C. , 2004, c. 1, s. 428)

İbni Hacer el-Askalânî ise Murâdî hakkında şöyle demektedir: “Muhammed b. Ahmed b. Haydere el-Ensârî'nin el-Murâdî'yi şöyle tanıttığını Allame Şihabettin el-Ebzî'nin yazısı ile gördüm: Murâdî'nin bir çok kerameti vardır. bir keresinde Hz. Peygamberi rüyasında görmüş, Hz. Peygamber ona ‘Hasan, eski Mısır’ın cami mihrabında otur ve insanlara fayda ver’ demiştir.” Ayrıca el-Mutirri’den naklederek onun nahvi, Arap dilini ve fikhî iyi bilen mahir biri olduğunu nakletmiştir. (İbni Hacer, 1972, s. 32)

2.3.2. Âlimlerin İbni Hişâm'a Dair Görüşleri

İbni Hişâm hakkında birçok âlim övücü sözler kullanmıştır. Özellikle ele aldığımız “Muğni’l-lebîb” eseri ile şöhreti artmış ve âlimlerin takdirini kazanmıştır. Burada İbni Hişâm hakkında âlimlerin övgüleri serd edilmeye çalışılacaktır.

İbni Haldûn, meşhur Mukaddimesinde İbni Hişâm hakkında şu sözleri kullanmaktadır: “İbni Hişâm’ın kelimelerinden, ancak Sibeveyh ve İbni Cinnî gibilerin elde edebildiği nahvî bir melekeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.” (İbni Haldun, ts., s. 605) yine aynı kitapta “bu zamanlarda, Mısırdan bize bir divan ulaştı. Âlimlerinden İbni Hişâm’a nispet edilmektedir. Nahivdeki ilmi melekesinin kuvvetini gösteren harika şeyler yazmıştır” ifadelerini kullanmıştır. (İbni Haldun, ts., s. 262)

İbni Hacer, “ed-Dürerü’l-kâmine” eserinde İbni Hişâm’ın tercemesini verirken şunları söylemiştir: “Arapçayı çok güzel öğrenmiş ve akranlarını hatta hocalarını dahi geçmiştir. Mısır ehlinde ve başka memleketlerden bir grup öğrenci onun elinde yetişmiştir.” Bu sözleri söyledikten sonra onun hakkında övgü dolu şu sözlerini yazıya dökmüştür: “Kendini öğrencilerin faydasına adamıştır. Acayip ifadeler, ince meseleler, derin kavrayış, ileri seviyede tahkik konularında tektir. Ayrıca konulara vakıf ve sözü istediği gibi kullanabilme yeteneği yanında tevazu, iyilik, şefkat, güzel ahlak ve nezaketle beraber kısa ve öz bir şekilde meramını ifade edebilme yetisine sahiptir.” (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 308-309)

İbni Hişâm’ın hakkında daha fazla övgü olmasının sebebi Murâdî'ye göre daha fazla tanınmış olmasıdır. Özellikle Muğni’l-lebîb eseri ile şöhreti artmış ve tanınmaya başlamıştır. Hem tanınmış olması hem de eserlerinde kullandığı üslubun âlimler tarafından kabul edilmesi onun hakkında övgü dolu sözlerin serd edilmesine yol açmıştır. İbni Hişâm hakkında detaylı araştırıldığında elbet daha fazla övgü sözleri bulunulacaktır. Ancak burada bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

3. İSTİŞHAT EDİLEN NAHİV DELİLLERİ

Her ilmin kaynakları ve dayanakları vardır. Nahiv ilminin de kaynakları ve dayanakları bulunmaktadır. Bu kaynaklar nakli ve akli olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Nakli kaynaklarda Kur'an, hadis, şiir, darb-ı mesel ve diğer dil bilimcilerin sözleri bulunmaktadır. Akli kaynaklarda ise kıyas ve istikra mevcuttur. Bu kaynaklar tarih boyunca kullanılmış ve tartışılmıştır. İlk nahiv ekolleri olan Basra ve Küfe ekolü bu metotları kullanmış kendine özgün görüşler beyan etmişlerdir. Basra ekolü sema yani nakli kaynaklara ağırlık verirken Küfe ekolü ise kıyasa yani akli kaynaklara ağırlık vermiştir. Daha sonra Bağdat ve Mısır gibi ekollerde ise iki ekolün görüşleri de incelenmiş ve iki ekolden de istifade edilmiştir.

3.1. Nakli Deliller

Arapça dil bilimcileri, bir görüş ileri sürdüklerinde iki şekilde delil getirmiş ve iddialarını ispat etmeye çalışmışlardır. Bunlardan birincisi ve en etkili olanı nakildir. Nakil; Kur'an, hadis, Arap şiiri ve atasözleridir. Kur'an, Allah'ın kelamı olması hasebiyle hiçbir cihetle hata ve yanlış barındırmaz. Dolayısıyla en sağlam delil sayılmaktadır. Hadis, Peygamber sözü olması hasebiyle değer kazanmıştır. Ancak ravîlerin cümle dizimini koruyamaması nedeniyle ilk dil bilimciler hadisten istişhat etmemişlerdir. İbni Malik ile beraber hadis ile istişhat edilmiştir. Şiir, Arap dilinde en çok başvurulan istişhat kaynaklarından biridir. Bunun nedeni ise şiirlerin, İslam öncesi dönemine uzanan fasih Arapça ile oluşturulmuş olmalarıdır. Atasözü denebilen darb-ı meseller ise sıklıkla başvurulan ve çoğunluğun bildiği bilgiler olmasından istişhatta kabul görmüştür. Nakli delillerden sayılabilecek bir diğer kaynak da dil bilimcilerin görüşleridir. Genellikle ilk nahiv ekollerinden olan Basra ve Küfe ekolü temsilcilerinden nakilde bulunulmuştur. Bu durum Murâdî, İbni Hişâm ve diğer dil bilimcilerin eserlerinde mevcuttur.

3.1.1. Kur'an

Kur'an, "Allah'ın son Peygambere indirdiği, mushaflarda yazılı olan ve şüphe olmaksızın mütevatiren nakledilendir." (el-Cürcânî, 2012, s. 253) Kur'an'ı Kerim'de şöyle bir ayet bulunmaktadır: "Şüphesiz ki zikri biz indirdik ve onu biz koruyacağız." (Kur'an, 15/9) Bu tanım ve bu ayet ışığında Kur'an'ın değişmeyeceği sonucuna varılabilmektedir. Kur'an Allah'ın koruması ile değişmeyeceğine göre elimizde olan mushaf, ilk indiği şeklidir. Bu da fesahatinin değişmediği durumunu göstermektedir. O halde Kur'an'dan istişhat, en güçlü istişhat sayılmaktadır. Bundan dolayı dil bilimcileri, sıklıkla ayetlerden delil getirmişlerdir.

Ancak Kur'an-ı Kerim, hadis kitaplarında da geçtiği üzere "yedi harf" üzere nazil olmuştur. (el-Buhari, *el-Husumat*, 4) Bu yedi harfin ne olduğuna dair birçok görüş vardır. O görüşlerden biri de yedi kıraat olmasıdır. Bu görüşe ve başka nedenlere dayanarak dil bilimcileri, kitaplarında farklı kıraatlerden delil getirmişlerdir.

Kıraat, "rivayetler ve tarikleri ittifak ettikten sonra yedi kurrâ'ya veya on kurrâ'ya yahut üç kurrâ'ya nispet edilen okuyuş" olarak tanımlanmıştır. (el-Cürcânî, 2012, s. 254) Kıraatın, mütevatir, ahad ve şaz kısımları bulunmaktadır. Genel olarak mütevatir olan kıraatlerden delil getirilmesine rağmen bazen şaz kıraatlerden de delil getirilmiştir. Bunun örneğini Murâdî ve İbni Hişâm'da görmek mümkündür.

Kıraat sahabe zamanından itibaren farklı okunmuş ve Hz. Peygamber tarafından da onay verilmiştir. (el-Buhari, el-Husûmât, 4, 2017) Bundan dolayı her bir kıraat nahiv ile ilgili delillerde esas kabul edilmişlerdir. Nahiv kitaplarında farklı görüşlerin farklı kıraatlerden delil getirmeleri de yine bu gerekçeden güç kazanmaktadır.

Kur'an en önemli nakli istiṣhattır. Nahiv ile ilgili bir mevzuda Kur'an'dan delil varsa mutlaka onunla istiṣhat edilmeye gayret edilmiştir. Bu durum hem Murâdî'de hem de İbni Hişâm'da görülmektedir. Ancak el-Cena'd-Dânî ile Muğni'l-lebîb eserlerine bakıldığında Muğni'l-Lebîb'te daha çok ayet kullanıldığı görülmektedir. Bunun gerekçesi, Muğni'l-Lebîb'in daha geniş olması gösterilebildiği gibi İbni Hişâm'ın tarzının gerektirdiği bir durumdan da kaynaklanıyor olabilmektedir. Muğni'l-lebîb eserinde 3 bine yakın ayetten delil getirmesi onun ayetlerle istiṣhada ne kadar önem verdiğini göstermektedir. (MEYDANOĞLU & ÖZLİ, 2017, s. 167)

İki eserde de ayetlerden delil getirilirken çok yerde ayetlerin tamamını zikretmemektedirler. Bazen ayetin delil getirilen kısımları zikredip **الآيَةَ** denilerek konuya devam etmişler bazen de **الآيَةَ** demeden de ayeti sonlandırmışlardır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 51) Bu durum muhatap kitlesinin Kur'an'a vukufiyetinden kaynaklanıyor olabilmektedir. Ayrıca istiṣhat ettiği ayetlerin sıklıkla delil getirilmesi de ayetlerin tamamını zikretmemesine bir gerekçe olmuş olabilir. Ayrıca anlatmış oldukları konuya dair bir açıklama ileriki konularda gelecek ise **سَيَأْتِي فِي مَوْضِعِهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى** yani, “İnşallah açıklaması gelecektir” gibi ifadeler kullanmışlardır. Bunu iki eserde de görebiliriz. Ancak el-Cena'd-dânî'de bu durum daha fazla bulunmaktadır. (el-Murâdî, 2016, s. 437)

Yedi kıraatin yanı sıra şaz kıraatlerden de delil getirilmiştir. Ancak bunu yaparken savunmadan ziyade ek bilgi veya konuyu destekler tarzda olması gerekçesi ile zikredilmiştir. Meşhur kıraatler veya seleften birinin kıraatini zikrettiklerinde her iki müellif de isim belirtmektedirler. Ancak birden fazla sahih kıraat veya sahabe okuyuşu varsa **كَقِرَاءَةِ جَمَاعَةٍ** yani, “bir grubun kıraati gibi” demektedirler. Örneğin Murâdî, **ل** harfi ile muhatap için emir yapma konusunda **وَمِنْ ذَلِكَ قِرَاءَةُ عُثْمَانَ وَابْنِ وَأَنْسٍ فَبِذَلِكَ فَلْتَفَرَّخُوا** yani, “Osman, Übey ve Enes'in kıraatleri de bu örneklerdendir” demektedir. Burada **ل** ile muhatap emir yapmaya örnek olarak başka kıraat zikredilmiştir. Bilinen şekli ise **فَبِذَلِكَ فَلْيَفَرَّخُوا** şeklindedir. Yani **ي** harfi ile olan şeklidir. Ancak Hz. Osman, Übey b. Ka'b ve Enes b. Malik **ي** ile değil de **ت** ile okumuşlardır. Murâdî, bu kıraati zikrederken kime ait olduğunu da belirtmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 111)

İbni Hişâm da aynı konuda yani **ل** harfinin muhatap failine gelmesi konusunda **كَقِرَاءَةِ جَمَاعَةٍ** demiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 196) Murâdî isim zikrederken İbni Hişâm ise **جَمَاعَةٍ** kelimesi ile ifade etmiş ve isim belirtme gereksiniminde bulunmamıştır. **جَمَاعَةٍ** kelimesi, bu

görüşün bir kişinin değil, birkaç kişinin okuyuşunu ifade etmekle beraber kıraatin kuvvetini de göstermektedir. Dolayısıyla konu ile ilgili de muteber delil sayılabilmektedir.

Sahabe ve tabiinden kişi bazında okunan kıraatlarla da istiṣhat yaptıkları görülmektedir. Muğni’de buna örnek olarak Said b. Cübeyr kıraatini verebiliriz. Said b. Cübeyr’in إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ

“Allahın dışında sizin gibi kullar olarak ibadet ettikleriniz” (Kur’an 2/100)

ayetini muhaffef إِنَّ ile okuduğunu, إِنَّ nin amel etmediği duruma örnek olarak zikretmiştir. (İbni

Hişam el-Ensari, ts., s. 21) Ayrıca her iki eserde İbni Mesud’un نَعَمْ yerine نَحْم şeklinde okuduğu da

belirtilmiştir. (el-Muradi, 2016, s. 506; İbni Hişam el-Ensari, s. 10)

Hasan Basri kıraati ile de istiṣhat edildiğini Muğni’l-Lebîb’de görülebilir. İbni Hişâm, bu kıraati, Sibeveyh ile Kisai arasındaki zunburiye meselsini tahlil ederken zikretmektedir. “Nasp zamiri ref zamiri yerine istiare edilebilir” diyen İbni Malik’in görüşüne şahit olarak zikredilmektedir. Ayet Fatiha suresinde اِيَّاكَ نَعْبُدُ ayetidir. Hasan Basri’nin bu ayeti اِيَّاكَ نَعْبُدُ şeklinde kıraat ettiğini zikretmiştir. Bu kıraatin onların görüşlerine dayanak olamayacağını açıklamıştır. Görüldüğü gibi tabiinden olan Hasan Basri kıraatiyle delil getirilmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 81)

Şaz kıraatlerle ile yapılan istiṣhatlara bir diğer örnek de Murâdî’nin اَوْ edatı konusunda Ebu’s-Semal kıraati ile delil getirmesi verilebilir. Yani اَوْ كُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا “her ne zaman söz verseler” ayetinde و ile ا nin yer değiştirmesi olan şekli اَوْ edatı olarak okumuştur. Buradaki اَوْ edatına بَلْ manasını vermiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 229)

Ayetlerle istiṣhat edilirken İbni Hişâm’da ayetleri daha kısa tuttuğu göze çarpar. Bu durum müellifin yaşadığı zamana da bağlanılabilir. Çünkü o dönemde Kur’an’a hâkimiyet daha çok olduğundan dolayı ayetin bir kısmını zikretmesi kâfi gelirdi. Ancak günümüzde bu pek mümkün olmadığı için okuyucular bu eserleri okurken, tahkik, şerh ve haşiyelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum kitapları tek başına okumayı zorlaştırmaktadır. (MEYDANOĞLU & ÖZLİ, 2017)

Murâdî, sadece ihtiyaç duyduğu kısımdan istiṣhat ederken çoğunlukla ayetin devamını da getirmeye gayret eder. Bundan dolayıdır ki İbni Hişâm ayetlerden istiṣhat ettikten sonra الْآيَةَ deyip konusuna devam etmiştir. Bunun manası ise “ayetlin devamını hatırla” demektir. Çünkü Arapça’da bazen “teşvik” veya “sakındırma” için teşvik edilen veya sakındırılan şeyi mansup okumakla bu mana ifade edilmiş olunur. Bundan dolayı الْآيَةَ mansup okunur. Murâdî el-cena’d-dânî eserinde ayetleri genellikle tam vermeye gayret ettiği için buna ihtiyaç duymamıştır. Tamamını vermediği noktalarda o da الْآيَةَ ifadesini kullanmıştır. Hatta birden fazla ayetlerin olduğu yerlerde الْآيَاتِ ifadesini kullanmışlardır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 51)

bu cümleyi nakil olarak kitabına alırken, İbni Hişâm ise bizzat kendisi söylemektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 221)

Murâdî Basra ekolüne meyl etmesine rağmen çoğu defa muhalefet de etmiştir. İbni Hişâm da aynı şekilde Basra ekolüne daha yakın olmasına rağmen yanlış gördüğü noktalarda eleştiri yapmıştır. Örnek olarak ب edatının “mucaveze” manasında بِهْ حَبِيرًا ayetini Basrilerin tevil ettiklerini ve buradaki ب edatını sebebiyet olarak aldıklarını ب harfi asla عن manasına gelemeyeceği ifadelerini nakletmiştir. Ardından bu görüş “akıldan uzaktır” manasında فِيهِ بُعْدٌ demiştir. Bu durum da onun özgürce ve eleştirel hareket ettiğini göstermektedir.

3.1.2. Hadis

Hadis’in dil bilimindeki konumundan önce tanımını yapmak yerinde olacaktır. Tanım verildikten sonra istişhat edilebilirliği ve ölçütü ele alınacaktır. Bu itibarla hadisin tanımını şöyle yapmak mümkündür: Hadis, “Hz. Peygamber’e nispet edilen söz, fiil, takrirat, yaratılış ile ilgili vasıflar ve ahlakî niteliklerdir.” (el-Hann & el-Lehhâm, 2018, s. 27)

Hiz. Peygamber aleyhi’s-selam Arapların en fasihidir. Bunu hadis-i şeriflerde de görebiliriz. Nitekim bir hadiste: “Ben Arapların en fasihiyim. Ancak şu var ki Kureysliyim” demiştir. (es-Suyutî, 1998, s. 167) Hiz. Peygamber’in bu özelliği, ilahi bir mevhibe olmasının yanında küçüklüğünde Arapların âdeti üzere kıra gönderilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. (APAK, 2014, s. 123) Çünkü Bedevi aileler, dış bağlantıları pek olmadığı için fasih Arapçayı iyi kullanmışlardır. Hadariler çocuklarının iyi dil öğrenmelerini sağlamak amacıyla, belli bir ücret karşılığında onları sütannelere vermişlerdir. Hiz. Peygamber de Beni Sa’d kabilesinden Halime’ye verilmiştir. Bu şekilde iyi bir Arapça öğrenme şansına sahip olmuştur. (el-Hadri, 2012, s. 9)

Peygamberlerin sıfatlarından biri olan “fetanet” sıfatı, Hiz. Peygamberin, dilin inceliklerini kavraması ve kullanmasında etkili olan bir diğer etkidir. Mezkûr ve başka sebeplerden dolayı hadisler, ilmi çalışmalarda özellikle gramer çalışmalarında önemli bir kaynak oluşturmuşlardır. Ancak hadisleri nakledenler, sözü bazen mana ile zikrettiklerinden dolayı ilk zamanlarda hadislerle istişhat, ayetler kadar kullanılmamıştır.

Sonraki süreçlerde, özellikle Murâdî ve İbni Hişâm’ın da etkisinde kaldığı İbni Mâlik’le beraber, hadislerden istişhad hız kazanmıştır. Çünkü İbni Malik, Kur’an ayetlerinden ve kıraatlerden çokça istişhat yaptığı gibi hadislerle de ağırlık vermiştir. (el-Ukeylî, 2012, s. 90) Bu yöntem, tutulmuş ve delil olarak kabul edilmiştir. Ancak nahiv kitaplarında zikredilen bazı hadisler konuya açıklık getirmesi açısından zikredilmekle beraber, mutemet hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Bu durum dil bilimcilerin, hadisçiler gibi hadisin sıhhatine önem vermediklerini göstermektedir. Onları ilgilendiren husus lafız ve cümle uyumudur. Murâdî ve İbni Hişâm’ın eserlerindeki birçok hadis bu duruma örneklik teşkil etmektedir. Burada örnek olarak Murâdî ile İbni Hişâm’ın zikrettikleri لَتَأْخُذُوا مَصَافِكُمْ hadisi verilebilir. (el-Murâdî, 2016, s. 111; İbni Hişâm el-Ensari, s. 196) Bu hadis, mutemed hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Hadisin benzer bir ifadesi, Zemahşeri’nin “el-Keşşâf” eserinde bulunmaktadır. (ez-Zemahşeri, 1407, c. 2, s. 353) Bu

durum da dil bilimcilerin amacının, hadisin lafzından ziyade cümlelerin yapısı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla savundukları bir görüşü destekleyen herhangi bir hadis varsa dil bilimcileri onu delil olarak kullanmaktan geri durmamışlardır.

Hadisleri mana ile rivayet edilmesi konusunda sahabeler Hz. Peygamberden izin almışlardır. Zerkeşî'nin İbni Mende'den aktardığı bir hadise göre Sahabelerden biri Hz. Peygamber'e gelip "Ya Resulallah! Senden hadis işitiyorum. Ancak işittiğim gibi eda edemiyorum" demiş Hz. Peygamber de, "helalî haram, haramı helal yapmadığın ve manasını doğru verdiğin sürece işittiğin gibi eda etmende beis yoktur" demiştir. (ez-Zerkeşî, 1998, s. 609) Bu hadis de dil bilimcilerin mana yönünden hadis alıp istiṣhat etmelerine destek vermektedir.

İbni Hişâm, "Muğn'il-lebîb" eserinde yaklaşık olarak 42 kadar hadisten istiṣhat etmiştir. Bütün bir eseri göz önüne aldığımızda bu sayının pek az olduğu görülmektedir. Murâdî ise "el-cena'd-dânî" eserinde sadece 26 hadisten istiṣhat etmiştir. (Haşîş Badi & Yusuf Halef, 2009, s. 112) Bu sayı ayet ve şiir sayısına göre oldukça azdır. Bunun gerekçesi ise geleneksel olarak henüz hadis istiṣhat metoduna ağırlık vermemesi ihtimaller arasında bulunmaktadır.

İki eser de çoğunlukla aynı hadislerden istiṣhat etmişlerdir. Örnek olarak Murâdî'nin ل harfi ile ilgili zikrettiği لِتَأْخُذُوا مَصَافِكُمْ yani, "saf düzenine geçesiniz" hadisi verilebilir. (ez-Zeylaî, 1994, s. 127) Aynı hadisi İbni Hişâm da aynı konuda zikretmektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 127) Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus da bu hadisin hadis kaynaklarında değil de sadece Keşşaf'ta bulunmasıdır. (ez-Zemahşerî, 1407, c. 2, s. 353) Bu durum iki müellifin de Zemahşerî'den etkilendiğini göstermektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 111)

Müelliflerin istiṣhat ettiği bir diğer ortak hadis de Hz. Aişe'ye hitaben Peygamberimizin; إِيَّايَ لِأَعْلَمُ إِذَا كُنْتَ رَاضِيَةً وَإِذَا كُنْتَ غَضَبِيَّ yani, "ben, senin benden memnun olduğun ve bana kızgın olduğun anları bilirim" (Buhârî, *Giretu'n-Nisa*, 109, 2017) dediği hadistir. Bu hadiste, iki eserde de istiṣhat konusu إِذَا edatının durumudur. Burada إِذَا'yı meful olarak alan İbni Malik'in sözü şaz olarak zikredilmektedir. Cumhur'un görüşüne göre إِذَا edatının burada da zarf manasında olduğu belirtilmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, s. 84; el-Murâdî, 2016, s. 373)

İbni Hişâm, Murâdî'nin zikretmediği bazı hadisleri de zikretmiştir. Örneğin بيد konusunda şu hadis el-Cena'd-dânî'de bulunmamaktadır: نَحْنُ الْأَوَّلُونَ الْآخِرُونَ بَيِّدَ أَهْمُ أُوتُوا الْكِتَابَ قَبْلَنَا yani, "biz son gelmiş ilkleriz. Ancak şu var ki, onlara bizden önce kitap verilmiştir." (el-Kuşeyri, 2019, s. 356) Bu da İbni Hişâm'ın Murâdî'ye göre daha çok hadise yer verdiğini gösteren delillerden sayılabilir. Bu hadis bu şekliye değil de farklı tarzlarda hadis kitaplarında bulunmaktadır. Bu da hadisleri sadece konu ile ilişkili olmasından dolayı nakledildiklerini göstermektedir. Çünkü zikretmiş oldukları bazı hadisler ya hadis kitaplarında bulunmamaktadır, ya da farklı lafızlarla bulunmaktadır.

Muğni'l-lebîb sahibi İbni Hişâm, لَيْسَ bahsinde Sibeveyh'i ilim okumaya yönelten bir hadisten bahsetmiştir. Bu hadis ve bu kıssa Murâdî de bulunmamaktadır. O hadis de لَيْسَ مِنْ أَصْحَابِي أَحَدٌ إِلَّا وَلَوْ شِئْتُ لَأَخَذْتُ عَلَيْهِ لَيْسَ أَبَا الدَّرْدَاءِ yani “Ebû Derdâ dışında istediğim sahebeyi istediğim zaman yakalarım” (el-Heravî, 2002, s. 543) hadisidir. Bu hadiste لَيْسَ istisna edatı olarak kullanılmıştır. Bu hadis Murâdî’de bulunmamaktadır. İbni Hişâm bu hadisi konuya örnek olması açısından zikretmiştir. Sibeveyh’in ilim talep etmesine sebep olduğunu da belirtmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 254)

Sibeveyh'i ilim yolculuğuna sebep olan mesele kitaplarda uzun bulunmakla beraber kısaca burada da değinilmesi uygundur. Sibeveyh Hammad b. Seleme'den hadis yazmak için meclisine gelmiştir. Mezkûr hadisi yazınca Sibeveyh hocasını düzeltmeye çalışıp أَبُو الدَّرْدَاءِ demiştir.

Ancak Hammad sesini yükselterek, “Sibeveyh! Yanlış okudun, bu, istisna olan لَيْسَ 'dir” demiştir. Sibeveyh'in hoşuna gitmemiş ve “ben öyle bir ilim talep edeceğim ki hiç kimse beni yanlış yapmakla itham edemeyecek” deyip meclisi terk etmiştir. Halil b. Ahmed ve başka dil bilimcilerinin yanına gidip dersler almıştır. (et-Tantavi, 2005, s. 48)

İbni Hişâm, Bu meseleyi لَيْسَ 'nin bazen “ismini ref, haberini nasb eder” manasından çıkıp başka manalar alabileceğini zikrederken değinmiştir. İlk mana olarak da istisna manasına gelip müstesnayı nasb etmesi manasını vermiştir. Sonra bağlantı kurup Sibeveyh meselesini aktarmıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 254) Bu da Sibeveyh ve Basra ekolüne ne kadar bağlı olduğunu gösteren delillerden sayılabilmektedir.

İbni Hişâm'ın Basra ekolünü desteklediği bir diğer mesele de Sibeveyh ile Kisaî arasında geçen zunburiye meselesinde ortaya çıkmaktadır. İbni Hişâm bu meseleyi anlattıktan sonra Sibeveyh görüşünü daha doğru bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Sibeveyhi savunmuş ve Kisaî'nin “Araplarla anlaştığı veya Kisaî'nin konumundan dolayı Arapların onun görüşüne destek verdiği” ihtimallerini ve rivayetleri zikrederek Sibeveyh'e destek olmaya çalışmıştır.

Zunburiye meselesi denmesinin sebebi “yaban arısı” manasındaki “زُبُّور” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Sibeveyh, Bağdad'a geldiğinde sarayda Yahya b. Halid el-Beramiki ile görüşmüştür. Yahya, onu Kisaî ile buluşturup tartışmalarına ortam hazırlamıştır. Tartışmada önce Kisaî sormaya başlamış ve şu cümleyi muhatabına yöneltmiştir; قَدْ كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ الْعَقْرَبَ أَشَدُّ لَسَعَةً

يَني, “Akrebin ısırığının yaban arısından daha çetin olduğunu zannederdim.

Ancak arı beni ısırınca bir de baktım o daha çetindir.” Buradaki هِيَ zamirinin konumu sorulunca

Sibeveyh, “i'rab'ı ref konumudur” demiştir. Ancak Kisaî ise nasb olduğunu yani, “فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا,”

şeklinde olması gerektiğini savunmuştur. Yahya, aralarında hakemlik etmeleri için Araplardan bir

heyet çağırması ve onlara durumu sormuştur. Arap heyeti, Kisaî'ye hak verince Sibeveyh davayı kaybetmiştir. Bu olay onu son derece üzdüğünden dolayı şehri terk etmiştir. Sibeveyh kendinden emin olmakla beraber davasını ispat edememiştir. Bu mesele tarihte zunburiye meselesi diye meşhur olmuştur.

İbni Hişam, Zunburiye meselesini anlattıktan sonra değerlendirme yapmıştır. Arapların rüşvet aldığı veya Kisaî'nin konumunu bildiklerinden destekledikleri görüşünü zikretmesi bu değerlendirmelerden bazılarıdır. Ayrıca Sibeveyh'in görüşlerini, Kur'an-ı Kerim'den ref hali ile ilgili deliller getirerek desteklemiştir. Bu Meselede İbni Hişam Sibeveyh'in görüşünü haklı bulmanın yanında Kisaî'nin söylediği görüşe ve Ferra ile Halef'in Sibeveyh'e itirazlarına "Sibeveyh ve onun görüşünde olanların bu tür şeylere iltifat bile etmeyeceğini" belirtmiştir. Tüm bu değerlendirmeler İbni Hişam'ın Sibeveyh mezhebine yatkınlığını göstermektedir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 81) Bu ve benzeri olaylar el-Cena'd-dânî eserinde bulunmamaktadır. Murâdî meseleler üzerinden görüş aktarma metodunu kullanmamış daha çok nakil metoduna ağırlık vermiştir.

Müelliflerimiz bazı konularda hadislerden istiṣhat var olmasına rağmen istiṣhat etmemişlerdir. Örnek olarak şunu verebiliriz. **هَـ** tenbih manasına gelip kase m durumunda **الله** kelimesine gelebilir. Bunun örneği hadiste bulunmaktadır. Sünen-i Ebu Davud'da, katilin seleb hakkı konusu 2717 numaralı hadiste buna örnek vardır. Mezkûr hadiste **الله** **لَا هَـ** yani, "hayır vallahi" (Ebu Davud, *Cihad*, 147) ifadesi geçmektedir. **هَـ** nın bu durumu için güzel örnek olabilirken iki müellif de bunu eserlerine almamışlardır. Bu da gösteriyor ki, hadislerden istiṣhat için özel bir çaba sarf etmemişlerdir. Bilakis muhataplar tarafından bilinen meşhur hadislerden daha çok delil getirmişlerdir.

Hadislerden istiṣhat edilirken her iki eserde de farklı ibareler kullanılmıştır. Bazı durumlarda **مِنْهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ** ifadesi kullanılmıştır. **مِنْهُ** daki zamirin Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu hadistir, demeye ihtiyaç duymamışlardır. Bazen de hadisten delil getirirken **لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ** ifadesi kullanılmıştır. Bazen de açık olarak **وَفِي الْحَدِيثِ** ifadesi geçmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 44)

Dil bilimcileri, çoğunlukla hadisten istiṣhat ettiklerinde kaynak vermezler. Bu durumu İbni Hişam ve Murâdî'de de görülmektedir. Yukarıda da zikredildiği gibi **مِنْهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ** ifadesi kullanılmıştır. Ama hangi eserde geçtiği belirtilmemiştir. Bu durum da ayetlerde olduğu gibi hadislere hâkim olunmasından kaynaklanmaktadır. Yine hadislerden istiṣhat edilirken sadece istiṣhat edilen bölümün zikredilmesi bundan dolayıdır. Hadisin tamamı veya kaynağı zikredilmemiştir. Ancak çok nadir de olsa kaynak göstermişlerdir. Murâdî, örnek olarak **أَمَّا** bahsinde **ف** harfinin düşmediği, ancak güçlü bir söz ya da şiir zaruretinde veya az kullanımlarda

hazf edildiğini ifade etmiştir. Örnek olarak da “nitekim sahih-i Buhari’de **رَجَالٌ** **أَمَّا بَعْدُ مَا بَالُ** yani “İmdi, bazılarına ne oluyor ki...” (el-Buhari, *Kitabu’l-buyû*, 73, 2017) şeklinde bir hadis rivayet edilmiştir” ifadesini kullanmıştır. Burada **أَمَّا بَعْدُ** dan sonra **رَجَالٌ** **فَمَا بَالُ** olması gerekirken **ف** harfi gelmemiştir. Bu misal, hem kaynak verilmesine hem de sadece istişhat noktasını zikretekla iktifa edilmesine delil olarak gösterilebilir. (el-Murâdî, 2016, s. 524)

İstişhat edilen hadislerden kimileri kütüb-i sittede yer alıyor iken kimileri de diğer hadis kitaplarında yer almaktadır. Bu durum da müelliflerin hadis alanındaki bilgisine delalet etmektedir. Ayrıca hadisleri zikretmelerindeki asıl amaç sıhhat derecesinden ziyade hadislerin konuya delil oluşlarıdır. Kutub-u sitte’de yer alıp istişhat edilen hadislerden örnek olarak **لَوْ لَا قَوْمُكَ حَدِيثُ عَهْدٍ** yani, “senin kavmin yeni Müslüman olmuş olmasalardı Kâbe’yi Hz. İbrahim’in belirlemiş olduğu temeller üzere bina ederdim” (Buhari, *Kitabu’l-ilm*, 49) hadisi verilebilir. Hadis, **لَوْ لَا** edatının mukayyed olarak geldiğinde haberinin zikredilmesi gerektiğine delil olarak getirilmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 601; İbni Hişâm el-Ensari, s. 237)

Diğer hadis kitaplarında geçen hadislerden istişhat etmelerine örnek olarak ise **أُسَامَةُ أَحَبُّ** ile **مَا حَاشَى** edatının **إِلَى مَا حَاشَى فَاطِمَةَ** hadisini verebiliriz. Burada istişhat edilen nokta ise beraber gelmesidir. Murâdî, bunun Ebu Ümeyye et-Tarsusi (ö. 273/887)’nin (Hacer, 2015, s. 652) “Müsned”inde var olduğunu İbni Malik’ten nakletmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 576)

Müelliflerin yaşadığı asır hicri 8. Asırdır. Bu asır her alanda ilmi çalışmaların yapıldığı bir asırdır. İlim meclislerinde ve camilerde, hadis ve diğer ilimler ders olarak okutulmuştur. Bu durum da ilmin daha da yaygın olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla hadislerden istişhat edilirken sadece bir kısmının zikredilmesi o asırdakiler için yeterli idi. Hatta sadece bu asırdaki âlimleri inceleyip eser haline getirenler bile vardır. Örnek olarak İbni Hacer verilebilir. “ed-Dürerü’l-kâmine fi a’yânî’l-mietî’s-samîneti” adlı kitabında bu yüzyılda yaşamış ilim adamlarının biyografilerini ele almış ve bu çalışmasına da “sekizinci yüzyılda yaşamış saklı inciler” ismini vermiştir. Bu çalışması içine Murâdî ve İbni Hişâm’ı da almıştır. (İbni Hacer, 1972, c. 2, s. 32-308)

Bazı hadislerin kaynağı Murâdî’de zikredilmiş İbni Hişâm’da zikredilmemiştir. Buna örnek olarak **أُسَامَةُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ مَا حَاشَى فَاطِمَةَ** yani, “Üsame, fatıma hariç insanlardan bana en sevimli olandır” hadisi verilebilir. Bu hadisin kaynağının Ebu Ümeyye et-Tarsusi’de olduğunu İbni Malik’ten naklederek belirtmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 565) Ancak İbni Hişâm bu hadisi değerlendirip kaynağını vermemiştir. Bu durumdan da İbni Hişâm’ın daha çok tahlil eden bir yeteneğe sahip olduğunu Murâdî’nin ise daha çok nakil metodunu takip eden bir yapısının olduğunu söylemek yerinde bir tespit olmaktadır.

İbni Hişâm’ın, hadis kitaplarından Mu’cem tarzı eserlerden de yararlandığı görülmektedir. Çünkü mezkûr hadiste kendi teviline destek için Taberani’nin Mucemini kullanmış ve görüşünü desteklemiştir. Bu da hadis alanındaki donanımını göstermektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 107)

İbni Hişâm'ın Hadislerden istişhat ederken hadis olduğunu zikretmeden istişhat ettiği görülmektedir. Bu durumu birkaç yerde görmek mümkündür. Örnek olarak التَّمَسُّسُ وَلَوْ حَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ yani, “demirden bir yüzükle de olsa sadaka vermeye çalış” (es-Suyutî C. b., 2006, s. 98) hadisi verilebilir. Bu hadisi لَوْ bahsinde birkaç meseleden biri olarak zikretmiştir. Bu hadis ile istişhat ederken de sadece نَحْوُ demiş ve hadisi zikretmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 233)

Hadis olduğunu belirtmeden istişhat ettiği bir diğer hadis de لَوْلَا قَوْمُكَ حَدِيثُ عَهْدٍ بِالْإِسْلَامِ yani, “senin kavmin yeni Müslüman olmuş olmasalardı Kâbe’yi yıkardım” hadisidir. (Buhari, *İlim*, 49) Burada da sadeve başında نَحْوُ demiş ve hadisi zikretmiştir. Burada da istişhat noktası لَوْلَا edatının hem ismi hem de haberinin zikredilmesidir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 237)

Hadislerle istişhat incelendiğinde bazen kelime değişikliği veya eksikliği ile karşılaşılabilmektedir. Örnek olarak yukarıda zikredilen hadisin Buharî’de geçen şekli, Hz. Peygamber’in Kâbe’yi yıkmaya nedenini açıklamaktadır. Hadisin Buharide geçen metni “Kâbe’yi Hz. İbrahim’in bina ettiği asıllar üzere bina ederdim” şeklindedir. (Buhari, *İlim*, 49) Bu durum, Müellifin ve diğer dil bilimcilerinin amacının hadisi nakletmek değil, nahiv ile ilgili istişhat etmek gerekçesinden kaynaklanmaktadır.

Bunun bir benzerini de İbni Hişâm’ın İbni Malik’i eleştirdiği konulardan olan مَا حَاشَى فَاطِمَةَ hadisinde vardır. Mezkûr yerde İbni Malik hadisin bir bölümünü alıp istişhat etmiştir. İbni Hişâm ise hadisin devamını da göz önüne alarak İbni Malik’in görüşünü eleştirmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 107) Çünkü hadisin devamında وَلَا غَيْرَهَا yani, “ne de başkası” ifadesi de mevcuttur. Bütüncül bakmak konuya netlik kazandırdığından mezkûr meselede İbni Hişâm, İbni Malik’e karşı görüşünü teyit etmiştir. Burada ise Hadis’in mezkûr şeklini veya asıl zikredilen şekli de olsa istişhatta bir problem oluşturmamaktadır. Ancak mana yönünden tevile ihtiyaç duymaktadır.

3.1.3. Arap Şiiri

Şiir, dilcilerin en fazla üzerinde durup istişhat ettiği nakli delillerdendir. Çünkü Araplar daha çok kültür ve edebiyatlarını şiir üzerinden yapmışlardır. Tarihi olayları, şiirle sonraki nesillere aktarmış ve bu şekilde kültürlerine sahip çıkmışlardır. Bu durum, İslâmiyet’in gelişine kadar sürmüştür. İslâm gelince kısa bir süre içerisinde Araplarda yazı gelişmiş ve artık tarihi olaylarını ve edebiyatlarını yazıyla aktarmışlardır.

Araplar yazıyı kullanmaya başladıklarında diğer kültürlerle de iletişimi artırmıştır. İletişime geçilen farklı milletler Arapçayı öğrenmeye başlamış fakat ana dilleri olmadığı için çok fazla dil hataları yapmıştır. Bundan dolayı dil kitapları yazılmıştır. Dilin yapısını etkileyen bu durum şiirlerin de tasnif sebeplerinden birini oluşturmuştur.

Cahiliye devri Araplarında yazı pek yaygın olmadığı için hem destanlarını hem başka olaylarını şiirle ifade etmek durumunda kalmışlardır. Bu cihette kabiliyetleri de var olduğu için şiirleri ezberlemiş ve birbirlerine okumuşlardır. Şiirlerde bazen kabileleri ile övünür bazen de sevdiklerini şiirlerinin ana teması yapmışlardır. Şiir konusunda birbirleri ile yarışa bile girmişlerdir. Kabilenin şairi güçlü olduğunda kabile de güçlü kabul edilmiş ve onlar için övünç kaynağı olmuştur. Panayırlarda yarışmalar düzenlenir seçilen en güzel yedi şiir, altın harflerle yazılıp Kâbe duvarına asılmıştır. Bu asılan yedi şiire “muallakat-ı seba” denmiştir. (el-İskenderi, Emin, el-Carimi, el-Beşeri, & Dayf, 2004)

Araplar çölde zor şartlarda yaşadıkları için başka devletler ve milletlerle temasları az olmuştur. Ayrıca bedevi yaşam daha çoğunlukta olduğu için Arapçanın fesahat ve orijinal oluşu korunmuştur. Bu da şiir ve atasözleri ile delil getirmede esas olmuştur. Özellikle de İslâm öncesi şiirlerle delil getirmek daha etkili olmuştur. Şiirin, İslâm’la beraber gelişmesini ve önemli şairlerin yetişmiş olmasını göz önünden kaçırmamak gerekmektedir. Örnek olarak; Ferazdak (ö. 114/732) (el-Fahurî, 2014, s. 231) ve Mütenebbi (ö. 354/965) (el-Fahurî, 2014, s. 476) verilebilir. Ayrıca şiirin incelikleri üzerine düşünülmüş ve yeni vezinler keşfedilmiştir. Halil b. Ahmed (ö. 175/792) (et-Tantavi, 2005, s. 47) aruz ölçüsünün bahirlerini keşfetmiştir. Kendisinden sonra bu ölçülere riayet edilmiş ve bu ölçülere göre şiirler düzenlenmiştir. Başka milletlere de etki etmiştir. Türk ve İran edebiyatı da bu aruz vezninden etkilenip edebiyatlarında uzun yıllar kullanmışlardır.

Şairler, zaman ve mekânla göre sınıflara ayrılmıştır. Mekân olarak ayrılma, İslâm öncesi ve İslâm sonrası için geçerlidir. Çünkü İslâm öncesi de Lahm, Huzam, Gassan, İyad, Kuza’a ve Yemen Arapları gibi bazı kabileler diğer milletlere yakın olup iletişime geçtiklerinden dolayı dillerinin safiyetinin bozulma ihtimali yüksek olmuştur. (İbni Haldun, ts., s. 633) Bundan dolayı dil bilimcileri onlardan daha az istişhat yapmıştır. Ancak Kureyş, Esed, Kays, Temim ve Huzeyl gibi kabileler dillerinin safiyetini korumaları noktasında lehçeleri daha çok tercih edilir olmuştur. Nitekim “Kur’an yedi harf üzere nazil olmuştur” ((el-Buhari, *Husumat*, 4) hadisinde yapılan yorumlardan biri de “Kur’an’ın yedi kabile lehçesi ile indirilmiş olması”dır. Bu kabileler de bir görüşe göre; Kureyş, Huzeyl, Temim, Hevazin, Sakif, Kinane ve Yemen kabileleridir. Bir diğer görüşe göre ise Kureyş, Huzeyl, Temim, Hevazin, Ezd, Rebia ve Sa’d b. Bekr kabileleridir. (el-Kattan, 1998, s. 141)

Zaman olarak şairlerin tasnifi ise İslâm sonrası bazı dil bilimcileri tarafından yapılmıştır. Dilciler, şairleri yaşadıkları zamana göre dört sınıfa ayırmışlardır. Bu ayrımı şiirin delil getirilmeye uygun olup olmama cihetiyle yapmışlardır. İbni Hişâm, diğer eserlerinde olduğu gibi Muğni’l-lebîb eserinde de tüm tabakalardan istişhat etmiştir. Aynı yolu Murâdî de takip etmiştir. Murâdî’nin “el-Cena’d-dânî” eserine bakıldığında İmru’l-Kays’tan, Lebid’ten, Ferazdak, Cerir’dan ve Ebu Nuvas gibi muvelledun şairlerinden istişhat edildiği görülmektedir. Bu dört sınıf başlıklar halinde incelenip iki müellifin bu sınıflardan istişhadı değerlendirilecektir.

3.1.3.1. Cahiliye Devri Şairleri

Cahiliye döneminde yaşamış şairlere “Cahiliyyun şairleri” denmektedir. (Özli & Kaya, 2016, s. 4-5) Bu sınıfa örnek olarak İmru’l-Kays (ö. 540) (el-Fahurî, 2014, s. 66) gösterilebilir. İmru’l-Kays’in şiirlerinden istişhada şu beyit örnek olarak verilebilir; أَلَا رَبُّ يَوْمَ لَكَ مِنْهُمْ صَالِحٌ وَلَا سَيِّمًا

يَوْمًا بِدَارَةِ جُلْجُلٍ yani, “nice güzel günlerin olmuştur. Özellikle de Daretucülcül’deki gün.” (el-

Murâdî, 2016, s. 443) Burada istiṣhadı övünme konumunda çokluk manasını veren رَبَّ edatıdır. Bu beyit iki eserde de mevcuttur. İmru’l-kays’in Cahiliyun’dan olması şiire ve istiṣhada kuvvet vermektedir. İmru’l-Kays’in bu beyitini Murâdî almış, İbni Hişâm almamıştır. Ancak başka yerlerde başka beyitlerinden istiṣhat etmiştir.

İbni Hişâm da İmru’l-Kays’tan çok yerde istiṣhat etmiştir. Onlardan biri de yer ve yağmurda فَمَا نَبْكِ harfî tertip ifade etmediğini Cermî’den naklettikten sonra delil olarak İmru’l-Kays’ın

بَعْدَ دَهْلٍ وَنَزْلٍ بِسَيْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ beytini zikrettiği yerdir. Beytin manası “bekle, Dehul ile Havmel tepeleri arasında bulunan “Siktu’l-Liva” mevkiinde sevdiğimizi hatırlayıp ağlayalım” demektir. Burada ف harfî tertip için gelmemiştir. İbni Hişâm, Esmâî’nin (ö. 216/831)

“bu şiiri و ile rivayet, daha doğrudur” dediğini ifade etmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 141)

3.1.3.2. Cahiliye ve İslam Devri Şairleri

İkinci sınıf şairler, hem cahiliye devrine şahit olmuş hem de İslâm dönemine tanıklık etmiş şairlerdir. Bu tür şairlere “Muhadramun şairler” denmektedir. (Özli & Kaya, 2016, s. 4-5) Bunlara örnek ise Lebid (ö. 41/661) (el-Fahurî, 2014, s. 150) ve Hassan (ö. 54/675) (el-Fahurî, 2014, s. 191) gösterilebilir. Bu iki sınıfın, yani Cahiliyun ve İslamiyete yetişmiş şairlerin şiirleri ile istiṣhat yapılabileceği konusunda ihtilaf yoktur. İbni Hişâm ve Murâdî, her iki döneme yetişmiş şairlerden de delil getirmişlerdir.

Cahiliyûn şairlerinden bir olan Lebid’den istiṣhada örnek olarak أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ yani “Dikkat, Allah dışında her şey batıldır ve her nimet şüphesiz ki bitecektir”

beyti gösterilebilir. İbni Hişâm, bu beyiti خَلَا edatının fiil olarak geldiğine örnek olarak zikretmiştir. Kendinden sonraki ismi, meful edip nasp etmektedir. Harf-i cer olarak da kullanılabilir. Ancak Lebid’e ait olan mezkûr beyitte ise cer olarak kullanılamayacağını, gerekçesini de مَا edatının burada masdariye oluşunu göstermektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 117)

Murâdî de Cahiliyyun şairlerinden olan deliler kullanmıştır. Nabîğa’nın (ö. 604) (el-Fahurî, 2014, s. 103) أَزِفَ التَّرْحُلِ غَيْرَ أَنَّ رِكَابَنَا مَا تَزَلُ بِرِحَالِنَا وَكَأَنَّ قَدِ yani, “göç vakti yaklaştı. Ancak kafilimiz hâlâ yerindedir. Sanki ayrılık bitmiş gibidir” beyti istiṣhat ettiği şiirlerden biridir. Bu beyitteki istiṣhat, قَدْ edatından sonra fiilin hazfedildiğine örnek oluşudur. Çünkü takdiri زَالَتْ قَدْ

şeklindedir. فَدْ edatı fiil ile beraber olduğunda tek parçaymış gibi olmaktadır. Bir delil olunca fiil hazfedilebilir. Ancak karineden fiilin mukadder olduğu anlaşılmaktadır. (el-Murâdî, 2016, s. 260)

3.1.3.3. Emevi Devri Şairleri

Üçüncü sınıf şairler İslâm'dan sonra hicri ikinci asrın son yarısına kadar olan devirde yaşamış şairlerdir. Bu sınıf şairlerine “İslâmiyyun şair” denmektedir. (Özli & Kaya, 2016, s. 4-5) Bu sınıfın şiirleri ile istiştahat yapılabilmek konusunda bazı itirazlar olmuştur. Örnek olarak ise Ferazdak ve Cerir gösterilebilir.

İslâmiyyun şairlerinden olan Cerir'in hemze edatı ile ilgili وَأَنْدَى * رَكِبَ الْمَطَايَا

يَا رَاحِ الْعَالَمِينَ بُطُونٌ رَاحِ yani, “siz, bineklere binenlerin en iyileri değil misiniz? Siz, âlemlerin en cömertleri değil misiniz?” beyti her iki eserde de delil olarak getirilmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, s. 15; el-Murâdî, 2016, s. 32)

Murâdî bu beyti, istifham manalarından olan ‘tahkik’ manası için delil getirmiştir. İbni Hişâm ise bu beyti, inkâr-ı ibtali konusunda ele alıp delil olarak sunmuştur. Çünkü nefiy manasını taşıyıp kendinden sonrakini nefiy edeceği için mana ispat olur. Bu da manayı teyit eder. Nitekim mezkûr beyit için İbni Hişâm, “Arapların söylediği beyitlerden en fazla medih barındıran beyit budur” demiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 16)

3.1.3.4. Abbasi Devri Şairleri

Son olarak dördüncü sınıf şairler ise hicri İkinci asrın son yarısı ve sonrasında yaşamış şairlerdir. Bunlara da “Muhdesun şairler” veya “Müvelledun şairler” denmektedir. (Özli & Kaya, 2016, s. 4-5) Bu kısımdaki şairlerin şiirleri ile istiştahat edilemez. Ancak örnek kabilinden veya konuya açıklık getirme cihetinden şiirleri zikredilebilir. Bu son kısma örnek olarak ise Ebu Nüvas (ö. 198/756) (ÜRÜN, 2015, s. 93) ve Mütenebbi gösterilebilir. (Özli & Kaya, 2016, s. 4-5)

İbni Hişâm'ın eserinde Muvelledun şairlerden de istiştahat edilmiştir. Bunlardan biri de Mütenebbi'dir. Mütenebbi'nin şiiri ile istiştahat edildiğin örnek olarak لَوْلَا مُفَارَقَةُ الْأَحْبَابِ

يَا رَاحِ الْعَالَمِينَ بُطُونٌ رَاحِ yani, “şayet dostlardan ayrılık olmasaydı, ölüm ruhlarımıza

ulaşacak bir yol bulamazdı” beyti gösterilebilir. Bu beyitte لَوْلَا'nın taallukatı incelenmiştir. Zahiren

لَوْلَا fiiline taalluk ettiği anlaşılrsa da aslında سُبُلًا ifadesine sıfat olarak takdir edilmesi gerektiğini

ancak سُبُلًا kelimesinin önüne geçince ona hal olduğunu ifade etmiştir. Bu beyti de “tenbih” notuyla

vermektedir. Bu, İbni Hişâmın “Muğni” eserinde çok kullandığı bir metottur. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 194)

Şairlerden istiṣhat edilirken her iki eserde de كَقَوْلِ أَمْرِئِ الْقَيْسِ veya كَقَوْلِ جَرِيرٍ gibi bazen şairin ismi zikredilmiştir. Bazen de كَقَوْلِ الشَّاعِرِ ifadesi gibi isim zikretmeden mutlak olarak “şairin sözü gibi” ifadeler kullanılmıştır. Farklı yerlerde وَمِنْهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ ifadesini de görmemiz mümkündür. Bu son ibare şairin sözü beyan ettiği manayı destekler nitelikte olduğunu göstermektedir. وَمِنْهُ قَوْلُهُ ifadesinin zikredilip hemen ardından şiir zikredilen yerlere de rastlamak mümkündür.

Konuyu açıklayan bir başka şiir varsa ve ondan da istiṣhat edecekse وَقَالَ وَقَوْلُ الْآخِرِ veya وَقَالَ الْآخِرُ ifadeleri ile şiire başlamışlardır. Yani “diğer bir şairin şiiri” veya “bir diğeri de demiştir ki” şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Buna örnek olarak Murâdî’nin لَوْ edatının “şartıyye” manasında zikretmiş olduğu beyitler gösterilebilir. Konu ile ilgili ayetlerden istiṣhat ettikten sonra وَقَوْلُ الشَّاعِرِ deyip şiirden istiṣhat etmiştir. Ardından ikinci bir şiir ile istiṣhat ederken de وَقَوْلُ الْآخِرِ demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 284)

Müelliflerin döneminde şiirlere rağbet çok olduğundan ve istiṣhat edilen şiirlerin kime ait olduğu bilindiğinden dolayı çoğu kez şairin ismi zikredilmeden şiiri ile delil getirilmiştir. Ancak sonraki nesiller ve günümüz için durum farklı olmuştur. Bundan dolayı şiirlerin kime ait olduğu ile ilgili çalışmalar yapılmış ve kitap halinde telif edilmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak İmam Suyûtî’nin İbni Hişâm’ın “Muğni’l-lebîb” eserine yazdığı “Şerhu Şevahidi Muğni’l-Lebîb” çalışması gösterilebilmektedir. Nitekim İmam Suyûtî bunu bizzat kendisi İbni Hişâm’ın tercemesinde ifade etmiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 2, s. 104)

Şairlerden istiṣhat edilirken Murâdî’nin eserinde de İbni Hişâm’ın eserinde de bazen beytin sadece bir bölümü zikredilmiş olduğu görülmektedir. Bu durumda şiiri verip geçtikleri olduğu gibi الْبَيْتِ deyip devamını hatırla manasını verdikleri de oluşturmıştır. Örnek olarak Muğni’de İbni Hişâm “tenbih” deyip bir açıklamada bulunmuştur. Orada “Basra ekolüne göre cer harfleri, cezm ve nasp harflerinde olduğu gibi kıyasla birbirinin yerine niyabet etmezler. Niyabet düşündüren durumlar ise ya harfe uygun olarak tevil edilir ya da harf ile müteaddi olan bir fiil manasını taşır” demiş ve devamında ayet ve şiir ile delil getirmiştir. Şiir olarak بِمَاءِ الْبَحْرِ شَرِبْنَا beyitin bir parçası ile delil getirmiştir. Bu beyitte istiṣhadı ise شَرِبْنَا ‘nin رَوَيْنَ manasını barındırmasıdır. Görüldüğü gibi burada sadece beytin bir parçasını zikretmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 99)

Şiirin bir parçasının zikredilip الْبَيْتِ demeleri durumuna örnek ise Murâdî’nin ثُمَّ edatını zikrederken istiṣhat ettiği bir beyti zikredilebilir. Zikredilen yerde مِنْ سَادَ deyip devamını

getirmemiş ve الْبَيْت deyip konuya devam etmiştir. Burada böyle yapmasının sebebi aynı şiiri önceden zikretmiş olmasıdır. İkinci defa tekrar etmek yerine ise الْبَيْت demekle iktifa etmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 428)

Bir beytin sadece istiştah edildiği kısmının zikredilmesi de yine şiire olan hâkimiyetten kaynaklanmaktadır. Murâdî ile İbni Hişâm'ın döneminde talebeler bu şiirlere aşına olduğu için bu yöntem onlara zor gelmemiş ve konuyu anlamaları için ayrıca bir çaba gerekmemiştir. Ancak günümüz insanları ve talebeleri bu şiirlere hâkim olmadığından bu kitapları okurken şiirlerin tahkikine ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, şiirin kaynağı ve istiştah yönünü anlamak isteyenleri, tahkik edilmiş baskılardan okumaya sevk etmektedir. Konu ile ilgili yukarıda da değindiğimiz gibi farklı çalışmalar yapılmıştır.

İstiştah edilen şiirler ayrı bir cümle olabildikleri gibi soru içerisinde de gelebilir. Örneğin “el-cena'd-dânî”de إِذَا ile ilgili şiir soru içerisinde gelmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 378) Soru içerisinde gelmiş şiirlere İbni Hişâm'ın eserinde de örnek bulunmaktadır. Zu'r-Rumme'nin şiiri bunlardan biridir. Bunu أَمْ ile ilgili bir not düştükten sonra soru olarak zikretmiştir. Notunda “muttasıl أَمْ den sonra cevap tayin ile olur لَا veya نَعَمْ ile olmaz” demiştir. Delil olarak ise dört beyitlik şiiri soru tarzında sormuş ve açıklamasını yapmıştır. Kuralına aykırı olmadığı beyan etmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 39)

Murâdî'nin kendisine ait bir üslubu vardır. O da konu sonunda, varsa daha önce kendisinin yazmış olduğu beyitlerle konuyu destekleyip hitama erdirmesidir. Örneğin مِنْ manaları ile ilgili bilgileri verdikten sonra kendi beyitleri ile konuyu sonlandırmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 320-21)

İbni Hişâm da bazı meseleri ve durumları var olan şiirlerle açıklamıştır. Örnek olarak “Zunbûriye” meselesinde konuyu açıkladıktan sonra Ebu'l-Hasen Hazim b. Muhammed el-Ensari el-Kartacani'nin şiirini zikretmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 80)

İstiştah edilen şiirler arasında dikkat çekici bir nokta da Murâdî ile İbni Hişâm'ın Ebu Hayyân'dan okudukları Züheyr b. Ebi Sülma'dan istiştah etmeleridir. Sair konularda İbni Hişâm Ebu Hayyân'ı eleştirirken şiirler konusunda ders almış olduğu divandan delil getirmiştir. Züheyr'in divanından istiştahda örnek olarak İbni Hişâm'ın لَكِنْ edatının iptidaiye gelmesi konusunda delil getirdiği إِنَّ ابْنَ وَرَقَاءَ لَا تُخْشَى بَوَادِرُهُ لَكِنْ وَقَائِعُهُ فِي الْحَرْبِ تُنْتَظَرُ yani, “İbni Verka'nın fenalığından korkulmaz. Lakin savaşta olayları beklenir” beyti verilebilir. Burada istiştah ettiği nokta لَكِنْ edatının istidrak manasında olup iptidaiye gelmesidir. Atıfe olmadığını da belirtmektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 253)

Murâdî de Hocası Ebu Hayyân'ın ders olarak okuttuğu Züheyr b. Ebi Sülma'dan istiştah etmiştir. Bu istiştahlara örnek olarak يَدَاهُ عَمَامَةٌ عَلَى مُعَنْفِيهِ مَا تُغِبُّ فَوَاضِلُهُ yani, “Nice cömert ve isteyenlere eli açık temiz kişiler vardır ki iyilikleri tükenmez” beyti verilebilir. Burada

رُبُّ mukadderdir. Beyit teksir manasına delil getirilmiştir. Ancak Murâdî bu beyte bir yorum ekleyip böyle iddia edenlere karşı bir cevap vermiştir. Çünkü Murâdî'ye göre bu beyitte mukadder olan رُبُّ teksir için değildir. Çünkü beytin devamında (أَبْيَضَ) Ebyaza sarayı sahibi Hüzeyfe'den bahsedilmiştir. Demek ki şiirde أَبْيَضَ kelimesi ile kastedilen temiz kusursuz adamlar değildir.

Bilakis Hüzeyfe b. Bedr el-Fizari'nin kalesinin adıdır. Bundan dolayı mukadder رُبُّ teksir manasında değil, taklil manasındadır. (el-Murâdî, 2016, s. 441-442)

Sahabe şairlerinden de beyitler istişhat edilmiştir. Bu istişhatlardan biri de Hassan b. Sabit'in şiirleri ile yapılan istişhatlardır. Buna örnek olarak İbni Hişâm'ın غَيْرُ edatında karışık ve müşkül görünen beyitlerden birini açıklarken Hassan b. Sabit şiirini getirmesi gösterilebilir. Getirmiş olduğu beyit أَتَانَا فَلَمْ نَعْدِلْ سِوَاهُ بَعِيرِهِ نَبِيٌّ بَدَا فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ هَادِيًا yani, “gecenin karanlığında beliren bir Peygamber bize yol gösterici olarak geldi ve biz ondan başkası ile ondan başkasına sapmadık” beytidir. Burada غَيْرُهُ ifadesindeki zamirin, Peygamber dışındakilere döndüğünü ifade etmiştir.

Zahiren “peygamber dışındaki ile peygamber dışındakine gitmedik” anlaşıyor. Ancak mana başkalarının dışındaki ile başkalarına gitmedik” şeklindedir. “başkalarının dışındaki” ifadesi Hz. Peygambere işaret eder. Yani onunla başkasına gitmedik olmaktadır. Bu beyit incelendiğinde İbni Hişâm'ın müşkül beyitlerden bunu seçip açıklaması anlaşılabilmektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 140)

Şiirle istişhat edilirken genel olarak bir iki beyit ile istişhat edilmiştir. Ancak İbni Hişâm bazen konu ile ilgili uzun beyitler de zikretmiştir. Örnek olarak Zunburiye meselesinde Ebu'l-Hasan el-Kartacani'nin beyitleri verilebilir. Burada konuyu beyitlerle uzunca ifade etmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 80)

İbni Hişâm, şiirler ile istişhat ederken bazen hikâye tarzında şiirleri kullanmıştır. Olayı anlattıktan sonra beyit ile istişhat etmiştir. Örnek olarak فَإِنْ تَرَفَّقِي يَا هِنْدُ فَالْحَرْقُ أَيْمَنُ وَإِنْ تَخَرَّقِي يَا

فَأَنْتِ طَلَّاقٌ وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ ثَلَاثٌ وَمَنْ يَخْرُجْ أَعْقَى وَأَظْلَمُ yani, “Ey Hint! Yumuşak

davranırsan yumuşaklık uğurludur. Delilik yaparsan delilik uğursuzdur. Sen boşsun, boşanma kararlılıktır. Üçtür/üç olarak, kim delilik ederse daha asi, daha zalimdir” beyitleri ile ilgili durumu gösterilebilir. Bunu anlatırken “tenbih” deyip hikâyeyi anlatmıştır. Muğni'deki ifadeler şöyledir: “Harun Reşit bir gece bu beyitleri Ebu Yusuf'a göndermiş ve ‘bunu diyene ne gerekir, eşi boş olmuş olur mu?’ diye sormuştur. Ebu Yusuf da cevap olarak ‘bu mesele nahiv ile ilgili bir meseledir. Bu meselede görüş beyan edersem hatadan emin olamam’ demiştir.” Sonrasında ise Ebu Yusufun şöyle dediğini nakletmiştir: “Kisai'ye geldim onu yatağında uzanıyor buldum. Kisai'ye durumu sordum. Bana dedi ki, ‘eğer ثَلَاثٌ ifadesini ref okursa bir boşanma gerçekleşir. Çünkü sen boşsun demiş, sonra da tam bir talakın üç olduğunu ifade etmiş olur. Ancak nasb okursa üç talakla boşanmış sayılır. Çünkü sen üç talakla boşsun demiş olur. Aradaki cümleler de itiraziye cümleleri

olur' dedi. Ben de durumu Halifeye yazdım. Bana hediyeler gönderdi. Ben de o hediyeleri Kisâî'ye yönlendirdim." Bu hikâyeyi anlattıktan sonra İbni Hişâm, her iki durumda da yani ref veya nasb okunması durumunda iki ihtimalin olduğunu ifade etmiştir. İki ihtimali de değerlendirmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 48)

Farklı düşünen âlimlerin delillerini ifade etmeleri sık rastlanılan bir durumdur. Bu deliller bazen de şiir tarzında olmaktadır. Örnek olarak Murâdî حَتَّى bahsinde حَتَّى'nın إِلَّا أَنَّ manasının olduğuna dair istişhat edilen حَتَّى بِجُودٍ وَمَا لَدَيْكَ قَلِيلٌ şiiri verilebilir. Bu beyiti İbni Hişâm el-Hadravi'nin de zikrettiği belirtilmiştir. Devamında bu beyitte hüccet olmadığını ifade etmiştir. Çünkü burada حَتَّى edatı إِلَى manasında alınabilmektedir. Bu ihtimalden dolayı bu beyit delil olamaz, demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 555)

Dikkat çeken bir diğer husus da diğer dil bilimcilerin şiirleri ile istişhat etmeleridir. Murâdî'nin eserinde bunu görmek mümkündür. Örnek olarak Murâdî el-Ferra'ya nispetle cer eden لَعَلَّ edatı ile ilgili beyti verilebilir. (el-Murâdî, 2016, s. 584)

3.1.4. Arap Atasözleri

Arap atasözlerine "darb-ı mesel" ya da "emsâlu'l-Arab" denmektedir. Arap sözleri veya atasözleri konumundaki cümleler Sema' kısmına girmektedir. Sema' ise nahivde önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı hem Basra ekolünde hem de Küfe ekolünde sema metodundan yararlandıkları görülmektedir. İbni Hişâm ve Murâdî de çoğunlukla Basra ekolünün etkisinde kaldıklarından sema metodunu kullanmışlardır. Şiirler kadar olmasa da Darb-ı mesel ve Arap kullanımına önem vermişlerdir. Bu durum tüm eserlerinde görülmektedir.

Muğni'l-Lebîb ve el-cena'd-dânî eserlerinde diğer metotlar gibi sema metodundan olan darb-ı mesellerden de delil getirilmiştir. Bu darb-ı meseller yani atasözü ve deyimler ayet ve şiir kadar olmasa da yeri geldiğinde konuya açıklık getirmiştir. Bazen de tam atasözü olmasa da Arapların kullandıkları sözü delil getirmişlerdir. Örnek olarak Murâdî'nin أَنَّ bahsinde أَنَّ için ikinci olarak

الْقِسْمُ الثَّانِي أَنَّ تَكُونَ لَعَلَّ manasını vermesini gösterebiliriz. Bu konuda Murâdî şöyle demektedir:

الْقِسْمُ الثَّانِي أَنَّ تَكُونَ لَعَلَّ manasına gelmesidir. Nitekim Arapların, 'çarşıya git, belki bize bir şeyler alırsın' sözü gibi." Burada da görüldüğü gibi normal bir söz olmasına rağmen bunu ifade ederken كَقَوْلِ الْعَرَبِ demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 378)

Muğni'l-Lebîb'de عَسَى edatından bahsederken عَسَى الْغَوِيْرُ ابْنُ سَا darb-ı meselini delil olarak getirmiştir. Buradaki istişhat, عَسَى edatından sonra müfret ismin gelişidir. Ancak İbni Hişâm bu mesele de bir açıklık getirmiştir. Aslında muzari bir fiilin var olduğunu ancak mukadder olduğunu

belirtmiştir. Yani takdiri يَكُونُ أَبُوسًا şeklindedir. Bu darb-ı mesel ile konuya açıklık getirmiştir.

(İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 133)

Yer yer Murâdî Arap sözlerinden istişhadın güvenilir olduğunu başka âlimlerden naklederek belirtmiştir. Buna örnek olarak آي harfinde İbni Malik'ten nakli gösterilebilir. İbni Malik'in “آي” harfinin nida harfî olduğuna dair Küfelilerin, Arapçalarına güvendikleri kimselerden anlattıklarını ve adalet sahibi kimsenin sözünün de makbul olduğunu ifade etmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 418) Bundan da Arapların sözlerinin istişhat için kaynak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Arap atasözleri zikredilirken وَقُولِ الْعَرَبِ، وَقَوْلُهُمْ، كَقَوْلِ الْعَرَبِ gibi ifadeler kullanılmıştır. Bunu hem Murâdî hem de İbni Hişam'da görebilmekteyiz. Örnek olarak hem Murâdî'nin hem de İbni Hişam'ın delil getirdiği bir Arap deyimini olan الذُّودُ إِلَى الذُّودِ İِبِلْ ifadesidir.

Bu misalin başında Murâdî، كَقَوْلِ الْعَرَبِ tabirini kullanırken İbni Hişam وَقَوْلُهُمْ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Murâdî bunu istişhat ettikten sonra açıklama yapmadan konuya devam etmiştir. İbni Hişam ise ifadenin kelimelerini de açıklamıştır. (İbni Hişam el-Ensari, s. 67; el-Murâdî, 2016, s. 386)

Bazı atasözleri veya deyimleri Muğni'l-Lebîb'te bulunup “el-Cena'd-dânî”de bulunmamaktadır. Bunlardan bir örnek de zaid olan ب harfinin bazen de habere gelmesi konusunda verilebilir. İbni Hişam لَا خَيْرَ بِخَيْرٍ بَعْدَهُ النَّارُ yani, “ardından ateş olan hayırda hayır yoktur” misalini zikretmiştir. Bu Arap deyimini zikrederken istişhad ettiği nokta، ب harfinin habere gelmesidir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 98)

Muğni'l-Lebîb'de kullanılıp el-Cena'd-Dânî'de kullanılmamış bir diğer atasözü de تَسْمَعُ yani, “Muaydi'yi duyma, onu görmenden daha iyidir” cümlesidir. (el-Meydânî, c. 1, s. 129) Bu atasözü İbni Hişam'ın diğer kitaplarında da görülebilir. Bu cümledeki istişhat ise fiilin öncesinde bir أَنْ mukadder olmasıdır. Yani takdiri أَنْ تَسْمَعَ الْمُعَيْدِي شكلinde olmaktadır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 240)

3.1.5. Diğer Dilcilere Yaklaşım

Nahiv kuruluş anından itibaren daha çok nakle dayalı olduğundan Arap dilinde bilgin olanların sözlerinden istişhat edilmiştir. Bu tutum ilk ekollerde olduğu gibi sonraki ekollerde de devam etmiştir. Kendi görüşünü destekleyen görüşler ve kime ait oldukları nakledilmiş ve bununla konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bazen de kendi görüşüne muhalif olan görüşler ve kime ait oldukları nakledilmiş ve eleştirilmiştir. Şayet çok zayıf görülen bir görüş ise isim vermeden zikredilmiştir. Bunu yaparken de zayıflık ibareleri kullanılmıştır. İbni Hişam ve Murâdî de öncekiler gibi diğer dil bilimcilerinden nakilde bulunmuşlardır. Özellikle Murâdî etkisi altında

kaldığı belli olan rasfu'l-mebani sahibi el-maliki'den çok fazla alıntı yapmıştır. Konu ile ilgili görüşleri zikrederken mutlaka onun da görüşünü zikretmeye gayret göstermiştir. Bunu da görüşlerin sonun da yapmaya özen göstermiştir. Örnek olarak إِذْ bahsinde sondaki nun (ن) harfinin elif (ل) mi, nun (ن) mu yazılacağı konusunda üç dört görüşü zikretmiş sonra da el-

Malikî'nin görüşünü zikretmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 366)

İbni Hişâm, Murâdî kadar belirli bir şahıstan özel olarak istiṣhat etmemiştir. Bu durum kendisinin daha çok tarafsız ve bağımsız çalışma yapma eğiliminden kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Ancak tamamen istiṣhatten uzak durmamıştır. İstiṣhat ederken daha çok önceki ekollerden delil getirmeye çalışmıştır. Örnek olarak yine إِذْ bahsinde diğer dil bilimcilerinden delil getirirken Müberrid ve Mazini'den bahis açmıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 19)

Her iki müellif de istiṣhat ettikleri âlimlerin daha çok meşhur olan lakap ve künyelerini kullanmışlardır. Örnek olarak İbni Malik, el-Farisi, el-Ferra, İbni Vellat, Sibeveyh verilebilir. Lakap ve künye gibi bazen de eser ismi verip sahibinden istiṣhat ederler. Örnek olarak Murâdînin رَصْفِ الْمَبَانِي ifadesi gösterilebilir. Yani “rasfu'l-mebani sahibi şöyle buyurdu” demektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 591)

Murâdî, bazı Nahivcilerden istiṣhat ederken eserini de zikretmiştir. Zikrettiği bilginin hangi eserde geçtiğini belirtmiştir. Örnek olarak Murâdî إِذَا ile ilgili açıklama yaparken وَبِهِ قَالَ ابْنُ مَالِكٍ demiştir. Başka yerlerde de وَدَكَرَ ابْنُ مَالِكٍ فِي التَّسْهِيلِ demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 371) Yine aynı şekilde Zemahşeri'den de delil getirmiştir. Zemahşerinin “el-Keşşaf” ve “el-Mufasssal” adlı eserlerinden delil getirmiştir. Örnek olarak إِذَا -i müfaciye kpnusunu ele aldıktan sonra “tenbih” deyip Zemahşeri'den, eserini zikrederek alıntı yapmıştır. دَكَرَ الرَّخْشَرِيُّ فِي الْكَشَّافِ ifadesini kullanmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 378) Bir diğer örnek de حَتَّى dan sonra gelen إِذَا durumunu açıklarken el-Farisi (ö. 377/988) (et-Tantavi, 2005, s. 119) ve eseridir. حَتَّى harf-i cerr olarak alınıp إِذَا mecrur olabilir veya حَتَّى iptidaiye alınıp إِذَا nasb konumunda olabilir. İki görüşü açıkladıktan sonra da “el-Farisi, ‘et-Tezkire’ adlı eserinde iki görüşün cevazına işaret etmiştir” manasında وَأَشَارَ الْفَارِسِيُّ فِي التَّذَكُّرَةِ إِلَى جَوَازِ الْوُجْهِينِ demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 371-72)

Murâdî, etkisinde kaldığı başka eserlerden çok alıntı yapmıştır. Özellikle de Malikî'nin “Rasfu'l-mebani”sinden çok alıntı yapmıştır. Bunu yaparken de “‘Rasfu'l-mebani’ eserinin sahibi şöyle zikretti” manasında وَدَكَرَ صَاحِبُ رَصْفِ الْمَبَانِي demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 321) Eserinde İbni Malik ve “Rasfu'l-mebânî” sahibi el-Malikî'den çok alıntı yapması, görüşlerini onlarla desteklemesinin bir nedeni, iki müellifin de eserlerini şerh etmiş olması ve ikisinin de görüşlerine hâkim olmasından kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Çünkü İbni Malik'in “Elfiye”sini şerh etmiş

ve Malikî'nin ise kitaplarını irdelemiştir. (es-Suyuti, 2000, c. 1, s. 428) İbni Hişâm ise belli bir eserden ziyade belli kişilerden delil getirmiştir. Genel olarak Sibeveyh, Ahfeş, Ebu Ali el-Farisi, Müberrid, İbni Durustevyeh ve Zeccâc gösterilebilir. (Arıcı, 2020, s. 41)

El-Cena'd-dânî ile Muğni'l-lebîb eseri incelendiğinde ekollerin görüşlerini de delil olarak getirdikleri görülmektedir. Örnek olarak konu ile ilgili durum açıklandıktan sonra Küfelilerin görüşünü zikredilecekse *وَهُوَ مَذْهَبُ الْكُوفِيِّينَ* ifadesi kullanılmıştır. Murâdî ayrıca aynı görüşte olan

bir nahivci varsa onun ismini de belirtir. Bazı yerlerde de *عِنْدَ الْبَصَرِيِّينَ* veya *عِنْدَ الْكُوفِيِّينَ* ifadesi kullanılmıştır. Bir ekolün sahih gördükleri veya tashih ettikleri bir görüş varsa Murâdî bunu da belirtmiştir. Örneğin, *إِذَا* konusunda “et-Teshil”de *إِذَا* ile *إِذْ* birbirinin yerine kullanılabilir, ifadesinden sonra *إِذَا* *وَالَّذِي صَحَّحَهُ الْمَعَارِئَةُ أَنَّ إِذَا لَا تَقَعُ مَوْقِعَ إِذْ وَلَا إِذْ مَوْقِعَ إِذَا* demiştir. Yani, “Mağrib (Endülüs) âlimlerinin sahih gördüklerine göre *إِذْ* ve *إِذَا* birbirinin yerine kullanılmaz” demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 371)

Başka bir dil bilgininden delil getirildiğinde farklı ifadeler kullanılmıştır. Bazen *حُكِّي عَنْهُ* ifadesi kullanılmıştır. Örnek olarak Murâdî yine *إِذَا* -i müfaciye konusunda *وَهُوَ مَذْهَبُ الْكُوفِيِّينَ* dedikten sonra *وَحُكِّيَ عَنِ الْأَخْفَشِ* ifadesini kullanmıştır. Bazen de *دَهَبَ* , *إِلَيْهِ دَهَبَ* , *وَاخْتَارَهُ* , *إِذَا* dan sonra gelen *حَتَّى* ifadeleri kullanılmıştır. Örnek olarak, *إِذَا* *وَبِهِ جَزَمَ* ve *أَشَارَ إِلَى* ifadeleri kullanılmıştır. *حَتَّى* nın durumu açıklanırken, *حَتَّى* carre ise *إِذَا* mecrurdur, *حَتَّى* iptidaiye ise *إِذَا* nasb konumundadır, bilgisinden sonra Ebu'l-Beka'nın bu görüşte olduğunu ifade için *أَبُو الْبَقَاءِ* yani, “Ebu'l-Beka bunu ifade etmiştir” demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 372)

Bir konuda başka kullanımın veya başka şeklinin caiz olmadığını veya tek yönü ifade eden hükmü ifade eden durumlardan sonra, konuya cevaz veren âlimlerin görüşü zikredilmiştir. Bu durumu da *جَوَّزَ* , *أَجَّازَ* veya *إِلَى جَوَّازٍ* ifadeleri ile belirtilmiştir. Örnek olarak yukarıda zikrettiğimiz *إِذَا* *حَتَّى* dan sonraki durumu ile ilgili el-Farisi'den iki veçhin caiz olduğunu ifade ederken *وَأَشَارَ الْفَارِسِيُّ فِي التَّذَكُّرَةِ إِلَى جَوَّازِ الْوَجْهَيْنِ* ifadesini kullanmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 372)

Her iki eserde de müellifler, katılmadıkları bir görüş olduğunda görüşü ifade ettikten sonra eleştirmişlerdir. Bunu yaparken ya *قُلْتُ* yani “ben de derim ki, bana göre ise” tabirini kullanmış ya da o görüş hakkında hüküm vermiştir. Murâdî'nin, el-Cena'd-dânî'de, “Esmâî, *بَيْنَمَا* ve *بَيْنَنَا* cevabının başında *إِذَا* ve *إِذْ* fasih kelimada gelmez, demiştir. Ancak bu kullanım arapların kullandığı

bir tabirdir (fasihtir.) ancak terkedilmesi daha fasihtir. Kullanıma daha uygundur” değerlendirmesini örnek olarak gösterebiliriz. (el-Murâdî, 2016, s. 376) Ya da konu ile ilgili aynı görüşte oldukları başka bir nahivcinin görüşünü zikredip konuyu hitama erdirmişlerdir. Örnek olarak Murâdî, لُو edatının müstakbel manasının başına geldiğinde de cezm edeceğini iddia eden bazı dil bilimcilerin getirdikleri şiirlere İbni Malik’ten alıntı ile cevap vermiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 287)

İbni Hişâm ile Murâdî Ebu Hayyân’dan (ö. 745/1345) (et-Tantavi, 2005, s. 156) ders almışlardır. Ancak Murâdî sair ilimleri de alırken İbni Hişâm tarih kitaplarının delaletiyle sadece İbni Ebi Sülma (ö. 627) (el-Fahurî, 2014, s. 122) divanını ondan okumuştur. İbni Hişâm’ın onun görüşlerinden alıntı yapmaması ve alıntı yaptığı noktalarda ise onu eleştirmesi bundan kaynaklanıyor olabilir. İbni Hişâm, Ebu Hayyân’ın görüşünden bahsederken زَعَمَ أَبُو حَيَّانٍ yani, “Ebu Hayyân şöyle iddia etmiştir” şeklinde bahsetmiş ve genellikle de eleştirmiştir. Ancak Murâdî ondan saygı ile bahsetmiştir. Ondan alıntı yaparken veya görüşünü zikrederken قَالَ الشَّيْخُ أَبُو حَيَّانٍ yani, “Ebu Hayyân hocamız şöyle dedi” ifadesini kullanmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 369)

Alıntı yapıldığında genel itibariyle alıntının nerede bittiği belirtilmemiştir. Bu durum ancak konu değiştiğinde veya başka karineler ile anlaşılabilir. Ancak bazen de “bitti” manasında انتهى ifadesi kullanılmıştır. Bu sayede alıntının bittiği anlaşılabilir. Yer yer bunun kısaltılmış hali olan ه şeklinde de görmemiz mümkündür. (İbni Hişâm el-Ensari, s. 74; el-Murâdî, 2016, s. 386)

Murâdî, konu ile ilgili bilgi verirken bazen müfessirlerden de nakilde bulunmuştur. Bu şekilde konuyu farklı yollarla desteklemiştir. Örneğin إِنَّ konusunda hem Zemahşerî hem de hocası Ebu Hayyân’dan nakilde bulunmuştur. Zemahşerî’nin إِنَّ veya أَنَّ ikisi de amellerini iptal eden مَا ile birleştiklerinde hasr ifade edeceğini nakletmiştir. قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ yani, “de ki, bana ancak sizin Rabbinizin tek bir ilah olduğu vahyediliyor” (Kur'an, 21/108) ayetinde olduğu gibi. Sonra hocası Ebu Hayyân’ın buna itirazını nakletmiş şöyle demiştir: “Ebu Hayyan, tefsirinde ona (Zemahşerî’ye) مَا nın إِنَّ ile beraber olması مَا nın كَأَنَّ ve لَعَلَّ ile beraber olması gibidir. Teşbih ve teraccide hasr ifade etmediği gibi إِنَّ ile de hasr ifade etmez” diyerek cevap vermiştir. Devamında ise hasrın إِنَّمَا’ya has olduğunu, ihtilafın إِنَّ de olduğunu belirtmiştir. Mezkûr ayette hasrın ifade edilmesi durumunda ise Hz. Peygambere sadece tevhit vahyedilmiş olmasını gerektirdiğinden dolayı doğru olmadığını ifade etmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 416-17) Konu ile ilgili başka yerde de Ebu Hayyân’ın, “nahiv ilminde yerleşmiştir ki إِنَّ ve kardeşlerine gelen مَا onların amellerini iptal içindir. Şayet hasr ifade ederse bu hasr manası sözün siyakındandır, harfin kendisinden değildir.

Eğer öyle olsaydı ما ile amelleri iptal olan diğer kardeşleri de hasr ifade ederlerdi” dediğini nakletmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 395-96)

Zemahşeri, pek çok kişi gibi Murâdî’yi de etkilemiştir. Kitabında onun farklı eserlerinden alıntı yapması bundan kaynaklanmaktadır. Örneğin tefsir kitabı olan “el-Keşşaf”tan ve nahiv ile ilgili eserlerinden olan “el-Mufasssal”dan görüşler zikretmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 48) Murâdî’nin Zemahşerî’nin görüşleri ile ilgilenmesindeki bir başka gerekçe de hocası Ebu Hayyân’ın bir müfessir olmasıdır. Müfessirlerin birbirinin görüşlerini tartıp eleştirdikleri malum bir durumdur. Murâdî’nin, hocasının gözde öğrencisi olduğu ve ondan ayrılmamaya dikkat ettiği göz önüne alınınca durum daha da netlik kazanmaktadır.

Fahrettin er-Razi’den de konu ile ilgili bir görüş nakletmiş ve görüşünün kabul görmediğini belirtmiştir. Konu ile ilgili kısım şöyledir: “Fahrettin, إِنَّمَا’nın hasr ifade ettiğine dair, إِنَّ ispat, ما da

nefiy içindir. Yani إِنَّ mezkûru ispat eder, ما da zikredilenin dışındakileri nefyeder, diyerek delil getirmiştir.” Bunu naklettikten sonra ise kailini söylemeden, “bu, nahiv ilminde vukufiyeti olmayanın görüşüdür ve birçok vecihten doğru olmadığı aşikârdır, denerek reddedildiğini belirtmiştir. Daha sonra da açıklamalarda bulunmuştur. Fahrettin er-Razi’den sadece bu konuda bahsetmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 397) İbni Hişâm da Fahrettin er-Razî’den görüş nakletmiş ve cevap vermiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, s. 259)

Sahabe ve Tabiin sözlerinden de konuya açıklık getirmek için istişhat edilmiştir. Örnek olarak İbni Abbas’tan بَلَى konusunda istişhat etmeleri verilebilir. بَلَى nefiy mecrasında takrir ifade eden bir edattır. Ayet-i kerimde اَلَيْسَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى yani, “ben sizin Rabbiniz değil miyim?” ifadesi bulunmaktadır. Murâdî, İbni Abbas’tan bu ayet ile ilgili şunları söylediğini nakletmiştir: “... Bundan dolayı şayet onlar نَعَمْ yani, “evet” deselerdi, kâfir olurlardı. Çünkü نَعَمْ haber vereni olumlu veya olumsuzda tasdik etmek içindir.” (el-Murâdî, 2016, s. 422) Aynı durum İbni Hişâm da bulunmaktadır. (İbni Hişâm el-Ensari, c. 2, s. 11)

Selef âlimlerinden de istişhat etmişlerdir. Örnek olarak yukarıda zikrettiğimiz İbni Abbas’tan rivayetin yanında Hasan-ı Basri’nin sözü de verilebilir. Murâdî, كَأَنَّ manalarından “takrib” manasını açıklarken Hasan Basrî’nin لَمْ تَزَلْ بِالْآخِرَةِ وَكَأَنَّكَ تَكُنْ بِالدُّنْيَا yani, “dünyada olmayacağın ve ahirete göçmüş olacağın gibisin” sözünden istişhat etmiştir. Burada dünya hayatının bitmek üzere olduğunu ve ahiret hayatının da gelmek üzere olduğunu vurgulamak istemiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 573) İbni Hişâm da birçok yerde Hasan basrî ve diğer tabiinden delil getirmiştir. Murâdî’nin zikrettiği delili İbni Hişâm da zikretmiştir. Ancak Hasan Basrî ismini vermemiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 168) Başka yerlerde Hasan Basrî’nin ismini zikrederek istişhat etmiştir. Örnek olarak Fatiha Suresi ile ilgili Hasan Basrî kıraati ile istişhat etmiştir. Onun اِيَّاكَ تُعْبَدُ şeklinde okumasını konuya delil getirmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 81)

Muğni'l-Lebib'de nakil yapıldığı gibi değerlendirmeler de vardır. Hatta değerlendirme ve tahlil etme durumu İbni Hişam'da baskındır. Bunun insanları etkileyen tarafı olması olasıdır. Murâdî ise her ne kadar yer yer kendi görüşlerini ifade etse ve bazı görüşleri eleştirmeye tabi tutsa da daha çok rivayet metodunu kullanmaktadır. Hatta bazen kendi görüşlerini bile başkasından alıntı yaparak ifade etmektedir. Örnek olarak إِنْ ile ilgili مَا hakkında Karafî'nin Ebu Ali el-Farisi'den nakil yapmaktadır. Kendisi de onaylamış ve “Allah daha iyi bilir” deyip konuyu noktalamıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 398)

3.1.6. Diğer ilimlere değinmesi

İbni Hişâm, diğer ilim dalları ile bağlantı kurmayı ihmal etmemiştir. Yeri geldiğinde kelimeler ile yeri geldiğinde ise fıkıh ve hadis ile bağlantı kurmuştur. Diğer ilim dalları ile bağlantı kurarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Örnek olarak ب harfinin manalarından olan “musahabe” manasını açıklarken فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ yani, “Rabbine hamdederek onu tesbih et”(Kur'an 110/3) ayetini açıklamıştır. Bu ayeti tahlil ederken her “hamdın övülen tarafı olmadığını” ifade etmiş ardından da “görmez misin ki mutezilenin Allah'ı tesbih etmesi çok sıfatı inkâr etmelerini gerektirdi” diyerek kelimeler ile ilgili mutezilenin görüşünü değerlendirmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 92) Murâdî ise konulara kısa değinip geçmiştir. Diğer ilimlerle pek bağlantı kurmamıştır. Bu durum İbni Hişâm'ın konulara daha çözümleyici baktığını göstermektedir.

İbni Hişâm, yer yer diğer mezhepleri ve genel anlayışı eleştirmektedir. Nitekim yine ب edatında “mukabele” manasında bir ayeti açıklarken “ne mutezilenin ne de herkesin söylediği gibidir. Çünkü...” deyip açıklamalarda bulunmuştur. Çoğunluğun bir görüşte olması onun fikrini değiştirmemiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 92) Murâdî de bazen şahıs bazında itirazlarda bulunmuştur. Ancak genel itibarıyla bir mezhep veya çoğunluğa muhalefet etmemiştir. Hatta cumuhura muhalefet eden hocası Ebu Hayyân'a cevaplar dahi vermiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 369)

Muğni'l-lebib'de fakihlerden de istiṣhat görmek mümkündür. Ancak Murâdî'de bu durumla pek karşılaşmak mümkün değildir. İbni Hişâm'ın diğer ilim dallarından istiṣhat etmesine örnek olarak بَلَى edatı ile ilgili konuda nefiyden sonra بَلَى dendiğinde durumu kabul ettiğini gösterir manasında değinmektedir. Şöyle demiştir; “bundan dolayı fakihlerden bazıları ‘sana bin lira vermedim mi’ dediğinde بَلَى dese o borcu ödemesi gerekir, نَعَمْ dese ödemesi gerekmez.” Bunun sebebi ise الْمَرْءُ مُؤَاخَذٌ بِإِقْرَارِهِ yani, “kişi ikrarı ile sorumludur” kuralından dolayıdır. (Köse, 2015, s. 298) Yani bir kimse başkasının kendisi üzerinde borcu olduğunu iddia ettiğinde bunu ödemesi gerekmektedir. Çünkü أَلَيْسَ diye sorulunca بَلَى denildiğinde durum onaylanmış olmaktadır. Ancak نَعَمْ denilirse durum onaylanmış olmamaktadır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 101)

İbni Hişâm ile Murâdî'nin eserinde Buhârî, Müslim ve İmam Şafii müsnedi gibi hadis kitaplarından alıntılar yapıp istiṣhat edilmiştir. Bu istiṣhatlara Muğni'l-lebib eserinde daha sık

rastlanmaktadır. Örnek olarak بلى edatı konusunda بلى ile mücerret soruya da cevap verilebileceği ile ilgili Buhari ve Müslim'den hadis getirmesi gösterilebilir. Buhari'de “أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رُبْعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ قَالُوا بَلَى” yani, Peygamberimiz ashabına “Cennetin dörtte biri olmaya razı mısınız?” sorduğunda onlar “bela (evet)” demişlerdir. (Buhari, *İlim*, 49) Müslim'de ise “أَيَسْرُكَ أَنْ يَكُونُوا لَكَ؟” yani, peygamberimiz “iyilikte sana karşı eşit olmaları hoşuna gider mi?” dediğinde sahabi “evet” deyince Peygamberimiz “öyleyse olmaz” demiştir. (Müslim, *Hibe*, 3) İmam Müslim'de geçen bir diğer hadis de “قَالَ بَلَى” yani, Peygamberimiz birine “Mekke'de benimle görüşen sen misin?” dediğinde cevap veren kişi de “بَلَى” demiştir. (Müslim, *Salatu'l-Musafirin*, 52) Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere İbni Hişam, hadis alanında da bilgi sahibidir. Bundan dolayı konuya açıklık getirmesi açısından hadislerden istişhat etmeyi ihmal etmemiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 101)

İmam Şâfiî Müsned'inden de istişhat edilmektedir. İmam Şâfiiden bahsederken رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ yani, “Allah ondan razı olsun” ifadesini kullanmıştır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 101) Bunun sebebi onun şafii mezhebine mensup olmasından ve âlimlere karşı saygısından kaynaklanmaktadır. İbni Hişam, Şafii mezhebine mensup olmakla beraber ömrünün son yıllarında Hanbeli mezhebine geçtiği kaynaklarda bulunmaktadır. (es-Suyuti C. , 2004, c. 2, s. 104) Her ne kadar daha sonra Hanbeli mezhebine geçiş yapsa da İmam şafiye hürmetini eksiltmemiş onun eserinden konu ile ilgili delil getirmekten geri durmamıştır. Örnek olarak بَيِّنَ edatı konusunda ona atıfta bulunmuştur.

İmam Şafii'nin eserinde بَيِّنَ edatının ism-i fail olarak بَيَّنَّ şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 101)

İbni Hişam, diğer ilim dalları ile uğraşanları yeri geldiğinde konu ile ilgili eleştirmiştir. Müfessir veya muhaddis olması durumu değiştirmemiştir. Örnek olarak ثُمَّ edatını açıklarken اَتَمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ Taberî'nin bu edata verdiği bir manada onun yanlış olduğunu ifade etmiştir. Taberî اَتَمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ yani, “orada mı” manasını vermiştir. (et-Taberî, ts., s. 101) “Bu ondan bir yanılsamadır. Dammeli olanı ile fethalı olanı karıştırmış” demiştir. Görüldüğü gibi müfessirlerden olan Taberî'nin sözünü nahiv ile ilgili olarak değerlendirmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 106)

Muhaddislerden olan Ebu Zekeriya İmam Nevevî hakkında da bir değerlendirmede bulunmuştur. اَتَمَّ يَجْرِي ثُمَّ يَغْتَسِلُ مِنْهُ yani, “sizden biriniz akmayan durgun suda bevl edip sonra da onda yıkanmasın” hadisi ile ilgili İbni Malik'in اَتَمَّ يَجْرِي ثُمَّ يَغْتَسِلُ hakkında

üç şekilde okunabildiğini aktarmış ve konuyu İmam Nevevî'ye bağlamıştır. İbni Malik mezkûr hadiste üç vecih zikretmiştir. Birinci vecih, ref ile olmasıdır. Bu takdirde mana şöyle olmaktadır: “bevl etmesin. Çünkü sonra gidip orada yıkanır.” İkinci vecih, cezm şeklindedir. Bu durumda ise mana “bevl etmesin ve yıkanmasın” şeklinde olmaktadır. Sonuncu olan üçüncü vecih ise nasb ile okunmasıdır. Bu yönüyle ise mana “hem bevl edip hem de onda yıkanmasın” yani ikisini bir arada vermiş olmaktadır. “Öğrencisi Ebu Zekeriya en-Nevevi –Allah rahmet eylesin- bunu yanlış anlamıştır. Çünkü o kastedilenin hükümde bir olma olduğunu zannetti” deyip İmam Nevevî'nin sözünü nakletmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 105)

Konu ile ilgili İmam Nevevî'nin sözü şu şekildedir; “nasb okumak caiz değildir. Çünkü nasb okumak, nehiy edilenin bir tanesi değil de ‘ikisini cem etmek’ olduğunu gerektirir. Bu görüşü ise iddia eden kimse olmamıştır. Nehiy edilen bevldir. İster onda veya ondan yıkanma kastedilsin veya edilmesin fark etmez.” (en-Nevevi, 1972, s. 187) İbni Hişam, bu bilgiyi verdikten sonra da şu açıklamada bulunmuştur; “İbni Malik, nasb konusunda, irab hükmünü kastetmiştir. İrabın yanında beraberlik manasını da kastetmiş değildir.” Görüldüğü gibi İmam Nevevî'yi de nezaket sınırları içinde eleştirmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 105)

İbni Hişam, fıkıh ilmi ile de bağlantı kurup nahvi tahlilini yapmıştır. Örnek olarak كَذَا edatında fıkıh ile örneklendirmiştir. Biri لَهُ عَلَيَّ كَذَا derse “yüz” anlaşılabileceğini, كَذَا دَرَاهِمٍ derse “üç” anlaşılabileceğini, كَذَا دَرَاهِمًا derse “on bir” anlaşılabileceğini ve sadece bir defa كَذَا edatını kullanıp كَذَا دَرَاهِمًا derse “yirmi” anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Bunu كَذَا'nın sayı manasını ifade ederken beyan etmiştir. Görüldüğü gibi edatı fıkıh ile ilişkilendirmiş ve örneklerini açıklamıştır. Bir diğer örnek de حَيْثُ edatında gelmektedir. Bu edatın da fıkıh kitabındaki karşılığını ifade etmiştir. İbni Hişam'ın diğer ilim dallarına temas ederek konuları işlemiş olması eserinin tercih edilmesine etki eden sebeplerden biri olmalıdır. Çünkü İbni Hişam'ın eserini okyan kimse diğer ilim dallarında yazılan Arapça ibarelerini okumakta zorluk çekmeyecektir.

Diğer ilim dalları altında sarf ilmine de değinilmiştir. Çünkü her ne kadar ilk zamanlarda nahiv ile aynı ilim olsalar da Muaz el-Herra (ö. 187/804) (en-Nedim, 2017, s. 201) ile beraber farklı bir ilim dalı olmuştur. Hem İbni Hişam hem de Murâdî bazı yerlerde sarfi tahlil yapmaktadır. Murâdî bu tahlilleri az yaparken İbni Hişam bunu çoğu yerlerde yapmaktadır. Eser incelendiğinde bu durumla sık karşılaşılmaktadır.

Kelime manalarını açıklama konusunda da iki eserde bilgi bulmak mümkündür. Ancak diğer ilim dallarına değinmede olduğu gibi burada da Murâdî biraz daha seyrek davranmıştır. İbni Hişam ise bunu sıklıkla yapmaktadır. Birçok şiirin sonunda şiirde geçen bilinmeyen kelimeleri açıklamakta ve muhtemel takdirlerini de vermektedir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 120)

Mantık ilmi de direkt olmasa da dolaylı olarak delil getirilen ilimlerden biridir. Murâdî bu ilim dalından da delil getirmekle ilgilenmemiştir. Ancak İbni Hişam'ın kullandığı kavramlar ve verdiği örneklerden mantık ilmini kullandığını söylemek mümkündür. Örnek olarak mantık ilminde bilginin çeşitlerinden olan “zaruriyat” terimini ve yine mantık terimi olan “bedihyat” kelimelerini kullanması verilebilir. Şelubeyn (ö. 645/1248) (et-Tantavi, 2005, s. 138) ve İbni Hişam el-

Hadravî'ye (ö. 646/1249) (et-Tantavi, 2005, s. 138) nispet ettiği “لَوْ” edatının imtinaiye manasının olmadığı” görüşünde onların iddialarına cevap olarak “ikisinin söylediği bu durum zaruriyayı inkâr gibidir” demiştir. Gerekçesini yine mantık ilminden bir terim kullanarak verip “çünkü bu edattaki imtinaiye manasını anlamak bedihidir” demiştir. Görüldüğü gibi “zaruriyat” ve “bedihi” terimleri kullanılmıştır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 223)

Mantık ilminin üslubunu ve örnekleri de kullandığı görülebilmektedir. Örnek olarak mantık kitaplarında sıklıkla karşılaşılan طَالَعَةُ الشَّمْسِ فَالْنَّهَارُ مَوْجُودٌ veya لَوْ كَانَتْ الشَّمْسُ طَالَعَةً فَالْنَّهَارُ مَوْجُودًا yani, “güneş doğmuşsa gündüz vardır” örnek cümlesi verilebilir. (Alp, ts., s. 51) İbni Hişam bu cümleyi kullanarak mantık ilminden etkilendiğini göstermiştir. Bir diğer örnek de kendisine sorulan bir soruda “bu iki cümleden kıyas oluşmaktadır. O zaman da şu neticeyi verir...” demektedir. Bu da Mantık ilmini kullandığını ve etkilendiğini gösteren başka bir delildir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 227)

İbni Hişam ile Murâdî'nin, fikir ve mezhep olarak Haricilere mensup olduğu söylenen Ebu Ubeyde Mesud b. Müsenna'dan, mutezile mezhebine mensup Zemahşeri'den ve diğer görüşlere mensup kişilerden delil getirmiş olmaları, onların dil konusunda kimseyi ayrıcalıklı kılmadıkları gibi ayırmıcılık da yapmadıklarını göstermektedir. Ayrıca iki eser incelendiğinde yüzlerce dil bilimcilerinden bahsedip onlardan istihsat ettikleri görülmektedir. Kimilerini adları ile zikretmiş, kimilerini de künyeleri ve lakapları ile zikretmişlerdir. Bütün bunlar müelliflerimizin konularına hâkim olduklarını ve donanımlı olduklarını göstermektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, Murâdî ile İbni Hişam'ın, kitaplarında yeri geldiğinde farklı ekollerden, müfessirlerden, hadisçilerden ve diğer ilim dallarından olan âlimlerden istifade ve istihsat ettikleri söylenebilir. Ayrıca iki müellifin de genel olarak aynı kişilerden aynı konuda istihsat etmeleri de göze çarpmaktadır. Bu da birbirlerinden etkilendiklerini gösteren bir başka delil olabilmektedir.

3.2. Akli Deliller

Nakli asılların başında da dile getirdiğimiz gibi dil bilimcileri iki çeşit delil getirmişlerdir. Bunlardan birincisi nakli delil olup bahsedilmiştir. Diğer kısım ise aklidir. Yani genel kurallara bakıp inceledikten sonra bir kaide ortaya çıkarıp benzer misalleri bu kaideye kıyas etmektir. Aynı zamanda buna kıyas da denmektedir.

Basra ekolünün sema metoduna önem verdiği gibi Küfe ekolü de kıyasa önem vermiştir. Bunu yaparken de fesahatten ödün vermeden yapmaya çalışmışlardır. Ancak Küfe ekolü kıyasa önem vermesi ve Bedevî Araplarla buluşma imkânı daha az olduğu için nakiller hususunda pek hassas davranmamışlardır. Zayıf da olsa şiir gibi nakli delilleri kullanmaktan geri durmamışlardır.

Basra ile Küfe ekolü arasındaki bu duruma coğrafyanın da etkisi olmuştur. Çünkü Basralılar konum itibarıyla bedevilere daha yakın olmuşlardır. Ayrıca bedevilerin toplandığı panayırlara da sahip oldukları için sahih bilgilere daha rahat ulaşmışlardır. Küfeliler ise yine konum itibarıyla, yeni İslâm'a girmiş ve Arapça öğrenmeye çalışan milletlerle iç içe olup bedevilerden de uzak olduklarından dolayı sema yolundan ziyade kıyasa önem vermişlerdir.

Çalışmamızın konusu olan iki eserin müellifleri Murâdî ile İbni Hişam'ın Basra ekolüne meylettikleri göze çarpmaktadır. Ancak zaman zaman Küfe ekolü görüşlerine de katılmış ve

savunmuşlardır. Bu durum ikisinin de doğruyu bulma çabasında olduklarını, muhalif olsa da karşı tarafın doğrusunu aldıklarını göstermektedir. (el-Murâdî, 2016) (İbni Hişâm el-Ensari, ts.)

İbni Hişâm, Basra ekolüne paralel görüşte olmakla beraber diğer ekollerden de istifade etmiştir. İbni Haldun, İbni Hişâm için “sanki Musul nahivcilerinin yolundan gittikleri İbni Cinnî metodu ile hareket etmektedir” demiştir. (İbni Haldun, ts., s. 626) Bu ifadeler de İbni Hişâm’ın başka ekollerden yararlandığını göstermektedir. Gerçekten de eserlerinde işleyiş tarzı, sarfa ve hadis-i şerifler, şaz kıraatlar ve muvelledun şiirleri ile istişhada üstün bir ilgi gösterme şeklinde ilerlemektedir. Aynı durum İbni Cinnî de de bulunmaktadır. İbni Cinnî metodu ile hareket etmesi bundan dolayıdır. (el-Ukeylî, 2012, s. 87) Murâdî ise daha çok hocası Ebu Hayyân yolundan ilerlemiştir.

İbni Hişâm ve Murâdî eserlerinde akli delillerden istifade etmişlerdir. Ele aldığımız eserlerinde ve başka eserlerinde akli deliller kullanmışlardır. Mesela, İbni Hişâm “Şerhu katri’n-neda” eserinin başlarında istikra metodunu kullanmıştır. (İbni Hişâm A. b., 2014) Murâdî “el-Cena’d-dânî” eserinde birçok yerde değerlendirme yaparken veya Küfelilerden bahsederken kıyas metodunu kullanmıştır. Bu bazen “kıyasen bunu söylemişlerdir” şeklinde olmakta, bazen de “kıyasen buna cevaz vermişlerdir” şeklinde olmaktadır. Bazı değerlendirmelerinde ise görüş naklederken akli taksimatı kullanmakta ve “bunu kıyasa göre söylemiş ise kıyas batıldır. Sema’a göre söylemiş ise bu durum şaz olmaktadır. Şazlar da kıyasa mahal değildir” demektedir. Bu ibare tarzını İbni Hişâm’da da görmek mümkündür. (el-Murâdî, 2016, s. 437; İbni Hişâm el-Ensari, s. 118)

Akli çıkarımlar ve değerlendirmeler her biri ayrı bir kıyas olmaktadır. Hatta ayet, hadis, atasözü ve şiirlerden delil getirmek de ayrıca kıyas sayılabilmektedir. Çünkü orada da çıkarım bulunmaktadır. Çıkarım ve istikrada da kıyas mevcuttur. Ayrıca bir yerde tekdüze bir durum varsa ve diğerleri de ona hamlediliyorsa orada da kıyastan bahsetmek mümkündür.

3.2.1. Kıyas

Kıyas, sözlükte “bir şeyi, başka bir şeyle ölçmektir.” (el-Cürcânî, 2012, s. 261) Ya da “bir şeyi, benzeri ile takdir etmektir.” (İbrahim, ez-Zeyyat, Hamid, & en-Neccar, bkz. ق ا س, s. 758)

İstilah olarak ise farklı tanımları yapılmıştır. Seyyif Şerif el-Cürcânî ise şöyle tanımlamaktadır: “Hakkında nas bulunmayan bir şeyi, ortak bir illetten dolayı hakkında nas bulunan bir hükme eklemektir.” (el-Cürcânî, 2012, s. 262)

Necah Haşîş Badi ile Yakup Yusuf Halef’in ele almış olduğu Arapça makalede ismini belirtmedikleri bir araştırmacıdan şu bilgileri aktarmışlardır: “Kıyasın, Arap dili tarihinde önceki dil bilimcilerin anlatmadıkları ancak sözlerinden ve kıyas türlerinden anlaşılan üç görevi olmuştur. Bunlar istinbat, talil ve red görevleridir.” (Haşîş Badi & Yusuf Halef, 2009, s. 114) Eserlerde kullanılan deliller incelendiğinde bu sözün haklılık payı olduğu görülmektedir. çünkü istişhata bulunan kimse ya hüküm çıkarmak ya gerekçe bildirmek ya da karşı delili reddetmek eğilimindedir.

Kıyas nahiv alanında takip edilen en önemli metotlardan biridir. Hatta nahiv ekollerinden büyük önem sahibi Küfe ekolü’nün temelinde kıyas vardır. Hem Basra hem Küfe ekollerinden etkilenen Bağdat ve Mısır ekolleri de sema’ ve kıyasa önem vermiştir. Eserlerinde her iki usulü de kullanmıştır. Mısırdaki yaşamış ve eğitim görmüş olan el-Murâdî ve İbni Hişâm da eserlerinde kıyas ve sema metoduna yer vermiştir. Bu durumu diğer eserlerinde görmemiz mümkün olduğu gibi ele

alıp incelediğimiz “el-Cena’d-dânî” ve “Muğni’l-lebîb” eserlerinde de görmek mümkündür. Hatta istiṣḥat ettikten hemen sonra bunun kıyas olduğunu söylemek açısından “kıyasen” kelimesini kullanmaları da bunu göstermektedir.

Küfe ekolünün kıyası daha fazla kullandığı daha önce de belirtilmiştir. Küfelilerin kıyasa dair söylediklerinden “el-Cena’d-dânî” kitabından رُبَّ ile ilgili Murâdî’nin zikrettiklerini misal olarak verebiliriz. رُبَّ harfinden sonra zamir geldiğinde zamir tek tip olarak gelmektedir. Müfret, müzekker olarak gelip kendinden sonraki kelime ise temyiz görevini görerek nekire ve mansup olmaktadır. Ancak Küfelilerin zamirin ve temyizinin beraber tesniye, cem veya müennes gelebildiğini ifade etmiştir. Bunu yaparken de Arapların sözlerinden rivayet ederek yaptıklarını belirtmektedir. Ancak peşinden hemen İbni Usfur’dan (ö. 623/1227) (et-Tantavi, 2005, s. 154) bir alıntı yapmaktadır. Murâdînin ifadesine göre İbni Usfur “onlar buna kıyasen cevaz vermişlerdir” demiştir. Ancak Murâdî durumun böyle olmadığını vurgulamıştır. Yani Küfeliler kendilerince bu noktada kıyastan değil Sema ile delil getirmişlerdir. (el-Murâdî, 2016, s. 449)

Kıyas yapılarak verilen bir örnek de حَلَا bahsindedir. Murâdî, şöyle demektedir: “Bazıları ‘Cermî حَلَا ile cer eder, مَا yı ise zaid kılmaktadır. Cümlede olması ile olmaması arasında bir fark yoktur’ dediğini ifade etmişlerdir. Şayet bu, onun kıyas yaparak vardığı bir sonuç ise doğru bir kıyas değildir. Çünkü مَا cümleinin başında zaid olmaz. Ama kıyas değil de Arap sözünden (sema ile) bunu naklediyorsa bu durum şazdır. Şaz durumlara ise kıyas yapılmaz.” (el-Murâdî, 2016, s. 437) Bu bilgilere bakıldığında Murâdî’nin bir değerlendirme yaptığı görülmektedir. Bu durumu da kıyas çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Müelliflerin, Kıyas yaparken akli mantık yürüttükleri görülmektedir. Bir görüşü zikredip delillerini istiṣḥat ettikten sonra delili kıyas ve akli yorumlarla tenkit etmişlerdir. Örneğin Murâdî حَتَّى’nin istisna-i munkatı olabileceğini iddia edenlerin getirmiş oldukları beyti eleştirmiş ve başka istimali de barındırdığından “bu beyitte delil yoktur, olamaz” demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 555)

İki eser, incelendiğinde sıklıkla kullanılan أَجَاَز ifadesi görülmektedir. Bu durum, biraz düşünüldüğünde bunun da bir kıyas sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kıyas yaptıktan sonra konu, kıyasa aykırı görülmediğinden dolayı cevaz verilmektedir. Bundan dolayı أَجَاَز ifadesi de gizli kıyastır denilebilir. Bu tür ifadeleri Murâdî kullandığı gibi İbni Hişam da kullanmıştır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 105) Ayrıca kıyas manasında kullandıkları bazı kavramlar bulunmaktadır. المَطَرُ الدَّقِيقُ gibi kavramlar örnek olarak gösterilebilmektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 105)

İstiṣḥadın da aslında bir kıyas olduğu açıktır. Dolayısıyla bütün şiirler ve ayetlerden getirilen deliller birer kıyastırlar. Bunu göz önüne aldığımızda müelliflerimizin sıklıkla kıyas yaptıkları görülmektedir. Basra ekolüne meyletmelerine rağmen Küfe ekolünün de etkisinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Bütün ekoller az veya çok kıyas metodunu kullanmışlardır.

İbni Hişâm, şiirlerde ve genel kaidelerde kıyas önem vermekle beraber bazen harflerin birbirine kıyas edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durumu birkaç yerde zikretmektedir. Onlardan biri de م edatını ل edatına kıyas edilmesi durumudur. م edatının Basrilerin icma ile mutlak olarak sadaret yani başa gelme hakkının olduğunu ل edatında ise bu durumun ihtilafı olduğu belirtilmektedir. Kimisi mutlak olarak sadaret hakkını savunurken kimisi de mutlak olarak sadaret hakkına sahip olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla iki harfin birbirine kıyas edilemeyeceğini ifade etmiştir. Basrilerde icma kullanması onlara meylin açık bir şekilde ifade etmektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 87)

Murâdî, mantık ilmi kavramlarına eserinde yer vermemesine karşı İbni Hişâm dil felsefesi yaptığından dolayı mantık terimlerini kullanmış ve eserinde yer vermiştir. Mantık sözcüklerinden olan “zaruriyat” ve “bedihiyat” gibi kesin bilgi ifade eden (Alp, ts., s. 71) kavramların İbni Hişâm tarafından kullanıldıkları görülmektedir. Örnek olarak ل edatı hakkında, imtinaie gelmeyeceğini ifade eden Şelubeyn ve İbni Hişâm el-Hadravi hakkında, “onların dedikleri zaruriyat’ı inkâr gibidir. Çünkü imtina manasını anlamak bedihî gibidir” demesi verilebilir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 223) Bir diğer örnek de م edatıyla ilgili İbni Hişâm’ın “bu bahis batıl iki mukaddime üzerine kurulmuştur” ifadeleridir. Bu da mantık ilmini kullandığını gösteren delillerden sayılmaktadır. Çünkü mukaddimeler ve netice, mantık ilminin konularındandır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 276)

İbni Hişâm’ın kendi eserlerinde mantık ilminden faydalanması, başta Muğni’l-lebîb olmak üzere diğer eserlerinde de mantıki çıkarımlar ve değerlendirmede bulunması onun hem konuya hâkimiyetini hem de nahivde farklı bir metot uyguladığını göstermektedir. Nitekim onun üslubu kendinden sonrakileri etkilemiş ve Gazzali’nin mantığı kullanarak usûl ve kelimada gerçekleştirdiğini İbni Hişâm da nahivde gerçekleştirmiştir, denilebilir.

Kıyas ile ilgili Murâdî ile İbni Hişâm hakkında Necah Haşîş Badi ile Yakup Yusuf Halef’in de değinmiş olduğu şu gelecek tespitler iki eser açısından önem arz etmektedir. (Haşîş Badi & Yusuf Halef, 2009, s. 114) Ayrıca benzerliklerini de açık bir şekilde göstermektedir. İki esere bakıldığında genel olarak Arap dilinde şaz ve nadir olan delillere kıyas etmedikleri ve az kullanılan delillerde ise ihtilaf ettikleri görülmektedir. Murâdî’nin eserinde bu konu ile ilgili عَسَى nın haberinde س ile

وَهَذَا شَاذٌ لَا يُقَاسُ kıyası örnek olarak gösterilebilir. Bu durumu bir şiir ile açıkladıktan sonra

عَلَيْهِ yani, “bu kullanım şazdır, buna kıyas edilmez” demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 460) İbni

Hişâm’ın eserinde aynı durumla كَيِّ bahsinde karşılaşılmaktadır. Mezkûr yerde İbni Hişâm,

Ahfeş’in كَيِّ edatını sürekli olarak car görmesine getirdiği delilini zikrettikten sonra “sağlam kıyas şaz durumlara karşı terkedilmez, diye cevap verilir” ifadelerini kullanmıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 160)

İbni Hişâmın, genel geçer kurallar kullandığı ve güçlü delillere kıyas ettiği görülmektedir. Örnek olarak اُنْ –i tefsiriye konusunda هَذَا فَيُقَالُ فِي هَذَا الضَّابِطِ yani, “buna binaen, bu konuda kural şudur, denilir” ifadesini kullanmıştır. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 29) Bu durum, yer yer Murâdî’de de görülmektedir. Örnek olarak رُبَّ edatının asıl görevinin “taklil” olduğunu ifade ettikten sonra gerekçe olarak هُوَ الْمَطْرِدُ فِيهَا yani, “çünkü bu harfte kıyas budur” demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 440)

Kıyasa muhalif olan durumlar farklı ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. فِيهِ بُعْدٌ، فَنَادِرٌ، أَمَّا قَوْلُهُ Kıyasa muhalif olan durumlar farklı ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. فِيهِ بُعْدٌ، فَنَادِرٌ، أَمَّا قَوْلُهُ gibi ifadeler kullanılmıştır. (İbni Hişam el-Ensari, s. 259; el-Muradi, 2016, s. 497) İbni Hişâm’ın eserinde, kıyasa aykırı bulduğu ve muhtemelen hadis olduğundan eleştirmediği durumlar da bulunmaktadır. Kıyasa aykırı olan hadis kullanımı hakkında وَهُوَ غَرِيبٌ yani, “bu gerçekten garip bir durumdur” demekle yetinmiş ve لَا يَحْتَمِلُ الْقِيَاسَ عَلَيْهِ yani, “bu kıyas ihtimalini taşımamaktadır” demiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 160)

Sema metodu yanında kıyas metodu ile de önceki dil bilimcileri eleştirdikleri görülmektedir. Buna bir örnek de Murâdî’nin, Ahfeş’in اُنْ –i zaidenin de amel edebileceği görüşümdem sonra hem sema hem de kıyas olarak delilini zikretmiştir. Sonrasında ise hem sema hem de kıyas yönünden Ahfeş’in görüşünü reddetmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 222)

3.2.2. İstikra

İstikra mantıkta, “tüme varım” olarak nitelenir. İstikra-i tam ve istikra-i nakıs olmak üzere de iki kısmı vardır. Tanımı ise şu şekildedir; “İstikra, bazı cüzileri inceledikten sonra bir hükme varıp onu diğer tüm cüzilere uygulamaktır.” İşte mantıkta bu kavrama ve konuya önem verildiği gibi nahivde dahi önem verilmiştir. Hatta nahiv kitaplarında, kelime taksim edilirken “istikra ile sabittir ki kelime kısımları üçtür; isim, fiil ve harf” (İbni Hişâm A. b., 2014, s. 5; İbni Malik, 2013, s. 10) denilmiştir. Yani araştırma sonucu Arapça konuşanların kullandıkları kelimeler ya isim, ya fiil veya harf olduğu anlaşılmıştır. Bunu tüm Arapça kelimeleri hakkında kabul edip “kelime; ya isimdir, ya fiildir ya da harftir” diyerek aslında istikrayı kullanmışlardır.

İstikra, tam ve nakıs olmak üzere iki kısımdır. Tam istikra; tüm fertleri tek tek inceledikten sonra hükmü vermektir. Bu kısım ile sabit olan bilgi kesindir. İkinci kısım olan nakıs istikra ise; bazı cüzilerdeki hükmün, hepsini tek tek incelemeden tüm fertlere uygulandığı kısımdır. Bu kısım ile sabit olan bilgi zannidir. Aksi ispat olunana kadar bu bilgi doğru kabul edilmektedir. Aksi ispat olduğunda ise bilgi yenilenmektedir. Nahiv kitaplarında bulunan isim fiil ve harf taksimatı da bu kısımdandır. Şayet yeni Arap kabilesi keşfedilip farklı bir kelime grubu tespit edilirse bu yargı değişebilmektedir.

“Muğni’l-lebîb” ve “el-Cena’d-dânî” eserlerini incelediğimizde istikrayı birebir kullandıklarını görmek pek mümkün değildir. Ancak İbni Hişâm أَوْ manalarını zikrederken yedinci

manası olan “taksim” manasına örnek olması amacı ile “ya isimdir, ya fiildir ya da harftir” ifadesini kullanmıştır. (İbni Hişam A. b., 2014, s. 5) “Katru’n-neda” kitabının diğer yerlerinde veya İbni Hişam’ın başka eserlerinde istikra metodunu kullandığını görmek zordur. Murâdî de istikra metodunu pek kullanmamıştır.

Murâdî ile İbni Hişam birbirleriyle çağdaş birer dil bilginleri olup eserleri, üslup ve savundukları ekol bakımından birbirine benzerlik arz etmektedirler. Bu benzerlik pek çok yönden kendini göstermektedir. Hem akli hem de nakli delilleri ele almada kullandıkları üslup ve yöntem benzerlik göstermektedir. Bu durumdan şu ihtimaller akla gelmektedir: ya biri diğerinden etkilenmiş ve bunun sonucunda eserini ele almıştır. Ya da ikisi de aynı hocadan ders alıp hocalarından etkilenmiştir. Birinci ihtimali ele alırsak etkilenen kişinin İbni Hişam olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Murâdî hicri 749 senesinde vefat etmiştir. İbni Hişam ise 761 senesinde vefat etmiştir. İbni Hişam’ın eserini 749 ve 755 yılında Hac mevsiminde telifi düşünüldüğünde Murâdî’nin eseri daha önce yazılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla etkilenen kişi İbni Hişam olmaktadır.

İkinci ihtimali esas alırsak bu benzerliğin kaynağı nispeten anlaşılabilir. Nitekim ikisi de Ebu Hayyân’dan (ö. 745/1345) (es-Suyuti C. , 2004, s. 234) ders almışlardır. Ancak İbni Hişam’ın Ebu Hayyân’dan sadece İbni Ebu Sülma’nın divanını okuduğunu tarih kitapları belirtmektedir. Sarf ve nahiv derslerini ise başka hocalardan almıştır. Sadece bir divanı okumakla hocadan sarf ve nahiv üslubu öğrenilmesi zor görünmektedir. Bu da iki müellif arasındaki benzerliklerin başka bir noktadan kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca bu ikinci ihtimal itibara alınırsa aynı hocadan ders almış diğer talebelerin eserleri de bu tarzda olması gerekmektedir. Oysa durum bunun aksidir. Dolayısıyla ilk ihtimal daha esastır. Yani İbni Hişam, Murâdî’den etkilenmiştir. Bu kanıya da Murâdî’nin eserinin daha önce yazılmış olmasından yola çıkarak varılabilmektedir. Nitekim “Keşfu’z-zunûn” sahibi Kâtip Çelebi, “el-Cena’d-dânî” eserinin “Muğni’l-lebîb’e kaynaklık teşkil ettiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. (Çelebi, 2010, c. 1, s. 476)

4. EDATLAR

Edatların taksimatı yapılmadan önce edatın tanımının yapılması gerekmektedir. Bu sayede Murâdî ile İbni Hişâm'ın edatları ele almadaki ölçüt daha iyi anlaşılmış olacaktır. Çünkü iki müellifin de ele aldığı farklı edatlar bulunmaktadır. Birinin zikredip diğerinin hiç değinmemiş olduğu harfler görülmektedir. Edatlarının tanımı ve edatlara bakışları tespit edildiği takdirde bunun gerekçesi daha iyi anlaşılabacaktır.

Edat, isim ve fiil dışında farklı bir türdür. Tek başına manaları ifade etmekte yetersiz kalabilmektedir. Edatların, bir mana ifade edebilmeleri için cümle içinde kullanılmaları gerekmektedir. Edatlar genel itibariyle harflerden oluşmaktadır. Ancak az da olsa isim ve fiil köklü olanlar bulunmaktadır. Harflerin çoğunlukta olmalarından dolayı cümle içinde mana ifade etmeleri gerekçesiyle “hurufu’l-meanî” ve bağlaç olmaları durumundan dolayı da “edat” veya “edevat” şeklinde ifade edilmişlerdir. (DEMİRAYAK, 2016, s. 303)

Edatlar, isim, fiil ve harf edatlar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Ancak bazı edatların farklı yönleri bulunmaktadır. İsim olduğunu söyleyenler olabileceği gibi harf olduğunu söyleyenler de olabilmektedir. Edatlardan bazıları da hem isim, hem harf olarak gelebilmektedir. Örnek olarak مَا edatını verebiliriz. Nafiye olduğunda harf olmakta, mevsule olduğunda ise isim olmaktadır.

Bunun gibi diğer edatların da farklı yönleri bulunabilmektedir. Taksimat içerisinde bir edatın diğer manaları ve kısımlarına işaret edilmiştir. Bu bölümde edatların taksimatı harf, isim ve fiil şeklinde ele alınmıştır.

4.1. Harf Edatlar

Harf, sözlük manası itibariyle bir şeyin kenarı veya ucu manasındadır. (İbrahim, ez-Zeyyat, Hamid, & en-Neccar, *el-Mu’cemu’l-vesît*, bkz. حرف maddesine.) Terim olarak ise birbirine yakın tanımlar yapılmıştır. Murâdî ve İbni Hişâm'ın yaptığı tanım da birbirine yakın olmakla beraber iki tanım arasında farklar bulunmaktadır.

Murâdî'ye göre harfin bir çok tanımı yapılmış olup en iyi tanımı şu şekildedir: الحرف كلمة

تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهَا فَقَطْ yani, “harf, sadece kendisinden başkasında bir manaya delalet eden kelimedir.” (el-Murâdî, 2016, s. 20) Bu tanımı yaptıktan sonra her bir ibaresini alıp incelemektedir.

İbni Hişâm, Muğni’l-lebîb eserinde harf, isim veya fiilin tanımını yapmaktan ziyade ilk faslını müfretlere ayırdığını belirtmektedir. Müfretlerden kastın da esas olarak harf veya harfin manasını taşıyan isim ve fiiller olduğunu açıklamıştır. Ancak bir diğer eserinde harfin tanımını مَا

دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ yani, “kendisinin dışında bir mana ifade eden şey” şeklinde ifade edilmiştir.

(İbni Hişâm, 2016, s. 37)

Bu iki eser incelendiğinde edatların harf, isim, zarf ve fiil oldukları görülmektedir. Harf, isim ve fiil edatlarımız farklı bölümlerde işlenmiştir. Bu ayırımda İbni Hişâm ile Murâdî metotları arası bir yol izlenmiştir. Çünkü başlıklar harf sayısına göre ele alınmış olup her başlık altındaki edatlar ise kendi içinde alfabetik olarak sıralanmıştır.

Müellifler konuyu ele almakta farklı yol takip etmiştir. İbni Hişâm'ın eseri farklı konuları barındırmış ve mukaddimede farklı bilgiler vermiştir. Kitabın konularını ve İrab kitaplarının uzaması ile ilgili bilgiler vermektedir. Kitaba başlarken de “birinci bap müfretler hakkındadır. Müfret derken harfleri ve harf manasını taşıyan isim ve zarfları kastediyorum” demektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 11) Daha sonra hemen edatlara başlamaktadır. Ancak Murâdî'nin eserinin asıl amacı edatlar olduğu için kitabının başında harfin tanımını, isimlendirme gerekçesini, kısımları ve sayıları gibi bilgilerden bahsetmektedir. Daha sonra da kitabın baplarına başlamıştır. Her babın edatlarını bap başında vermektedir. Bu bapta şu edatlar işlenecektir, deyip konuya başlamıştır.

Edatların sayısı konusu da iki müellife göre farklılık arz etmektedir. Murâdî eserinde yüz beş küsur edatı ele alırken İbni Hişâm da yüz iki kadar edatı ele alıp incelemiştir. Bu edatlardan büyük çoğunluğu ortak edattır. Ancak iki müellif de eserinde, kendince ele almayı gerekli gördükleri ancak diğerinin gerekli görmediği veya kendisinin edat olarak görüp de diğerinin edat olarak görmediği edatlara yer vermiştir. Bu edatlarımıza başlıklarında değinilmiştir.

4.1.1. Tek Harfli Olanlar

Yukarıda da değindiğimiz gibi İbni Hişâm eserinde edatları sıralarken harf sayısından ziyade alfabetik olmalarına dikkat etmektedir. Murâdî ise harf sayısına göre taksim etmektedir. Bu yöntemleri onların eserlerinin büyük farklarındandır. Ancak İbni Hişâm'ın daha önceden manaya göre edatları taksim ettiği de gözden kaçmamalıdır. (Bu konu için bkz. el-İ'rab 'an kava'idi'l-i'rab, son fasıl.)

Telaffuzu tek harf olup harf kısmına dâhil olan edatlarımız 14 harftir. Onlar da şunlardır;

أ، ب، ت، ث، س، ش، ف، ك، ل، م، ن، هـ، و، ز، ي

Bu harfler Murâdî'nin eserinde birinci bab'ta zikredilmiştir. Ancak bunlardan bazıları Muğni'l-lebîb'te bulunmamaktadır. Ayrıca İbni Hişâm lafızlara göre değil de alfabetik sıraya göre gittiği için farklı yerlerde zikretmiştir. Burada bu edatlar hakkında müelliflerin değerlendirmesi verilmeye çalışılacaktır.

أ Bu edatımız ile ilgili iki müellif kitaplarının amacına uygun bilgiler vermektedirler. Murâdî hemzenin nida ve istifham manasını zikredip istifhamın yan manalarını zikretmiştir. Hemze ile ilgili ek bilgiler de vermektedir. Örneğin hemzenin sadaret hakkı olduğunu, bundan dolayı و , ف ve ثَمَّ atıf harflerinden önce geldiğini zikredip ayetlerden delil getirmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 31)

İbni Hişâm, hemze harfini ele alırken hem nida ve istifham manasını hem de belagat konusu olan tasdik tasavvur gibi konulara da değinmiştir. Hemzenin soru manası dışındaki manalar için “faslun” deyip yeni bir sayfa açmıştır. Farklı görüşleri zikredip şiirlerle desteklemiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 15)

Hemze harfini ele alırken iki müellif de İslâmiyyundan olan İmru'l-Kays şiirinden istiştah etmişlerdir. İki eserde geçen şiir, hemzenin nida için de gelebilme manasına istiştah yapılmıştır. Şiir de أَفَاطِمَةٌ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدْلِيلِ şiiridir. İbni Hişâm, şairin ismini vermeden zikretmiştir. Ancak Murâdî ismini vererek şiiri delil getirmiştir. Şiir Muallakat-ı seb'a'dan olup Muallaka'nın ilk şiiridir. (Daru İbni Hazm yayınevi, 2014, s. 392)

Mezkûr edatlarımızdan ش edatını İbni Hişâm eserinde yer vermemiştir. Bu harf Murâdî'de geçmektedir. Bu harf vakıf halinde muhataba zamiri olan لَ zamirine birleşmektedir. Bu lûgat Temim lûgatidir. Benzeri Murâdî'nin س bahsinde değindiği gibi Bekr kabilesinde vardır. Onlar da س harfini vakıf halinde muhataba zamirine birleştirirler. ش harfine örnek olarak أَكْرَمْتُكَ ش cümlesi verilmiştir. س harfine örnek olarak da عَلَيْنَا ش cümlesi verilmektedir. Birincisine كَشْكُشَةُ تَمِيمٍ yani “Temim şınlaması” denir. İkincisi için ise كَشْكُشَةُ بَكْرٍ yani, “Bekir kabilesi sinlemesi” denilmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 60-61)

ا harfi ile ilgili müelliflerimiz ilginç bir bilgiye yer vermişlerdir. Harfin aslı harekesiz ا olmakla beraber لا olarak yazılmıştır. لا ile yazılmasının gerekçesini ve hemze ile aralarındaki farkı, iki eser de konu edinmiştir. Buradaki harfin, ağzın hava boşluğundan olduğu, ilk harfin ise hemze olduğunu ifade etmişlerdir. Lam ile beraber yazılmasının gerekçesini de tek başına kaim olamamasını gerekçe göstermişlerdir. (el-Murâdî, 2016, s. 179)

ب harfinin 14 manası olduğu her iki kitapta da belirtilmiştir. Murâdî, bu manaları iki kısım olarak ele almıştır. Birinci kısım için, amel eden manalar olup ikinci kısım için ise amel etmeyen manalar deyip tevkid manasındaki ب harfini zikretmiştir. Bu ikinci kısmın da altı yerde olabileceğini beyan etmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 36-48) İbni Hişâm ise ayırım yapmadan manaları art arda sıralamıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 90-94) Ancak müelliflerin bu manaları sıralamadaki tertiplerinin aynı olması dikkat çekicidir. Tekit için gelen ب harfinin sıralamasında bile aynı minvalde gitmişlerdir. Bu durum da ikisinin birbirinden etkilendiklerini gösteren bir başka delildir.

و ب ت bu edatlar kasem harfleri olup aynı zamanda da harf-i cerdirler. İki eserde de birbirine yakın bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arsındaki fark ise işlevleridir. Örnek olarak و zahir isimlere gelmektedir. ت lafzatullaha gelmektedir. ب ise her ikisine de gelebilmektedir. (Abdülhamid, 2018, s. 29) Murâdî, bu edatlardan ت harfini ayrı bir edat olarak ele alıp incelemiştir. İbni Hişâm bu harfi ayrı bir edat olarak kaydetmemiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 56)

4.1.2. İki Harfli Olanlar

İki harf olan edatlarımız 22 tane olup şunlardır;

ال، أم، إن، أن، أو، آ، أي، إي، بل، عن، في، قد، كي، لم، لن، لو، لا، مذ، من، هل، ها، يا

Bu harflerimiz ile ilgili iki müellifin ittifak ettiği ve ihtilaf ettiği noktalar vardır. Birinin zikretmiş olduğu bilgiyi diğeri eserine almamıştır. Kitabın amacından dolayı iki eser farklı noktalara vurgu yapabilmişlerdir. Ancak ikisinin birbirinden etkilendiği noktalar da çoktur. Hem istiṣḥat hem de zümlelerin seyri bakımından benzerlikler vardır.

ها harfî ile ilgili iki eserde de mana taksimatı yapılmıştır. Diğer manalar için istiṣḥat etmişlerdir. Ancak ها nın yemin harfî başına gelmeleri ile ilgili istiṣḥat etmemişlerdir. Oysaki bu konu ile ilgili hadis metni kullanımı da vardır. Bunun sebebi müellifin aklına gelmeyişi olabildiği gibi hadis ile istiṣḥat fazla başvurdukları metot olmadıklarından dolayı da olabilir.

İki eserde de dikkat çeken ilginç bilgilere rastlamak mümkündür. Örnek olarak ل harfinde iki müellif de ilginç bilgiler verip bunları ilk dil dil bilimcileri isnat etmişlerdir. Bu edat ile ilgili Murâdî, kısmını zikretmektedir. İnkâr, tezkâr, tesniye alameti, kâffe, nun-u inas ile tekit arasına gelen, nudbe, istiğase, bedel ve mansub elifi olmak üzere toplamda on kısmı açıklanmıştır. İbni Hişâm'da da buna yakın bilgiler bulunmaktadır. Ancak sıralama aynı değildir. Bu da konuya bakış açılarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. (el-Murâdî, 2016, s. 175-77)

لُو edatı hakkında iki müellif birbirine yakın manalar zikretmişlerdir. Ancak kendi üsluplarına göre konuları işlemişlerdir. İki müellif de edarın şartiye, imtinaiyye, masdariye temenni ve taklil manalarına değinmişlerdir. Ancak İbni Hişâm arz manasını da zikretmiştir. Bu mananın da “teshil” kitabında mezkûr olduğunu belirtmiştir. Arz manasına Murâdî değinmemiştir. İbni Hişâmın bu manaya getirdiği örnek cümle ise لُو تَنْزِلَ عِنْدَنَا فَتُصِيبَ حَيْرًا yani, “yanımıza gelip otursaydın da faydalara sahip olsaydın ya” cümlesidir. Burada لُو edatı arz manasını ifade etmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 233)

4.1.3. Üç harfli olanlar

Sayıları üç olan harf edatlarımız 29 tanedir. Bu edatlarımız şunlardır;

أَجَلٌ، إِذَنْ، أَلَا، إِلَى، أَمَّا، إِنَّ، أَنْ، آيٌ، أَيَا، بَجَلٌ، بَلَى، بَلْهَ، ثَمَّ، جَلَلٌ، جَزِيرٌ، خَلَا، رَبٌّ، سَوْفَ، عَدَا، عَسَى، عَلَى، كَمَا، لَاتٌ، لَيْتَ، لَيْسَ، مُنْذُ، مَتَى، نَعَمْ، هَيَا

Bu başlık altında edatlar ile ilgili iki müellifin birbirine yakın ifadeleri ve değerlendirmeleri ele alınacaktır. Ayrıca bu harflerden bazılarının fiil veya isim durumları ve iddiaları da bulunmaktadır. Bundan dolayı onlar hakkındaki bilgiler isim ve fiil edatlar kısmında ele alınmıştır. Bunların harf olduklarını savunanlar bulunduğundan dolayı burada da zikredilmişlerdir.

Murâdî, diğer konularda olduğu gibi edatların ele alınmasında da Küfe ekolüne daha yakın davranmış olduğu görülebilmektedir. Bu konuda İbni Hişâm ile ortak noktaya sahiptir. Küfe ekolü görüşlerine katıldığına örnek olarak Sibeveyh'in, آيٌ harfini nida harflerinden saymamasına rağmen Küfeliler bunu zikretmesi yanında Murâdî'nin de bunu kitabına alması gösterilebilir. Çünkü kitabın siyak ve sibakı göz önünde alınınca Murâdî'nin bu noktada Küfe ekolüne katıldığı

anlaşılmaktadır. Ayrıca hem آي edatını zikretmiş hem de Küfelilerin görüşünden sonra itiraz etmemiştir. Bunun yanında ‘bu harf uzaklık içindir’ diyerek bilgi eklemiştir. Tüm bunlar gösteriyor ki Murâdî bazı yerlerde Küfe ekolünün görüşlerine katılmış ve savunmuştur. (el-Murâdî, 2016, s. 418)

Harflerin sadece manaları ele alınmamıştır. Bazen yazılışları ve vakıf halleri de incelenmiştir. Buna örnek olarak اِدْ verilebilir. İki müellifimiz de adetleri olduğu üzere meseleler halinde harfi incelemişlerdir. Ameli, türü ve şartlarına değinildiği gibi yazılış ve vakıf haline de değinilmiştir. Bu konu hakkında dil bilimcilerinin görüşleri nakledilmiştir. Bu dil bilimcilerinden biri Müberrid, diğeri de Mazini’dir (ö. 249/864). (et-Tantavi, 2005, s. 66)

Harfin kitabeti hakkındaki farklı görüşleri de zikretmekten geri durmamışlardır. Murâdî اِدْ harfinin yazılışı ile ilgili üç görüş zikretmiştir. Birinci görüşe göre sondaki nun (ن) elif (ل) olarak yazılmaktadır. Nitekim Mushaf’ta da böyle yazılmıştır. Bu görüş Mazini’ye nisbet edilmektedir. İkinci görüşe göre nun (ن) olarak yazılır. Bu görüşü de zayıflık olarak kabul edilen meçhul siğa yani قیل ile Müberrid ve çoğunluğa nisbet etmektedir. Üçüncü görüş ise işlev görüp görmemesine bakılıp işlev görmüş ise nun ile işlev görmemiş ise elif ile yazılmaktadır. Bu görüşün kime nispet edildiği ise belirtilmemiştir. Sonra bunlardan farklı olarak “Rasfu’l-mebânî” eserinin müellifinden ayrı bir görüş nakletmektedir. O da vasl halinde nun ile vakıf durumunda ise elif ile yazılmasıdır. Bunun sebebi nakıs isimlere benzeyişi olarak gösterilmektedir. Murâdî’nin bu görüş üzerine görüş zikretmemiş olması ve bunu sonda zikredip وَاللّٰهُ اَعْلَمْ demesi, bu görüşü desteklediğinden kaynaklanıyor olması muhtemeldir.

İbni Hişâm bu konuda tafsilata girmemiş cumhurun görüşünü belirtip zaaf siğaları kullanarak da aykırı görüşü belirtmiştir. Ona göre cumhur, nun harfinin “elif” olarak yazılışı görüşündedir. Mazini ve Müberrid ise mushafta olduğu gibi elif ile yazılması ancak vakıf halinde nun ile olması gerektiği görüşündedir. Murâdî kendi eserinde bu konuda Mazini’yi eleştirmektedir. Çünkü nun ile vakfedilecekse elif ile yazılmaması gerekir, demiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 366)

Muğni’l-Lebîb’te amel edip etmemesine göre elif veya nun yazılır görüşünün kime ait olduğunu zikretmiştir. Ona göre bu görüş Ferre’ya aittir. Bunun gerekçesi de اِدْ ile اِدْ arasındaki farktan dolayı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu görüşe İbni Haruf’un (ö. 610/1214) (et-Tantavi, 2005, s. 137) da katıldığını belirtmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 19) Murâdî ise mutlak olarak görüşü zikretmiş kime ait olduğunu belirtmemiştir.

İbni Hişâm, görüşleri sahiplerine nispet etmede de Murâdîye aykırı davranmıştır. Ayrıca Murâdî’nin Malıkiden ve Ebu Hayyân’dan çok rivayet etmesine karşın İbni Hişâm, Malikî’den çok az bahsetmektedir. Ebu Hayyân’dan bahsettikten sonra ise onu eleştirmektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 36)

إِدْنٌ harfî üzerinden de görüldüğü gibi İki müellif birbirine yakın üslup takınmış ancak ikisi de özgünlüklerinden taviz vermemiştir. İki müellif de mana ve konuyu ele alışları itibarıyla taksimat yapar ve gerekli gördükleri yerlerde “tenbih, tenbihat, mesele, fasıl” gibi başlıklarla konuya açıklık getirirler. Ancak birinin gerekli gördüğünü diğeri gerekli görmemiş veya orada onu zikretmeyi uygun bulmamıştır. Örnek olarak إِدْنٌ konusunda vav ve fa atıf harflerinden sonra gelmesi konusunu Murâdî mesele içinde değerlendirmiştir. Ancak İbni Hişâm “tenbih” deyip ayrı bir başlık ile konuya değinmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 19)

İbni Hişâm yularda zikredilmeyen bazı harflere de değinmiştir. Bu eddatları harf sayısına göre farklı başlıklar altında değinilmiştir. Burada ise عَوْضٌ، كَذًا، كَيْلًا، كَيْدًا gibi edatlar zikredilebilir.

Murâdî’nin eserine almadığı ancak İbni Hişâmın bahsettiği üç harfli bir edat da كَلًا edatıdır.

بَحْلٌ edatı hem isim hem de harf olmaktadır. Harf olduğunda نَعَمْ manasında olmaktadır. İsim olduğunda ise isim fiil veya حَسْبٌ manasına gelmektedir. İbni Hişâm bir şiir ile istiṣhat edip bu edatı kısa tutmuştur. Murâdî de aynı bilgileri vermekle beraber eserinde çokça alıntı yaptığı el-malîkî’ye de atıfta bulunmuştur. Sonunda da İbni Hişâm’ın istiṣhat ettiği aynı şiirle istiṣhat edip konuyu bitirmiştir. Ancak beytin sadece son kısmını zikredip İbni Hişâm’ın zikrettiği beyte göre bir lafız eksik zikretmiştir.

بَلَّةٌ edatının birkaç manası vardır. İbni Hişâm, onlardan üçüne değinmiştir. Ancak dördüncü manayı eserine almamıştır. Murâdî ise ona da değinmiştir. Bu duruma Dussuki de değinmektedir. (ed-Dussuki, 2013, s. 311) O manalardan birincisi “bırak” manasında isim fiildir. İkincisi “bırakmak” manasında mastardır. Üçüncüsü “كَيْفٌ” eş anlamlısı bir isimdir. Dördüncü mana ise Ahfeş’e ait olduğunu ifade edildiği harf-i cer manasıdır. Hatta Murâdî bu manadan dolayı bu edatı bu kitaba aldığını bile belirtmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 426)

Kimileri de عَيْرٌ manasında istisna olarak zikretmişlerdir. Bu mana Küfe ve Bağdat ekollerine nispet edilmektedir. Bu mananın verildiği bir hadis Buhari’de geçmektedir. İbni Hişâm, o Hadis’ten bahsederken de “gariptir ki Buhari’de Allah, ‘Ben kullarım için size bildirilenin dışında, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan kalbine dahi gelmemiş şeyleri zahire olarak hazırladım’ (Buhari, *Tefsir, Secde*, 1) demektedir” ifadelerini kullanmıştır. Bu sözlerinde garip gördüğü şey kutsi hadiste بَلَّةٌ edatının istisna olarak kullanılması muhtemeldir. Bu istisna manası da Küfe ve Bağdat ekollerine nispet edilmektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 425)

Ortak değinilen edatlardan biri de كَيْمٌ edatıdır. Bu edat atıf harfleri arasındadır. Ancak müellifler farklı yönlerine de değinmişlerdir. Örnek olarak İbni Hişâm, جَدَثٌ kelimesini جَدَفٌ şeklinde okudukları gibi bu edatın da كَيْمٌ şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Murâdî ise bu edatın

farklı lügatlerine değinmiştir. Dört lügat zikretmiş onlardan biri de İbni Hişâm'ın verdiği manadır. Murâdî bu farklı telaffuzları “faide” başlığı altında vermiştir. Ayrıca İbni Hişâm'ın zikretmediği “ibtida” manasını da el-Malîkî'den nakletmiştir. Ancak bunu naklettikten sonra kendisi de bu görüşü eleştirmiş ve mübteda değil “atıf” olduğunu ifade etmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 432)

جَلَّ edatı da iki kaynaktan da değinilmiş bir edattır. Murâdî sadece harf olan kısmı zikretmiş ve bunun da az kullanıldığını belirtmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 433) İbni Hişâm ise isim manasını da ifade etmiştir. İsim olduğunda ise manası “büyük, az veya için” manalarına gelir, deyip şiirlerle açıklamıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 107) İki müellif de harf manasını Zeccac'tan nakletmiştir.

جَيَّر edatının ra harfî hem fetha hem de kesra ile okunmuştur. Fetha hali tahfif içindir. Aslı ise kesra ile okunmasıdır. Bu edatın harf veya isim oluşunu Murâdî nakil ile İbni Hişâm ise hüküm ile belirtmiştir. Murâdî, kimisi ‘evet’ manasında cevap harfidir derken kimileri de ‘doğru’ manasında isimdir, demektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 433) İbni Hişâm buna ek olarak ‘ebediyen’ manasında zarf da değildir, demektedir. Sonra Murâdî ile ortak ve farklı şiirlerle konuyu açıklamıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 106)

نَعَم edatında “tasdik, va'd ve bildirme harfidir” ifadesi her iki eserde de geçmektedir. Bu da birbirinden etkilendiklerini gösteren çok sayıdaki emarelerden biridir. (İbni Hişâm el-Ensari, s. 10; el-Muradi, 2016, s. 506)

4.1.4. Dört harfli olanlar

Dört harf olup birden fazla mana taşıyan edatlarımız 15 tane olup şunlardır;

أَلَا، أَلَا، أَمَّا، إِمَّا، حَتَّى، حَاشَا، كَأَنَّ، كَلَّا، لَعَلَّ، لَكِنَّ، لَمَّا، لَوْلَا، لَوْمًا، مَهْمَا، هَلَّا

Bu edatlarımız ile ilgili de müelliflerimiz aynı minvalde konuları ele almışlardır. Bilgileri verip manaları taksim ettikten sonra “tenbih”, mesele, fasl” gibi başlıklarla ek bilgi veya bir ihtilafı açıklığa kavuşturmaya gayret etmişlerdir. Ancak “fasl” ibaresini daha çok İbni Hişâm kullanmıştır.

Diğer edatlarda olduğu gibi İbni Hişâm bunlarda da sırayı alfabetik olarak takip etmiştir. Dolayısıyla bu edatları bir arada vermemiştir. Bu durum bu edatları aramakta biraz zorluk vermektedir. Ancak Murâdî, edatları harf sayısına göre ele aldığı için edatlara ulaşmada bir kolaylık sağlamıştır. Ayrıca Murâdî'nin, edatları fasılların başında zikredip daha sonra detaya inmesi aranan edatı bulmada daha çok yarar sağlamıştır.

Dört harf olan edatlarda diğer edatların çoğunda olduğu gibi iki müellif arasında benzerlikler vardır. Bu benzerlik istişat ve konuya bakma açısından kaynaklanmaktadır. Örnek olarak أَلَا konusunda Murâdî, kelime tahlili yapmıştır. Aynı durum İbni Hişâm'da da görülmemektedir.

Murâdî zaman zaman edatların asıllarını ve sarfî durumlarını da yapmaktan geri durmamıştır. Örnek olarak مَهْمَا edatı ile ilgili asıl yapmaktadır. Mezkûr edatın aslı فَعْلَى mı yoksa مَفْعَلْ mi olduğu tartışmasına yer verirken bu durumdan bahsetmektedir. İbni İyaz'ın (öl 681/1283), مَهْمَا'nın aslı مَفْعَلْ veznidir, denilse bir sakınca görmüyorum, dediğini nakletmiştir. Halil'in ise bu edatın

aslı مَا مَا olduğu iddiasını zikretmiştir. Son olarak da Ahfeş, Zeccac ve bağdat ekolünün görüşünü nakletmiştir. Onlara göre edatın aslı مَا + مة şeklindedir. مة“sus” manasında olup مَا da şartiyedir. İkisinin birleşiminden oluşmuştur, demektedirler. Görüldüğü gibi edatın aslı hakkında farklı görüş beyan etmiş olup asıl yapmaya yer vermiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 612)

لَعْلَ edatında farklı lügatler belirtilmektedir. Bu lügatlerden biri olan عَلَّ İbni Hişâm’a göre farklı bir edat olduğundan dolayı onu ayrı bir edat olarak zikretmiştir. Murâdî ise onu لَعْلَ lügatlerinden saymıştır. Ayrıca iki müellif de لَعْلَ edatının harf-i cer olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir. Harf-i cer olan lügat da Ukayl lügatidir.

Murâdî لَعْلَ edatında on iki lügat zikretmektedir. İbni Hişâm, bu lügatlerin on lügat olduğunu belirtip hangileri olduklarını zikretmemiştir. Ancak عَلَّ lügatini farklı bir edat olarak ele alıp incelemiştir. Murâdî, harf olan لَعْلَ edatının sekiz manasını zikretmiştir. İbni Hişâm ise üç manasını zikretmiştir. Ancak İbni Hişâm, Murâdî’nin zikretmiş olduğu birinci ile ikinci manayı tek maddede ele almıştır. Murâdî teracci, işfak, ta’lil, istifham ve şek manalarını zikredip kalan üünde gerek olmadığını ifade etmiştir. İbni Hişâm ise, teravvi ve işfak’ı birinci maddede “tevakku” kavramı ile ifade etmiştir. İstifham ve talil ayrı maddelerde zikretmiştir. Murâdî’nin beşinci madde olarak zikrettiği “şek” manasına hiç değinmemiştir.

İbni Hişâm, harf olan لَعْلَ nin lügatlerini zikretmediği gibi cer eden لَعْلَ hakkında da herhangi bir lügat zikretmemiştir. Murâdî ise hem harf hem de cer eden لَعْلَ ‘nin lügatlerini saymıştır. Ona göre cer eden لَعْلَ ‘nin dört lügati vardır. عَلَّ، عَلَّ، عَلَّ، عَلَّ bu dört şekilde telaffuz edilmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 586)

4.1.5. Beş harfli olanlar

Bu kısımda tek edatımız vardır. O da لَكِنَّ edatıdır. Bu edatımız إِنَّ ve kardeşlerinden olup istidrak manasını taşımaktadır. İstidrak bir cümleden anlaşılan yanlış veya olası manayı düzeltmek için kullanılır. Örnek olarak جَاءَ الْقَوْمُ dendiğinde toplumdaki bütün fertlerin geldiği anlaşılabilir. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için toplumdan bir birey olup gelmeyen belirtmek için لَكِنَّ veya لَكِنَّ edatı kullanılır.

Amel etme noktasında لَكِنَّ edatı da إِنَّ ve kardeşleri gibi ismini nasb eder, haberini ref ederler. Ancak bu noktada Küfelilerin itirazı varid olmuştur. Murâdî el-cena’d-dâni’de de değindiği

gibi Küfelilere göre haber aslı üzerine kalmıştır. Yani إِنَّ ve kardeşlerinden dolayı merfu olmamıştır.

4.2. İsim Edatlar

İsim edatları vermeden önce “ismin” tanımının yapılması, iki müellifin de daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı iki müellife göre de ismin tanımı verilip daha sonra ise taksimatı yapılacaktır.

İbni Hişâm, “Muğni’l-lebîb” eserinde ismin tanımını vermemektedir. Ancak başka eserlerinde ismin tanımını yaptığı görülmektedir. Bu eserlerden biri olan “Şerhu şuzûri’z-zeheb” eserinde, ismin tanımı hakkında “Terim olarak isim, üç zamandan herhangi biriyle beraber olmaksızın kendinde bir manaya delalet eden şeydir” demektedir. (İbni Hişâm, 2016, s. 37)

İbni Hişâm’ın ifade ettiği “üç zamandan herhangi biri ile beraber olmaksızın” sözünden kastedilen üç zaman “mazi, hal ve istikbal” zamanlarıdır. Bundan da yapılan tanımın, zaman ve mekân zarflarını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı zarfları da isim olarak ele almıştır.

Murâdî, eserin başında sadece harfin tanımı üzerinde durmuştur. İsim ve fiil ile ilgili bilgileri sadece harfin tanımını yaparken vermektedir. Bu da harfin tanımına netlik kazandırmaktadır. Murâdî’nin sadece harfin tanımını vermesi tağlib sanatından olması muhtemeldir. Çünkü isim ve fiil olan edatları da yeri geldiğinde ele almıştır.

Murâdî, harfin tanımını verip tahlilini yaparken harfin, isim ve fiil ile olan farkına değinmiştir. تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهَا yani, “başkasında bir manaya delalet eder” ifadesinde, tanımın bu kısmı ile fiil ve isimlerin çoğunun tanım dışı kaldığını belirtmektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 21) Bu ifadede de, bazı isimlerin başkasında da bir manaya delalet ettiği, anlaşılmaktadır. Nitekim bu ayırımı kendisi de yapmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 21)

Harfin tanımı üzerinden isim ve fiil tahlillerini yapan Murâdî tanımın son kelimesi olan “فَقَطُّ” ifadesini açıklarken isimlerin iki kısım olduğunu belirtmektedir. Birinci kısım sadece kendisinde bir mana ifade eden isimlerdir. Bu kısım isimlerin çoğunlukta olduğunu vurgulamıştır. İkinci kısmın ise hem kendinde hem de başkasında bir mana ifade ettiğini belirtmiştir. Buna örnek olarak da soru edatlarını zikretmiştir. Bu noktada Murâdî’nin İbni Hişâm ile farklı bir görüşte olduğu anlaşılabilmektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 21)

İsim edatlar iki, üç, dört ve beş harfli edatlar olmak üzere dört kısım olarak ele alınmıştır. Edatlarımız, başlıkları altında ele alıp incelenecektir.

4.2.1. İki Harfli Olanlar

Bu kısımda zarf, ismi işaret, ismi mevsul ve zamir olanları zikredebiliriz. Onlar da 11 edat olup şunlardır: إِذْ، ذَا، كَمْ، مَعَ، مَنْ، مَا، هُوَ، هِيَ، هُمْ، وَ، وَيْ

Bu edatlardan مَنْ edatını sadece Murâdî zikretmiştir. İbni Hişâm buna değinmemiştir.

Murâdî, مَنْ edatını anlatırken isim veya harf oluşu hakkında ihtilaflar var olduğunu belirtmiştir.

Harf olarak kabul edenler

هُوَ، هِيَ، هُمْ zamirleri fasıl olarak geldiklerinden dolayı Murâdî onları edatlar arasında zikretmiştir. Çünkü fasıl zamirlerinin harf edat olduğunu ileri süren dil bilimcileri bulunmaktadır. Sadece bu zamirler değil fasıl olarak gelen tüm zamirlerde durum aynıdır. Bundan dolayı Murâdî harf sayısına göre merfu munfasıl zamirleri farklı bölümlerde zikretmiştir. Ancak gerekli bilgiyi sıralamaya göre ilk sırada gelen bu bölümünde zikretmiştir. Diğer fasıl zamirleri konusu gelince كَمَا تَقَدَّمَ demiş her defasında aynı bilgileri tekrar etmekten kaçınmıştır.

El-Cena'd-dânî'de müellif, fasıl zamirlerinin her ne kadar başka bir manaya delalet etseler de isim olarak kaldığını ve bunun Basra ekolünün görüşü olduğunu ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Harf olduğunu savunanların da delili bu zamirler fasıl olarak geldiklerinde artık kendinde değil de başkalarında bir manaya delalet etmektedirler. Nitekim harfın tanımında Nahivciler مَا دَلَّ عَلَى demişlerdir. (İbni Hişâm, 2016, s. 37) Murâdî, bu görüş dil bilimcilerinin çoğunun görüşü olduğunu ve İbni 'Usfur'un da bunu doğru bulduğunu belirtmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 351)

Mezkûr zamirlerden sadece هُوَ yi İbni Hişâm zikretmiştir. Diğer ikisini zikretmemiştir. هُوَ yi zikretmesinin gerekçesini de

عَلَى edatı el-cena'd-dânî'de bulunmamıştır. Ancak Muğni'l-lebîb bu edata yer vermiştir. Bu edatın فَوْق manasında bir isim olduğu beyan edilmiştir. Bazen mebni bazen dee mu'rab olabilmektedir. Bu kullanıldığı yere göre şekillenmektedir. Bu edat ile ilgili İbni Hişâm iki durum zikretmektedir. Ona göre bu edat مِنْ ile mecrur olarak gelir ve izafe edilmeden kullanılır. Bu konuda İbni Malik ve Cevheri'nin görüşünü yanlış bulmakta ve yanıldıklarını ifade etmiştir. Onların görüşlerini destekler tarzda şiirleri ise tek tek açıklamış kendi görüşünün isabetli olduğunu beyana çalışmıştır.

4.2.2. Üç Harfli Olanlar

Üç harfli olan isim edatlarımız 7 tane olup şunlardır; أَنْتَ، أَنْتِ، نَحْنُ، هُمَا، هُنَّ، هُمْ، هُنَّ Bu edatlarımızın çoğu zamirdir. Sadece إِذَا zarf manasındadır. Diğer edatlarımız zamirdir. أَنْتَ، أَنْتِ، نَحْنُ zamirlerimiz merfu munfasıl zamir iken هُمَا ve هُنَّ zamirlerimiz hem merfu hem de mansup olabilirler. Mansup olduklarında ise muttasıl zamir konumunda olup isim veya fiillere birleşirler.

Tüm bu edatlarımız mebnidir. Bundan dolayı ref, nasb veya cer olmaları durumunda mahallen merfu, mansup veya mecrur olurlar.

إِذَا ise farklı durumlara haizdir. إِذَا mufaciye olabildiği gibi şart manasını taşıyıp zarf da olabilmektedir. İki eserde de bu konu ile ilgili tafsilatlı bilgi verilmiştir. Hatta Sibeveyh ile Kisaî

arasında cereyan eden ve “zunburiye” olarak adlandırılan mesele gibi konu ile direkt bağlantısı olmayan bilgiler dahi zikredilmiştir. Bunu Muğni'l-lebîb eserinde إِدَا bahsinde görmemiz mümkündür. Murâdî ise bu tür bilgileri vermekten geri durmuştur. İbni Hişâm, Zunburiye meselesinde Sibeveyh'i daha haklı bulsa de diğer tarafın delilini de vermekten geri durmamıştır. Ancak meselenin sonunda Ebu Hazım el-Kartacanni'nin konuyu anlatan şiirini zikrederek Sibeveyh'i haklı bulmuş gibi bir fikir vermektedir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 80)

إِدَا edatını harf kabul edenler bulunmaktadır. İbni Hişâm, Ahfeş ve İbni Malik'e göre harf olduğunu zikretmiştir. Müberrid, Zeccac ve İbni Usfur ise zarf olarak kabul etmektedirler. İbni Usfur mekân zarfını tercih ederken Zemahşerin de zaman zarfı olduğunu savunduğunu ifade etmiştir. Detaylı bilgi için mezkûr yere bakılabilir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 78)

İbni Hişâm, bazı edatların durumlarını “fasl” olarak ayrı bir başlık altında işlemektedir. Bu edatlardan biri de إِدَا edatıdır. Bu yeni başlık altında zikretme durumunu da zayıflık ifade eden قِيل ifadesinden sonra yapmaktadır. Önce şaz ve zayıf kabul ettiği görüşü zikretmiş varsa hadisi şiir ve deyimlerle açıklamıştır. Sonra Cumhurun görüşünü zikredip cevap vermektedir. إِدَا edatının cezm işlevini görmediğini ancak zaruret durumunda cezm işlevini görebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca إِدَا'ya verilen zarf, istikbal ve şart manalarından sıyrılabileceğini ifade etmiş ve bu durumlara fasıl açmıştır. Detaylı bilgi için mezkûr edata bakılabilir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 83)

هُمَا أَنَا أَنْتَ أَنْتِ، نَحْنُ، هُنَّ، هُنَّ gibi zamir olup edatlar arasında zikredilme sebebi ile ilgili Murâdî bazı bilgiler vermektedir. Bu ve diğer merfu munfasıl zamirler mübteda ve haber veya aslı mübteda ve haber olan iki kelimenin arasında vaki olurlarsa bunlar fasl zamiri olmaktadır. Bu zamirin harf olduğunu iddia edenler olduğu gibi isim olduklarını ifade edenler de vardır. Murâdî harf olduklarını iddia edenlerin görüşüne binaen bu ve diğer merfu zamirleri edatlar arasına almıştır. İbni Hişâm buna aldırış etmediği için edatlar içerisinde saymamıştır. Bu da gösterir ki Murâdî'nin eseri edatlar konusunda daha kapsayıcıdır.

Üç harf edatlarımızdan İbni Hişâmın zikredip de Murâdî'nin eserine almadığı edatlar vardır. Bunlar da أَمَّا، كَذَا، كَلُّ، قَطُّ، عَلَّ، حَيْثُ، بَيْدَ، bu edatları, İbni Hişâm'dan üç harf olarak örnek verilebilir. Ancak İbni Hişâm alfabetik gidip harf sayısına itibar etmediği için farklı yerlerde ele almıştır.

بَيْدَ edatına, zikredildiği gibi İbni Hişâm yer vermiştir. Murâdî bu edatı kitabına almamıştır. Muğni'l-Lebîb'de bu edatın sürekli أَنَّ ye izafe şeklinde geldiği ifade edilmiştir. Bu isim edat için iki manası olduğunu belirtmiştir. Bir manası غَيْرُ manasıdır ki bu manaya geldiğinde merfu veya mecrur olmaz. Daima mansub olarak gelmektedir. Örnek olarak da şu hadisi zikretmiştir: “نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ بَيْدَ أَهْمُ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلَنَا” yani, “biz, ilk olan sonlarız. Ancak şu var ki onlara

bizden önce kitap verilmiştir.” Yine İbni Hişâm’ın da dğindiği gibi edatın bu manası sıfat veya muttasıl istisna olarak gelmemektedir. Bu edat sadece munkatı istisna olarak gelmektedir.

بيد nin ikinci manası ise مِنْ أَجْلِ manasıdır. Bu manaya örnek olarak da şu hadis delil getirilmiştir: “أَنَا أَفْصَحُ مَنْ نَطَقَ بِالضَّادِ بَيْنَ أَيْ مِنْ قُرَيْشٍ وَاسْتَرْضَعْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ” yani, “Ben Araplar içerisinde dad harfini en fasih telaffuz edenim. Bunun sebebi ise Kureyşli olmamdır. Ancak Sa’d b. Bekr kabilesinde emzirildim” demektir. Bu hadiste İbni Hişâm’a göre illet bildirilmiştir. Ancak bir diğer ihtimal ise burada da istisna olmasıdır. Bunu İbni Malik’e nispet etmektedir. Bu görüşe göre mana “Ben Araplar içerisinde dad harfini en fasih telaffuz edenim. Ancak şu var ki Kureyştenim...” şeklinde olmaktadır. Bu edatı İbni Hişâm şiirlerle de desteklemiştir. Ayrıca Bu edatın مَيْدَ şeklinde de okunduğu belirtilmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 101-102)

İbni Hişâm’ın zikretmiş olduğu bir diğer edat da حَيْثُ edatıdır. Bunun farklı lügatlerini ve mebnilik-mureblik durumunu da beyan etmiştir. Kıraatlerden istiştat etmiştir. İbni Hişâm ittifakla mekân zarfı olduğunu ifade etmiştir. Ancak Ahfeş ve Fârisî’nin görüşlerini de belirtmiştir. Ahfeş, zaman manası da taşıyabilir derken Fârisî de meful olabileceğini ileri sürmüştür.

حَيْثُ edatı sürekli bir şekilde izafe ile gelmektedir. İzafe edildiği şey de cümle olmaktadır. Müfrede izafesi pek azdır. Cümleye izafesi genel olup isim veya fiil cümlesi olmasında bir fark yoktur. Örnek olarak şu ayet zikredilebilir رِسَالَتُهُ حَيْثُ يَجْعَلُ yani, Allah risaleti neeye vereceğini iyi bilir.” burada görüldüğü gibi حَيْثُ dan sonra fiil cümlesi gelmiştir. Fârisî bunu mefufu bih saymaktadır. İsim için de şu örnek verilebilir; زَيْدٌ أَرَاهُ حَيْثُ جَلَسْتُ yani, “Zeyd’in oturduğunu sandığım yerde oturdum.” Burada da حَيْثُ isim cümlesine gelmiştir. Müfret başına gelişi ve farklı görüşleri de İbni Hişâm zikretmiş örneklerle de açıklamıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 116-117)

عَوْضُ zaman zarfı olup Murâdî’nin değinmediği edatlardandır. Bu edat hakkında İbni Hişâm “kapsayıcı gelecek zaman zarfıdır” demektedir. Ayrıca bu edat hakkında fazla bilgi verilmemektedir. عَوْضُ edatının ismini açıklar ve ihtilaf edilen A’sa’nın bir şiirini açıklayıp konuyu noktalamıştır. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 131-132)

عَلَّ bu edatı Murâdî لَعَلَّ edatının bir lügati olarak ele almıştır. Ancak İbni Hişâm bu edatı başlı başına bir edat olarak ele almıştır. Ancak fazla bilgi vermemiştir. Bu edata kısa değinmiştir.

كُلُّ bu edatı da sadece İbni Hişâm zikretmiştir. Murâdî bu edatı kendi eserine almıştır. İbni Hişâm bu edat için kapsayıcılık manası vermektedir. Bu kapsayıcılık da nekire fertlerinde, marifeli gelmiş çoğul kelimelerde ve marifeli gelmiş müfret parçalarında olduğunu belirtmiştir. Ardından

üçü كَلٌّ edatının öncesi ile üçü de sonrası ile ilgili toplamda altı durumunu zikretmiştir. Ayet ve şiirlerle konuyu açıklığa kavuşturmuş ve farklı görüşlere de cevaplar vermeye gayret etmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 169-171)

كَذَا edatını da Murâdî’de bulunmamaktadır. Muğni’l-lebîb eserinde bu edata yer verilmiştir.

Murâdî’nin zikretmeme sebebi birleşik bir edat olmasından kaynaklanıyor olması muhtemeldir. İbni Hişam bu edatı zikredip bilgi verdikten sonra bir hadis ile de istiṣhat etmiştir. O hadis de Murâdî’nin eserinde yer vermediği كَذَا وَكَذَا فَعَلْتَ فِيهِ كَذَا وَكَذَا yani, “şu şu günü hatırlıyor musun, şöyle şöyle yaptığını hatırlıyor musun?” hadisidir. Ayrıca fıkıh ile bağlantısını kurmaktadır. Sayıdan kinaye olarak zikredilebilir, dedikten sonra sayıdan farkını zikretmiştir. Bu farklardan biri de كَذَا edatının temyizi mansup olması gerekmektedir. Ancak Küfeliler, tekrar veya atıf olmazsa cer olabilir, dediklerini zikrettikten sonra açık olan sayılara kıyasen كَذَا ثَوَابٍ ve كَذَا أَثْوَابٍ örneklerini zikretmiştir. Ayrıca bundan dolayı fakihlerin; biri لَهُ كَذَا دِرْهَمٍ derse yüz sayısı, كَذَا دِرْهَمٍ derse üç sayısı kadar, كَذَا دِرْهَمًا derse on bir anlaşılabileceğini ve كَذَا دِرْهَمًا derse yirmi sayısı anlaşılır, dediklerini belirtmiştir. Görüldüğü gibi fıkıhtaki durumu da edatlar üzerinden açıklamıştır. Bu da Muğni’l-lebîb okuyan kimsenin diğer ilimler ile ilgili kitapları da daha iyi anlayabileceğini göstermektedir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 164)

قَطُّ edatı da isim manasını taşıyan edatlar arasında yer almaktadır. Ancak el-cena’d-dâni’de buna da yer verilmemiştir. Bu edatımız da farklı şekillerde kullanılmaktadır. Zaman zarfı manasını taşıdığı gibi ismi fiil manasını da taşımaktadır. İbni Hişam, bu edatın fasih lügate göre sonunun “dammeli” olduğunu belirtmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 153)

ثُمَّ edatı da İbni Hişamın zikredip Murâdî’nin değinmediği edatlardan biridir. Bu edat, uzak mekâna işaret için kullanılan bir isimdir. Bu edat ile ilgili İbni Hişam üç noktaya değinmektedir. Birincisi, bu edatın çekimi olmaz. Bundan dolayı رَأَيْتَ ثُمَّ رَأَيْتَ ayetinde رَأَيْتَ için meful diyenlerin yanlış yaptığını ifade etmiştir. İkinci nokta ise bu edattan önce tenbih harfleri gelmez. Üçüncü nokta ise muhatap ك edatı ona birleşmez. Bu bilgileri verdikten sonra fazla detaya girmeden konuya son vermiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 106)

أَمَّا edatı da İbni Hişam’ın edat olarak zikrettiği edatlardan biridir. Bu edat da أَلَا edatı ile aynı vazifeyi görmektedir. Bu edat hakkında iki görüş vardır. Biri harf olmasıdır. Cümleye başlama manasında أَلَا ile aynı manayı taşıyan bir edat olmaktadır. Diğer görüşe göre ise حَقًّا manasında bir isim olduğunu ifade etmişlerdir. Bu manaları zikredip delillerini de belirttikten sonra üçüncü bir mana da Murâdî’nin çok önem verdiği el-Malîkî’den aktarmıştır. O görüş de “arz” manasına

gelişidir. Bu durumda ise fiile has olmaktadır. **أَمَّا تَقُومُ** yani, “kalksana ya da kalsaydın” örneğinde olduğu gibi arz manasını taşıyıp fiilin başına gelmektedir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 50)

4.2.3. Dört harfli olanlar

Dört harfli olan edatlarımız 4 tanedir. Onlar da şunlardır;

إِذَا، أَنْتُمْ، إِيَّا، اِمْنُ

Bu edatlarımızdan **إِذَا** şart manasını taşımaktadır. İki müellifimiz de konu ile ilgili durumları detaylı bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu kelimenin müellef olduğu belirtilmektedir. Yani **مَا + إِذَا** edatlarından oluşmuş birleşik bir edattır. Şart manasını taşımaktadır. Dolayısıyla iki fiili cezmeden bir durumu vardır. Murâdî bu edat ile ilgili fazla bilgi vermemiştir. Gerekçesini de daha önce **إِذَا** bahsinde bahsetmesini göstermiştir. Dört harfliler arasında zikretmesinin sebebini ise birleşik olup tek kelime görünmesi olarak belirtmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 508)

İbni Hişam, Sibeveyh’in bu edatı harf olarak kabul ettiğini, Müberrid, İbni Serrac ve Farisi’nin ise zarf kabul ettiklerini zikretmiştir. Ayrıca cezm işlevinin ise az gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ancak yine de durumun ihtilaflı olduğunu belirtmiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 78)

أَنْتُمْ ise merfu ve muttasıl zamir olup sukun üzere mebnidir. Diğer zamirlerdeki ihtilafın aynısı bunda da vardır. Yani zamiru’l-fasl olarak vaki olursa harf olduğunu söyleyenler vardır. Bu durum da mübteda ve haber arasında veya aslı mübteda ve haber olan iki kelime arsında vaki olmaktadır.

Birçok konuda Basra ve Küfe ekolünde ihtilaf olduğu gibi **إِيَّا** konusunda da ihtilaflar varid olmuştur. Edatın isim olduğunu savunanlar ve harf olduğunu savunanlar arsında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Murâdî bu ihtilafı delillerinin gerekçelerini vererek beyan etmiştir. (el-Murâdî, 2016)

اِمْنُ ismi ise farklı lügatlere ve farklı kullanımlara sahiptir. Murâdî bu edat ile ilgili yirmi lügat yani okuma tarzı olduğunu belirtmiştir. **اِمْنُ** yani hemze fetha ile mim damme ile okunmasıdır ki bu meşhur olandır. Hemze kesra, mim dammeli okunması tarzında yirmi farklı okuyuşa değinmektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 541)

İbni Hişam bu edatın isim olduğunu ve “bereket” manasına gelen **مِنْ** kelimesinden müştak olduğunu ifade etmiştir. İbni Hişam bu edatın lügatlerini zikretmemiştir. Kısaca önemli gördüğü noktalara değinip konuyu kapatmıştır. Hemzesinin vasıl hemzesi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü **الْمِنْ** kelimesinden alınmıştır. Bu kelimenin hemzesi de vasıldır. **مِنْ** kelimesinden müştak olduğu kabul edilirse hemzesi katı hemzesi olması gerekmektedir. Bu görüşü Küfe ekolü savunmaktadır. Bundan dolayı İbni Hişam “Küfe ehline muhalif olarak” demiştir. Edatın isim olduğunu ifade

ederken de harfiyetini savunan “Zeccac ve Rumani’ye muhalif olarak” demiştir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 89-90)

كِلا bu edatımızı كِلَا ile beraber işlendiğini görmekteyiz. Ancak harf sayısına göre konular işlendiği için buraya alınmıştır. Bu edat için harf veya isim zikredilmeden lafız ifadesi kullanılmıştır. İbni Hişam bunu ifade etmekle harf veya isimden ziyade kelimenin manaları ve görevlerine önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca bu lafızların daima izafeli geldiğini belirtmiştir. Zahir isme izafe edilebilecekleri gibi zamirlere de izafe edilebilirler. Bu edat ile كِلَا mana ve kullanım itibarıyla aynı durumdadırlar. Ancak müzekkerlik ve müenneislik durumunda farklıdırlar. İbni Hişam bu lafızlara ayetlerden istihsat etmiştir. Örnek olarak كِلَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا yani, “her iki bahçe de yemişlerini vermiştir” (Kur’an, 18/33) ayeti verilebilir. Şiirlerle de mana desteklenmektedir. Detaylı bilgi için Muğni’l-Lebîb’e bakılabilir. (İbni Hişam el-Ensari, ts., s. 177)

4.2.4. Beş harfli olanlar

Beş harfli edatlarımızdan iki edatımız vardır. Onlardan birincisi; أَنْتُمَا dir. Bu edatımız zamir olduğundan dolayı isimdir. Müzekkerlerin tesniye muhatabı için kullanılmaktadır.

İkinci edatımız da أَنْتُنَّ dir. Bu edatımız da zamir olup müennes muhatap çoğul için kullanılmaktadır. Bütün zamirler gibi bu da mebnidir. Ayrıca diğer zamirler gibi bu edatımız da fasıl olarak vaki olabilmektedir.

Bu edatlarımız zamirdir. Dolayısıyla isim olmaktadır. Ancak Bunların harf manası olduğunu iddia edenler de vardır. Bundan dolayı Murâdî bunları da edatlar içerisinde değerlendirmiştir. Ancak İbni Hişam, bu iddiaya iltifat etmemiştir. Eserinde yer vermemesi bundan kaynaklanıyor olması olasıdır. Bu iki edatı ve benzeri zamirleri edat sayanlara göre bunların edat oldukları konum fasıl oldukları yerlerdir. Murâdî bu zamirleri edatlardan saymasının gerekçesini bu şekilde ifade etmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 350)

4.3. Fiil Edatlar

Fiil, de isim ve harfte olduğu gibi dil bilimcileri tarafından birbirine yakın kelimelerle tanımlanmışlardır. “Kendinde bir manaya delalet edip herhangi bir zaman dilimi ile de beraber olan kelimedir” şeklinde meşhur olmuştur. İbni Hişam ve Murâdî de fiilin tanımını vermektedir.

Murâdî’ye göre fiil, keninde bir manaya delalet eden kelimedir. Eserinde açıkça tanım yapmamakla beraber harfi açıklarken “kendinden başkasında delalet eder” ibaresinde, “bu ibare ile fiil ve çoğu isim tanım dışı kalmaktadır. Çünkü fiil kendinde bir mana ifade eder” demektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 21)

İbni Hişam’ın fiil ile ilgili tanımını isim ve harfte olduğu gibi başka eserinde görülmektedir. Şerhu şuzuri’z-zeheb eserinde fiili tanımlarken مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ مُفْتَرِنَ بِأَحَدِ الْأُزْمَةِ الثَّلَاثَةِ yani, “üç zamandan biri ile beraber olup kendinde bir mana ifade eden şeydir” demektedir. (İbni Hişam, 2016, s. 37)

4.3.1. Tek Harfli Olanlar

Arap Dilinde bir fiil tek harf olarak sadece “leff-i mefruk” kısmında emir durumunda olabilmektedir. Ancak bu durumda da genellikle bir sekte ha’sı getirilmektedir. Örnek olarak وَفَى fiilini verebiliriz. Bu durumda aslında emir قَى şeklinde. Ancak tek harf durumu fiil için kullanılmamıştır. Bundan dolayı sekte ha’sı alıp قَه olmaktadır.

Murâdî’de tek harfli fiile örnek görülmemektedir. Ancak İbni Hişâm, elgaz (bilmece) kabilinden istişhat ettiği şiirlerde kullanmıştır. Örneğin وَأَى fiili emir durumunda tek harf olmaktadır. أَ şeklinde olmaktadır. Hemze edatı için bu manasına da dikkat çekilmiştir. Bu manayı bir şiirle de desteklemiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 17)

4.3.2. Üç Harfli Fiiller

Üç harfli fiil edatlarımız yedi tanedir. Bunlar لَيْسَ، عَسَى، كَانَ، عَدَا، حَلَا، نَعَمْ، بَيْسَ fiilleridir. Bu fiillerden olan كَانَ fiilini zaide olduğunda harf olarak ele alanlar da bulunmaktadır. İbni Hişâm, bu iddiayı itibara almadığından eserinde bu fiile yer vermemiştir. Ancak Murâdî, konu ile ilgili var olan görüşleri aktarmayı tercih edip kitabının sonunda buna değinmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 621)

Burada zikredilen edatların fiil oluşu deliller gösterilerek iddia edilmiştir. Örneğin لَيْسَ nin fiil olmasına, zamirlere göre çekilebilmesi delil getirilmiştir. Gaib zamirlerden لَيْسَ لَيْسَا لَيْسُوا örnekleri ve muhatap zamirlerden de لَسْتُ، لَسْتُمَا، لَسْتُمْ örnekleri gösterilebilir. Ancak sadece mazi sıgasında bulunduğundan dolayı çekimleri nakıstır.

عَسَى ile ilgili ise iki eserde birbirine yakın bilgiler bulunmaktadır. İbni Hişâm, bu edat ile ilgili ilk olarak “mutlak olarak fiildir” demektedir. Daha sonra birkaç manasını zikredip açıklamaktadır. Murâdî de bu edatın fiil olduğu görüşünü cumhura nispet ettikten sonra fiil olmasının deliline değinmiştir. Ona göre fiil olmasının delili, bariz ref zamirinin ve ta-i tenisin birleşmesidir. Örnek olarak ise عَسَيْتُ، عَسَيْتُمْ ve هَذَا أَنْ تَقُومَ kullanımlarını vermektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 461-62)

عَدَا، حَلَا edatlarında ise ihtilaf bulunmaktadır. Bu edatlar hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. Harf olduklarını savunanlar olduğu gibi fiil olduklarını savunanlar da olmuştur. Her biri kendince deliller getirip görüşünü desteklemiştir. Müelliflerimiz de bu konuda farklı görüşleri aktarıp değerlendirmede bulunmuşlardır. Örnek olarak عَدَا ve حَلَا edatları için Murâdî, ortak

lafızları ve ifadeleri kullanmıştır. Bu iki edatın hem harf durumu hem de fiil durumu olduğunu ve iki durumda da istisna manası taşıdığını belirtmiştir. Harf olduklarında غَيْرٌ gibi müstesnayı cer yapmakta, fiil olduklarında ise sonraki kelimeyi nasb etmektedirler. Bu iki edat مَا ile beraber geldiklerinde ise mutlak olarak fiil olmaktadır. مَا gelmediğinde ise nasb edebildikleri gibi cer de edebilmektedirler. Sibeveyh, bu edatlardan عَدَا edatının sadece fiiliyetini savunmuştur. Harf oluşunu ise onun dışındaki dil bilimcileri zikretmiştir. Ancak her durumda مَا ile birleşince fiil oldukları kabul edilmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 436)

“Muğni’l-lebîb”te bu iki edat ile ilgili istiṣhatlar zikredilmiştir. Murâdî’nin ise bu iki edatın nasb ve cer etme konusu ile ilgili “Araplardan sağlam bir nakille sabittir” deyip kuralları açıklayıp geçtiği görülmektedir. Bu da açıklayıcılık ve anlaşılma yönünden Muğni’l-lebîb’i daha zengin kılmaktadır. Bu edatların fiiliyeti ve nasb ettiğine örnek olarak İbni Hişâm’ın Lebid’in şiiri ile istiṣhadını verebiliriz. O şiir de مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ yani “Dikkat, Allah dışında her şey batıldır ve her nimet şüphesiz ki bitecektir” beytidir. Burada مَا geldiği için اللَّهُ lafzı mansup olmuştur.

İbni Hişâm’ın bu edatlara örnek olarak zikrettiği bir diğer örnek de مَا قَامُوا خَلَا زَيْدًا yani, “Zeyd hariç diğerleri kalktılar” demektir. Bu örnekte görüldüğü gibi مَا harfi gelmeden de خَلَا edatı nasb edebilmektedir. عَدَا durumu da böyledir. Çünkü مَا geldiğinde fiiliyeti kesinleşmektedir. مَا edatı gelmediği takdirde harfiyeti anlaşılmaktadır. Harf oluşunda ise hem cer hem de nasb caiz olmaktadır. Sibeveyh’in görüşüne göre عَدَا fiil olduğundan sadece nasb eder. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 117)

بِئْسَ ve نَعِمَ edatları da fiil olarak kabul edilmektedir. Ancak ismiyetini vurgulayanlar da bulunmaktadır. İbni Hişâm değerlendirmesini yaptıktan sonra tenis ta’sı (ت) almasından dolayı iki edatı da fiil olarak değerlendirmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts.)

4.3.3.Dört Harfli Olanlar

Dört harfli edatlarımız ise أَصْبَحَ، أَمْسَى، حَاشَى fiilleridir. Bu fiiller nakıs fiillerden olup birkaç mana taşımaktadırlar. Fiil olmasına rağmen Murâdî’nin bunlara değinmesi, fasıl zamirlerinde olduğu gibi bu fiilleri de harf olarak kabul edenlerin varlığından dolayıdır. Murâdî kitabının sonunda buna dikkat çekmektedir. (el-Murâdî, 2016, s. 621)

Murâdî, اَمْسَى, اَصْبَحَ fiilleri zaid olma durumları hakkında bu fiilleri harf olarak kabul edenlerin bulunduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı yukarıda da değindiğimiz gibi bunları kitabın sonunda zikredip birer örnek vermiştir. Örneklerden birincisi اَبْرَدَهَا اَصْبَحَ yani, “ne soğuk!” örneğidir. Burada اَصْبَحَ zaid olarak gelmiştir. Zikretmiş olduğu ikinci örnek ise اَمْسَى اَدْفَهَا cümlesidir. Burada da اَمْسَى zaid olarak gelmiştir. Bu fiillerin, zaide olarak geldikleri durumda fiil değil, harf olduklarına gösterilen gerekçe ise fiillerin zaid olarak gelmemesidir. (el-Murâdî, 2016, s. 621) İbni Hişâm da bu fiillerden ve durumlarından bahsetmemiştir.

حَاشَى edatı ile ilgili farklı görüşler ve durumlar vardır. Bu edatımız hem istisna edatı sayılmış hem mazi fiil hem de tenzih olarak kullanılmıştır. Tenzih manasını aldığıda ittifakla harf olmadığı kabul edilmiştir. Bu durumda ya fiil veya isim olmaktadır. Mazi fiil olduğunda çekimi de mevcuttur. Örnek olarak Nabîğa’nın, وَلَا اُحَاشِي مِنَ الْاَقْوَامِ مِنْ اَحَدٍ yani, “toplumdan hiç kimseyi istisna etmiyorum” beyti gösterilebilir. Burada حَاشَى muzari halinde kullanılmıştır. (el-Murâdî, 2016, s. 559)

Bazı dil bilimcileri, حَاشَا edatının مَا harfi ile beraber kullanılamayacağını ifade etmişlerdir. Sibeveyh’ten de bu konuda اَتَوْنِي مَا حَاشَا زَيْدًا yani, ‘zeyd hariç bana geldiler’ dersin bu cümle bir kelam olmaz” bilgidi aktarılmaktadır. (el-Murâdî, 2016, s. 565) Ancak diğer bazılarına göre ise حَاشَا edatı مَا harfini alıp nasp edebilmektedir. Örnek olarak ise Murâdî, İbni Malik’ten naklederek bir hadis metnini delil getirmiştir. O metin de اَسَامَةُ اَحَبُّ النَّاسِ اِلَيَّ مَا حَاشَى فَاطِمَةَ metnidir. Burada görüldüğü gibi حَاشَى edatı başına مَا edatı gelmiş ve cer yerine nasp görevi görmüştür. Bu görüş İbni Malik’e nisbet edilmektedir. Bunu savunmak amacıyla “Arap sözünden de duyulmuştur” deyip şiirle de iddiasını savunmuştur. Ancak bu durumun az vaki olduğu ifade edilmiştir. (el-Murâdî, 2016, s. 565)

İbni Hişâm, حَاشَى hakkında İbni Malik ile Murâdî’nin zikretmiş olduğu hadis hakkında kendine özgün bir tevil yapmaktadır. Mezkûr hadis ile ilgili Taberanî’den de yararlanıp iddiasına delil getirmektedir. İbni Hişâm’a göre حَاشَى فَاطِمَةَ ifadesindeki مَا nafiyevidir. İbni Malik’in masdariye almasını ise bir yanılsama kabul etmiştir. Ayrıca İbni Malik’in görüşünü reddeden bir diğer delil de Taberanî’nin “Mu’cem”inde وَلَا غَيْرَهَا مَا حَاشَى فَاطِمَةَ yani, “ne Fatıma ne de başkası” ifadeleridir. Bu ifade İbni Hişâm’ın görüşünü teyit etmektedir. Ayrıca Bu hadisin kaynağı olan Müsned’e bakıldığında İbni Hişâm’ın isabet ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü وَلَا غَيْرَهَا مَا حَاشَى فَاطِمَةَ

yani, “ne Fatma ne de başkası” ifadesi zikredilen eserde bulunmaktadır. (et-Tarsusi, 1393/1973, s. 47) Buradan da İbni Malik’in, hadisten kendi iddiasına destek olacak kadarını zikretmiş olduğu ve devamını ise görmezden geldiği ya da devamındaki ifadeye ulaşamadığı sonucuna varılmaktadır. Ancak İbni Hişâm, hadisin devamını da göz önüne alarak nahvi görüşünü belirtmiştir. (İbni Hişâm el-Ensari, ts., s. 107)

حَاشَى edatı, fiil manasında olduğunda son harf ى yazılmaktadır. İstisna manası taşıdığında ise حَاشَا edatının son harfi ا olarak yazılmaktadır. Bu durumda istisna manası taşıyan عَیْرُ edatı gibi müstesnayı cer etmektedir. Örnek olarak قَامَ الْقَوْمُ حَاشَا زَيْدٍ yani, “Zeyd dışında herkes kalktı” cümlesi verilebilir. Ancak bu durumda iki görüş bulunmaktadır. Sibeveyh ve Basralıların çoğunluğuna göre cer harfî olmaktadır. Dolayısıyla nasb etmesi caiz değildir. İkinci görüş ise harf-i cerdir. Ancak fiil de olabilmektedir. Bu görüşü savunanlar arasında Cerri, Mazini, Müberrid ve Zeccâc da bulunmaktadır. Murâdî de bu görüşü savunanmış bu ikinci görüşe “doğru olan da budur” demiştir. Ancak iki görüşün de Arap sözünde örnekleri vardır. (el-Murâdî, 2016, s. 562)

5. SONUÇ

Eldeki tüm verileri inceledikten sonra İbni Hişâm ve Murâdî hakkında, iki dil bilimcisinin de birçok yönde aynı metodu uygulamış oldukları görülmektedir. Ayrıca ikisi de istiṣhat ederken Kur'an'dan delil getirmeye önem vermişlerdir. Kur'an'dan delil getirirken şaz kıraat olmamasına dikkat etmelerine rağmen zaman zaman şaz kıraatlara de yer vermişlerdir. Ancak İbni Hişâm'ın, Murâdî'den daha çok şaz kıraatten istiṣhat yaptığı görülmektedir.

İki müellifin de nahiv ekollerinden Basra ekolüne meyl ettikleri tespit edilmiştir. Buna rağmen zaman zaman Küfe Ekolünün görüşlerine de katılmışlardır. Ancak Murâdî'nin Küfe ekolü görüşlere meyli daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca âlimlerden alıntı yaparken isimlerini zikretmekten çok künye ve lakaplarını kullanmayı tercih etmişlerdir.

Şair tabakalarından kendilerinden istiṣhadın ittifaken kabul gördüğü “Cahiliye” ve “muḥadramun” şairlerinden delil getirdikleri gibi nahivciler arasında kendilerinden istiṣhadın hoş karşılanmayan “İslâmiyyun” ve “muḥdesun” şairlerinden de istiṣhat etmişlerdir. Bu özellik, her iki müellifin ortak yönlerinden birini teşkil etmektedir.

Şiirlerden istiṣhat ederken bazen sadece bir bölümünü zikretmekle iktifa etmişlerdir. Ayrıca daha önce zikredilmiş ise sadece bir veya iki kelimesini zikredip mezkûr şiire gönderme yapmışlardır. Şiiri daha önce zikrettiklerinden dolayı tam zikretmeyecekleri zaman şiirin bir kısmını zikrettikten sonra الْبَيْت deyip devamını hatırla gibi benzer ifadeler kullanmışlardır.

Konu ile ilgili bir açıklama yapmak, bir noktaya dikkat çekmek veya şaz olup tercih etmedikleri bir görüşü zikretmek istediklerinde “tenbih”, “mesele” veya “mesail” başlıklarını kullanıp konuya açıklık getirmişlerdir. Ayrıca İbni Hişâm bunlara ek olarak “faslun” şeklinde başlıklar da kullanmıştır.

Murâdî, İbni Hişâm'ın eserine almadığı bazı edatlara yer vermiştir. Aynı şekilde İbni Hişâm da Murâdî'nin değinmediği edatları eserine almıştır. Bunun nedeni ise ikisinin de edatlara yüklemiş olduğu mananın farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Murâdî, eserini sadece edatlara ve manalarına ayırmış olup taksimat ve tasnifini yapmıştır. İbni Hişâm ise tüm bunlara sadece bir bölümünde yer vermiştir. Kitabın diğer bölümlerinde ise nahvin diğer konularına değinmiştir.

Murâdî, konu sonunda konuyu özetleyen beyitleri serdetmeye çalışmıştır. Bu beyitler genellikle el-Cena'd-dânî eserinin ilk yazılışı olan manzum tarzındandır. İbni Hişâm'da ise böyle bir üslup yoktur. Genel itibariyle sadece istiṣhat için başka şairlerin şiirlerini kullanmış olup kendisine ait şiirlerden kullanmamıştır. Ancak her iki müellif de daha önce telif etmiş oldukları kitaplarına gönderme yapmışlardır.

Bu çalışmada, iki müellif arasında var olan ortak yönler, ikisinin de takip ettiği yolun birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Hatta bu yakınlıktan dolayı birinin diğerinden etkilenmiş olabileceği kanısına da varılabilmektedir. Bu kişinin de İbni Hişâm olması tarihi verilere daha uygun düşmektedir. Çünkü Murâdî İbni Hişâm'dan az bir zaman da olsa erken yaşamış olduğundan eserini daha önce telif etmiş olması ihtimali güç kazanmaktadır. Ayrıca el-Cen'ad-Dânî eserinin İbni Hişâm'ın eserine kaynaklık ettiği tercüme kitaplarında da belirtilmiştir.

Murâdî, eserinde 105 tane edata yer vermiştir. Kendisinde olup İbni Hişâm'da olmayan birçok edat bulunmaktadır. İbni Hişâm da 102 tane edata yer vermiştir. Kendisinin zikredip Murâdînin zikretmediği bazı edatlar bulunmaktadır. Zikredilen edatlardan Murâdîye göre on dokuz edatı İbni

Hişâm zikretmemiştir. İbni Hişâm'a göre de on altı edatı Murâdî zikretmemiştir. Bu durum, iki müellifin edatları ele almadaki ölçütlerinin az da olsa farklı olduğunu göstermektedir.

İki Müellif de farklı meziyete sahiptirler. Murâdî nakil metodunu öncelerken İbni Hişâm ise nakilden çok çözümleme ve tahlil etme metodunu seçmiştir. Diğer eserlerinde de bu yolu takip etmiş olup bu eserinde ise daha bariz ve geniş bir şekilde konuları mantıki ve felsefi ele almaya çalışmıştır.

Murâdî, diğer ilim alanlarına pek iltifat etmemiş, sadece nahiv çerçevesinde istişhat etmiştir. Ancak İbni Hişâm tefsir, hadis, fıkıh ve belağat ilimlerinden de yararlanmış olup diğer ilim dallarında da söz sahibi olduğunu göstermiştir. Bu da iki eserin arasındaki farklılardan biridir.

İbni Hişâm, alıntı yaparken veya atıfta bulunurken bir kişiye bağımlı kalmadığı gibi her meselede görüşünü desteklemek için de belirli bir kişiden nakilde bulunmamıştır. Ancak Murâdî, neredeyse her meselede el-Maliki veya İbni Malik'ten görüş alıp beyan etmiştir. Bazen kendi görüşünü bile onlardan naklederek belirtmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, M. (2018). *Tuhfetu's-Seniyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Acurumiyye*. İstanbul: Şifa Yayınevi.
- Alp, T. (ts.). *İsagoci Tercümesi*. b.y.: Yasin Yayınevi.
- APAK, Â. (2014). *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi Hz. Muhammed Dönemi* (11. Baskı b.). İstanbul: Ensar.
- Arıcı, F. (2020). İbni Hişam el-Ensari'nin el-İ'rab 'an Kavaidi'l-İ'rab Adlı Eserindeki Metodu. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 32-48.
- AYAZ, F. Y. (2015). *Memlükler* (1. Baskı b.). İstanbul: İSAM.
- Çelebî, K. (2010). *Keşfu'z-zunun 'an Esami'l-kutubi ve'l-funun* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-fikr.
- Daru İbni Hazm yayınevi. (2014). *Mutunu'l-Aruz ve'l-Kavafi ve Maaha el-Muallakatu's-Sebu*. Beyrut: Daru İbni Hazm.
- DEMİRAYAK, K. (2016). *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (2. Baskı b.). İstanbul: Cantaş.
- Ebu Davud, S.-S. (2019). *Sünen-i Ebu Davud*. Beyrut: Risale Yayınları.
- ed-Dussuki, M. m. (2013). *Haşiyetu'd-Dussuki ala Muğni'l-Lebib* (3. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Beyhakî, A. b. (1991). *Marifetü's-Sünen ve'l-Âsâr* (1. Baskı b., Cilt 4). Beyrut: Daru Kuteybe.
- el-Buhari, M. (2017). *Sahih-i Buhari* (9. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Cürcânî, S. Ş. (2012). *et-Tarifât* (2. Baskı b.). Beyrut: Daru'n-Nefâis.
- el-Fahurî, H. (2014). *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru Beyrut el-Kübra.
- el-Hadri, M. (2012). *Nuru'l-Yekin fi Sireti Seyyidi'l-Murselin* (2. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Marifeti.
- el-Hann, M. S., & el-Lehhâm, B.-S. (2018). *el-İdâh fi Ūlûmi'l-Hadîs ve'l-İstılah* (1. Baskı b.). Dimeşk: Daru'l-Beyrutî.
- el-Heravî, A. b. (2002). *Mirkatu'l-Mefatîh Şerhu Mişkati'l-Mesabîh* (1. Baskı b., Cilt 2). Beyrut: Daru'l-Fikr.
- el-İskenderi, A., Emin, A., el-Carimi, A., el-Beşeri, A., & Dayf, A. (2004). *el-Mufasssal fi Tarihi Edebi'l-Arabi* (2. Baskı b.). Beyrut: Daru İhyai'l-Ulum.
- el-Kattan, M. (1998). *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an* (35. Baskı b.). Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- el-Kuşeyri, M. b. (2019). *Sahih-i Müslim* (2. Baskı b.). Beyrut: Risale Yayınevi.
- el-Makrîzî, A. b. (1418). *el-Meva'iz ve'l-itibar bi zikri'l-hutet ve'l-âsâr* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Meydânî, E.-F. A. (ts.). *Mecme'u'l-emsâl*. Beyrut: Daru'l-Marife.
- el-Murâdî, H. b. (2016). *el-Cena'd-dâni fi hurufi'l-meânî* (2. Baskı b.). (F. Kabave, & M. Nedim Fadıl, Dü) Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- el-Ukeylî, H. M. (2012). *Dirasetun Nahviyyetun* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- en-Nedim, M. b. (2017). *el-Fihrist* (1. Baskı b.). (M. Yolcu, Dü., M. YOLCU, S. TÜRKMEN, M. S. ARI, S. POLATOĞLU, & F. H. YOLCU, Çev.) İstanbul: Çıra Basın Yayınları.
- en-Nevevi, E. Z. (1972). *el-Minhac Şerhu Sahih-i Müslim* (2. Baskı b.). Beyrut: Daru ihya't-Turasi'l-Arabi.
- es-Sallabî, M. (2017). *ed-Devletu'l-Osmâniyye* (1. Baskı b.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- es-Suyuti. (2000). *Buğyetu'l-Vuat* (1. Baskı b.). (M. A. Ata, Dü.) Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Suyutî, A. b. (1998). *el-Müzhir fî Ulumi'l-Luğati ve Enva'iha*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Suyuti, C. (2004). *Buğyetu'l-Vuat fî Tabakati'n-Nuhât* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Suyutî, C. b. (2006). *el-Camiu's-Sağır* (3. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- et-Taberi, E. C. (ts.). *Camiu'l-Beyan 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (Cilt 15). Mekke: Daru't-Terbiyeti ve't-Turâs.
- et-Tantavi, M. (2005). *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*. Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- et-Tarsusi, E. Ü. (1393/1973). *Müsnedü Ebi Ümeyye Abdullah b. Ömer* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru'n-Nefais.
- ez-Zemahşerî, E.-K. C. (1407). *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavamidi't-tenzîl* (3. Baskı b., Cilt 2). Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabî.
- ez-Zerkeşî, M. b. (1998). *en-Nüket 'ala Mukaddimeti İbni Salah* (Cilt 3). Riyad: Edvau's-Selef.
- ez-Zeylaî, A. b. (1994). *Tahricu'l-Ehadis ve'l-Âsari'l-Vaki'eti fî Tefsiri'l-Keşşaf* (Cilt 2). Riyad: Daru İbni Huzayme.
- Hacer, A. b.-A. (2015). *Takrîbu't-tehzîp* (1. Baskı b.). Beyrut: er-Risale.
- Haşîş Badi, N., & Yusuf Halef, Y. (2009, haziran). *el-Cena'd-Dani ile Muğni'l-Lebib Arasında Karşılaştırmalı Bir Ders. Zikar üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arap Dili Bölümü, 5(1), 107-119.*
- İ. M., ez-Zeyyat, A. H., H. A., & en-Neccar, M. A. (ts.). *el-Mu'cemu'l-vesît*. b.y.: Mucme'u'l-luğatî'l-'arabiyye.
- İbni Hacer, A. e.-A. (1972). *ed-Dürerü'l-kâminetü fî a'yâni'l-mieti's-samîneti* (Cilt 2). Saydarâbad: Meclisu Dairetu'Meârif el-Osmaniyye.
- İbni Haldun, A. (ts.). *Mukadime*. Beyrut: Daru'l-Kalem.
- İbni Hişam. (2016). *Şerhu Şuzuri'z-Zeheb*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- İbni Hişam el-Ensari, C. A. (ts.). *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e-arib* (2. Baskı b., Cilt 1). Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- İbni Hişam, A. b. (2014). *Şerhu Katri'n-Neda* (1. Baskı b.). Beyrut: İbni Hazm.
- İbni Malik, M. (2013). *Elfiyye* (1. Baskı b.). Beyrut: Daru İbni Hazm.
- Köse, S. (2015). *İslam Hukukuna Giriş* (6. Baskı b.). İstanbul: Hikmet Kitabevi.

- MEYDANOĞLU, A., & ÖZLİ, M. (2017). İbni Hişam el-Ensari'nin Kur'anî Delillerle İstişat Yöntemi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 165-181.
- ÖZBALIKÇI, M. R. (1999). *İbn Hişâm en-Nahvî*. İstanbul: DİA Maddesi.
- Özli, M., & Kaya, İ. (2016). İbni Hişam el-Ensari'nin Muvelledun Şairlerinden Şahit Getirmedeki Konumu (Şerhu Katri'n-Neda ve Şerhu Şuzuri'z-Zeheb Özelinde). *İlahiyat Fakültesi*, 1-15.
- SARIÇAM, İ. (2011). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (6. Baskı b.). Ankara: DİB Yayınları.
- Sibeveyh, A. b. (2009). *el-Kitab* (2. Baskı b.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ÜRÜN, A. K. (2015). *Klasik Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi.

